

за - спа-ла, У мра - ку ле - жа-ла; Сад се про -

бу - ди, Во - ста - ни, Сер - би - је! Дав - но си

за - спа-ла, У мра - ку ле - жа-ла; Ср - бље про -

Maestoso – poco ritenuto

бу - ди! Во - ста - ни, Сер - би - је! Дав - но си

за - спа-ла, У мра - ку ле - жа-ла; Сад се про -

бу - ди, Во - ста - ни, Сер - би - је!

Дав - но си за - спа - ла, У мра - ку

ле - жа - ла; Ср - бље про - бу - ди!

Издавач
Задужбина „Доситеј Обрадовић“

УРЕДНИШТВО

Драгана Вукићевић
(главни уредник)

Марио Капалдо (Mario Capaldo), *Италија*
Марија Рита Лето (Maria Rita Leto), *Италија*
Роберт Ходел (Robert Hodel), *Немачка*
Мирослав Тимотијевић
Љиљана Бајић
Марија Бишоф
Александра Угреновић

Рецензенти

Др Душан Иванић
Др Горан Максимовић
Др Вацлав Штепанек
Др Татјана Јовићевић
Др Снежана Милосављевић Милић
Др Маја Петровић
Др Драгана Вељковић Станковић
Др Оливера Радуловић

Задужбина „Доситеј Обрадовић“

Доситејев врт

Годишњак

Задужбине „Доситеј Обрадовић“

Година II

Број 2

Београд 2014.

Задужбина захваљује
Министарству просвете, науке и технолошког развоја
Републике Србије
на подршци у покретању Годишњака

Захваљујемо се
професору Мирољубу Аранђеловићу Расинском
на нотографији.

САДРЖАЈ

СТУДИЈЕ И ЧЛАНЦИ Век светлости

Лада С. Ускоковић, КАКО СЕ ОДЕВАО ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ – покушај реконструкције	11
Милијана М. Симоновић, ВИЗУЕЛНА ПОЕЗИЈА ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА	23
Владимир В. Гвозден, МОЋ, ЖАНР, СУБЈЕКТ: НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ЕВРОПСКИМ ПУТНИЧКИМ И ПУТОПИСНИМ ДИСКУРСИМА У 18. СТОЛЕЂУ	47
Tomasz J. Ewertowski, СЛИКА КИНЕ У ТАЈНОЈ ИНФОРМАЦИЈИ О СНАЗИ И СТАЊУ КИНЕСКОГ ЦАРСТВА САВЕ ВЛАДИСЛАВИЋА	71
Александра Љ. Корда-Петровић, ЧЕШКИ ПРОСВЕТИТЕЉИ ПРЕ ДОСИТЕЈА И У ДОСИТЕЈЕВО ВРЕМЕ	95
Александар С. Пејчић, ДРАМСКИ ПОЈМОВНИК ДЕНИЈА ДИДРОА II: КА РЕАЛИСТИЧКОЈ ПОЕТИЦИ	111
Биљана Д. Јовановић, Милан С. Потребих, Невена М. Жупањац, РЕЦЕПЦИЈА ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА У НАСТАВИ	133
Јелена Ђ. Марићевић, ПАЛИМПСЕСТНИ ПОРТРЕТ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА: БОРИВОЈЕ МАРИНКОВИЋ – МИЛОРАД ПАВИЋ	185

ПРИЛОЗИ

Ризница

Теодор Радичевић, МОТРЕЊЕ ЈЕДНОГ СРБИНА УВЕЧЕ.	201
Душан М. Иванић, БЕЛЕШКА О ТЕКСТУ.	202
НАГРАДА „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ“ ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО	203
Војислав П. Јелић, БЛАГО ТЕБИ АКО ТИ УМ У СРЦУ ПОЧИВА.	205
Јована Н. Грујић, О ВЛАДЕТИ ЈЕРОТИЋУ И ЊЕГОВОМ ДЕЛУ.	207

ПРИКАЗИ

Доситејеви читаоци

Персида С. Лазаревић Ди Ћакомо, ВИШЕСТРУКО КОРИСНО ДЕЛО О ДОСИТЕЈУ.	227
Милица В. Ђуковић, МЕНР ... МЕНР ЛІСНТ!.....	237
Ана С. Живковић, ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ КАО ВЕЧНИ ОРИЈЕНТИР СРПСКЕ КУЛТУРЕ.	249
Ана С. Живковић, О ПУТОВАЊУ И СТРАНСТВОВАЊУ НА XXXIX „ДОСИТЕЈЕВИМ ДАНИМА“.	259

Летопис Задужбине „Доситеј Обрадовић“

Драгана А. Грбић, О РЕАЛИЗАЦИЈИ ПРОЈЕКТА ПРЕКРЕТАЊА. ХАЛЕ – ЛАЈПЦИГ, ПРЕКРЕТНИЦА У ЖИВОТУ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА.	271
ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ“.	279
ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ“.	281
УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА.	291

DOSITEJ GARDEN – ANNUAL OF
„DOSITEJ OBRADOVIĆ“ ENDOWMENT
CONTENTS

STUDIES
Age of Enlightenment

- Lada S. Uskoković,
THE ATTIRE STYLE OF DOSITEJ OBRADOVIĆ
– an attempt at reconstruction 11
- Milijana M. Simonović,
ZAHARIE ORPHELIN'S VISUAL POETRY 23
- Vladimir V. Gvozden,
POWER, GENRE, SUBJECT: SOME REMARKS ON
EUROPEAN TRAVEL AND TRAVEL WRITING DISCOURSES
OF EIGHTEENTH CENTURY 47
- Tomasz J. Ewertowski,
THE IMAGE OF CHINA IN SAVA VLADISLAVICH'S
*THE SECRET MEMORANDUM ABOUT THE CIRCUMSTANCES
AND POWER OF THE EMPIRE OF CHINA* 71
- Aleksandra Lj. Korda-Petrović,
CZECH ENLIGHTENMENT THINKERS
BEFORE AND DURING THE TIME OF DOSITEJ OBRADOVIĆ . . . 95
- Aleksandar S. Pejčić,
DENIS DIDEROT'S DRAMA GLOSSARY:
TOWARDS REALISTIC POETICS 2 111
- Biljana D. Jovanović, Milan S. Potrebić, Nevena M. Županjac,
RECEPTION OF DOSITEJ OBRADOVIĆ'S WORKS
IN MODERN LITERRY TEACHING 133
- Jelena Đ. Marićević,
THE PALIMPSEST PORTRAIT OF DOSITEJ OBRADOVIĆ:
BORIVOJE MARINKOVIĆ – MILORAD PAVIĆ 185

CONTRIBUTIONS

Treasury

Teodor Radičević, EVENING CONTEMPLATIONS OF A SERB.....	201
Dušan M. Ivanić, TEXT NOTES	202
THE LIFETIME ACHIEVMENT AWARD DOSITEJ OBRADOVIĆ.	203
Vojislav P. Jelić, BLESSED ARE THOU IF THY MIND DWELLS IN THY HEART .	205
Jovana N. Grujić, ABOUT VLADETA JEROTIĆ AND HIS WORK.....	207

REVIEWS

Dositej's Readers

Persida S. Lazarević Di Đakomo, A VALUABLE NEW RESOURCE FOR SCHOLARS OF DOSITEJ OBRADOVIĆ	227
Milica V. Ćuković, MEHR ... MEHR LICHT!.....	237
Ana S. Živkovic, DOSITEJ OBRADOVIĆ AS AN ETERNAL CYNOSURE OF SERBIAN CULTURE.....	249
Ana S. Živkovic, ABOUT TRAVELLING AND ESTRANGED WANDERING AT 39TH DOSITEJ'S DAYS.....	259

CHRONICLE OF „DOSITEJ OBRADOVIĆ“ ENDOWMENT

Dragana A. Grbić, ABOUT THE PROJECT AT <i>THE CROSSROADS. HALE – LEIPZIG, THE TURNING POINT IN THE LIFE OF DOSITEJ OBRADOVIĆ</i>	271
PUBLISHING ACTIVITIES OF “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT	279
CHRONICLE OF “DOSITEJ OBRADOVIĆ” ENDOWMENT.....	281
INSTRUCTIONS TO AUTHORS.....	291

Студије и чланци

ВЕК СВЕТОСТИ

Лада С. Ускоковић*
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 31.07.2014.
Прихваћен: 30.09.2014.

391.2
37.01:929 Обрадовић Д.

КАКО СЕ ОДЕВАО ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ покушај реконструкције

О стилу облачења Доситеја Обрадовића се мало зна. Учињен је покушај да се он реконструише на основу јединог постојећег Доситејевог портрета, на основу других ликовних дела из тог периода, на основу познатих чињеница о променама у европској грађанској моди на крају 18. века, као и на основу карактеристика климе. Реконструкција сугерише да је Доситеј следио „енглески стил“ у избору личних одевних предмета и био врло свестан тадашње моде, њеног значаја и поруке која се њоме преноси.

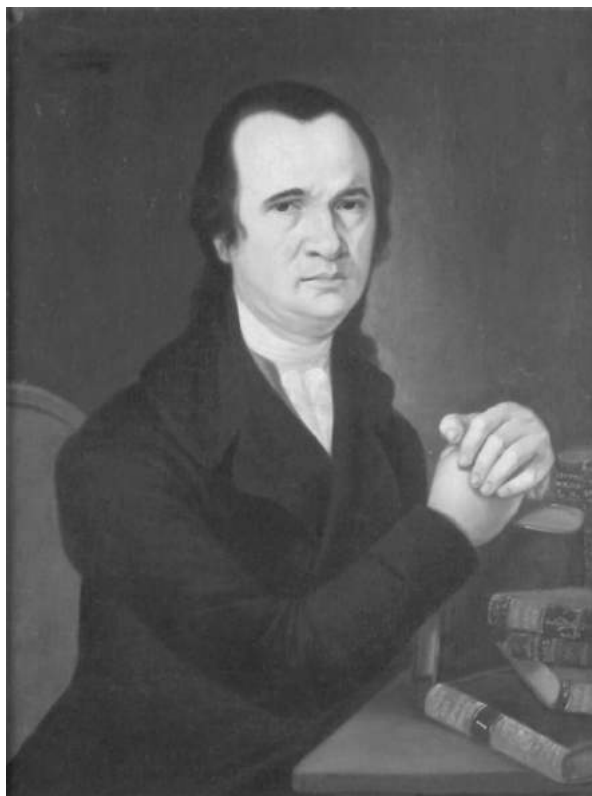
Кључне речи: грађанска мода, Доситеј Обрадовић, стил одевања, енглески стил, англomанија

О томе како се одевао Димитрије Доситеј Обрадовић заправо нема много података. Он сам у својим делима – биографији и путописима, писмима, саветима, па и баснама о одеванију (одевању) и одежди или хаљинама (одећи) готово да и не говори. Само узгред је забележио да је неком приликом добио „неколико танка беза (платна) за кошуље“, да је дао нешто новца сапутнику да му у Иригу купи „доламу плаветну и чакшире и црвене ајдучке опанке“. Од одевних предмета поменуо је златом извезене галонирате (златним гајтаном украшене) или испештрене (ишаране, шарене)

* ulada@sbb.rs

хаљине, прослук (прсник, прслук), тогож (тогу), какуљу (кабаницу), калпак (шешир) и камилавку, димије, перуку (перуку). Од рукоделија (заната) и занатлија поменуо је терзије (кројаче) и калпагџије (шеширџије). Нема ништа од неких детаљнијих описа. Тако некако је и онај прилично важан тренутак, када је 1782. у Халеу скинуо свештеничку одору и обукао грађанско одело, прокоментарисао са „овде се преобучем у светске грешне хаљине“. Све што је у вези са одевањем углавном је предмет његове критике: осуђује и аљкавост и каћиперство, две крајности односа према одећи. О онима који не воде рачуна о уредности је написао „без нужде издрпане и измрљане хаљине носити, то је тврдичење и ружноћа, достојна негодовања или гађења“. Много више и чешће је критиковао оне особе које превише пажње посвећују украшавању тела, односно спољашњег изгледа а при том не раде на украшавању душе и памети, срца и нарави. Сва ова размишљања и совјети (савети) су у складу са тадашњом морализаторском литературом па он свагда, када је о одевању реч, инсистира на скромности, чистоћи и уредности као одразу унутрашњег стања духа. Из овога би се дало закључити да он за одеваније није баш много марио. Али, слике нам говоре нешто друго.

Малобројни су савремени визуелни прикази Доситеја Обрадовића. По свој прилици он је само два пута био портретисан уживо (што би се данас рекло). Први га је у Бечу 1794. портретисао сликар Арса (Арсен, Арсеније) Теодоровић, тада још студент Бечке академије. На жалост, оригинал, за који се тврди да је први грађански портрет у српском сликарству, данас је изгубљен. Срећом, постоји најмање пет реплика самог аутора – две мањег формата из 1812. (једна у Галерији Матице српске у Новом Саду, једна из збирке Ј. Вујића у Народном музеју у Београду) и три веће каснијег датума (две у Београду, једна у Новом Саду) које приказују допојасну фигуру за столом са књигама, од којих је најпознатија она из 1818. (данас у Народном музеју у Београду) коју је Теодоровић посветио куму Михаилу Витковићу. Постоји и једна у кући Јеврема Грујића за коју наследници тврде да је међу најстаријим.

Арса Теодоровић: *Доситеј Обрадовић*,
уље на платну, 1818, Народни музеј, Београд

Други, може се рећи, покушај портретисања збио се 1801, такође у Бечу. Атанасије Стојковић, писац и научник (који је баш те године на наговор Доситејев почео да пише прву „физику“ на српском језику) „даде намалати (портрет Доситеја Обрадовића, прим. аут.) Стефаном Суботичем и на меди изрезати Венцел Енгелманом“. О овим радовима Павле Соларић у „Мезимцу“ нема баш најбоље мишљење, каже да Просvietоначелник Народа Србског није ни приближно онакав како је изгледао и како га је он запамтио. Због тога је за илустрацију у поменутој публикацији ангажовао Антонија Ђованија Ђулијанија који је у Млецима (Венецији) 1817. урадио графику према слици Арсе Теодоровића.

И сви каснији портрети, укључујући графику коју је урадио Семјуел Ленхарт за едицију Ј. Миловука „Образоизданије славних Србаља“, копије су Теодоровићеве прве слике или

им је она била узор. Јасно је да су они каснији уметници, који свакако нису били у прилици да виде и познају Доситеја лично, могли да имају своје слободније виђење (као Рудолф Валдец, чија скулптура из 1914. данас стоји у Студентском парку у Београду), али опет, свима њима узор је морала да буде слика Арсе Теодоровића.

Прво што се на слици А. Теодоровића примећује је Доситејево лице, глатко избријано, благо румено. Вероватно је на овај детаљ портретисани сам навео сликара, јер је познато шта је мислио о пудрању, без обзира што је оно тада било обавезно. Сматрало се да је бледило лица одраз велике отмености, па се пудерисање задржало током целог овог, па чак и у следећем веку. Његова фризура је једноставна – природна, неколмована дужа коса зачешљана уназад и прикупљена у реп. Иако су перике (паруке) у XVIII веку биле обавезан део изгледа сваког ко је држао до себе, Доситеј је не носи, за разлику од многих савременика чије портрете познајемо (Л. Бокерини, А. Лавоазје, браћа Монголфје, И. Кант, Ј. Хајдн, Џ. Вашингтон и др). Познато је да су још од друге половине XVIII века мушкарци почели да избегавају перике. Кажу да је 1763. удружење перикера (власуљара) Лондона предало петицију Џорџу III у којој се жале да центлмени све више носе своју косу. Разлог за овакав поступак лежи у томе што су перике, осим хигијенских, правиле и друге проблеме, нарочито код стављања и скидања шешира. Како су биле обилато напудерисане (искључиво белим или сивим пудером), у тим приликама су се подизали читави облаци пудера, па су људи избегавали да носе шешире на глави. Због тога су их носили у руци или под руком. Из ове незгоде проистиче обичај да се у друштву и пред дамама стоји гологлав. Довитљиве шеширице су се брзо снашле, па су чак измислиле пљоснат шешир који је служио да се носи само под мишком. Фризура од природне или на природној коси често је имитирала перику – изнад ушију су прављени увојци (локне) у два или три реда, тзв „голублија крила“ (какву су носили, на пример, Т. Џеферсон, Ж. Л. Лагранж, П. С. Лаплас, Ф. Шилер). Природну косу, без посебног дотеривања, носили су обично старији мушкарци (можда чак већина оних раније наведених, али у

старијим годинама или у свом дому) или они који нису марили за моду и протокол. Готово цела Европа је носила исту фризуру. Временом, престало је пудерисање перика (могуће и због таксе на пудер за косу, која је уведена 1795. године), а онда су и перике потпуно престале да се носе. Перике су, иначе, трајно промениле обичај ношења шешира. Пре 1660. мушкарци су баш у свакој прилици носили шешире – и напољу и унутра, чак и за столом. Мода ношења великих перика је учинила да шешир постане сувишан (свеједно што су у другој половини XVIII века перике биле мање, шешир је ипак подизао облак пудера и квариио увојке).

Доситејев тамни (црни) капут на слици је једна од варијанти реденгота. Реденгот (француска изведеница од енглеског riding-coat, капут за јахање; израз који се у Енглеској никад није користио) један је од великих проналазака 18. века. То је прилично дугачак (до колена и дуже) капут најчешће са две крагне (понекад и три), од којих се горња, краћа, могла користити да заштити врат и лице кад се подигне, а доња, ротон, покривала је и штитила рамена. Практичан је, јер је намењен за лоше, хладно и кишно време, као и за јахање, што му и само име каже. Без украса, шивен од једнобојних и једноставних материјала. Најчешће црни, а крајем века биле су омиљене боје „маренго“ – црна са белим пегама, „кротен“ – сивозелена, „дутез“ – тамнозелена. Око права на овај „изум“ ни у оно доба Французи и Енглези нису могли да се сложе. Забележено је да се први пут, као одевни предмет преузет од Енглеза, појавио 1725. на француском двору, на једном пријему, и да је био предмет поруге, да би двадесет година касније био неодољиво модеран. А онда је примећено, можда и са мало злобе, да су Енглези ову врсту капута преузели од француских кочијаша који су то носили још пре педесет година. Сматра се да је овакву врсту капута осмислила енглеска аристократија која је више времена проводила на својим имањима у јахању и лову на лисице, него на двору, па су за ту прилику носили једноставнију, сеоску (кантри) одећу. На овако „обичном“ капуту, за разлику од абија (habit), жакета, жистакора (justacorps) и других капута тог времена који су били богато украшавани везом, гајтанима или прављени

од скупочених и дезенираних материјала (броката, на пример), једини украси су били дугмад (од 1778. у употреби су и метална, емајлирана), а од 1770. и цвет у рупици за дугме. Ову моду су увели енглески помодари („макарони“, претече дендија) који су у запучак најчешће стављали ружу, док је Џозеф Чемберлен нешто касније, кажу, стављао орхидеју. Испод капута се носио прслук, често богато украшен везом, обично од другачијег материјала него што је капут и најчешће од једноставнијег материјала на леђима.

Приметно је да је Доситејев реденгот на слици начињен од пунијег материјала и закопчан до последњег дугмета, иако је сцена у ентеријеру. Могуће је да је портретисани био осетљив на хладноћу. То није необично ако се има у виду да је живео крајем једног хладног периода који је трајао приближно од 1350. до 1850. године и који се у климатологији често назива „мало ледено доба“ (иако то није сасвим погодан назив, јер се не ради о правом леденом добу, а не постоји ни сагласност око узрока појаве). Током овог периода, средње годишње температуре на северној Земљиној хемисфери су биле приметно ниже од данашњих, са минимумом управо у време Доситејевог живота. Мало ледено доба су карактерисали ширење глечера у планинским пределима, дуге и хладне зиме и хладна и кишовита лета, што је више пута доводило до пропасти летине, глади, епидемија и смањења популације. Посебно је оштра била зима 1794/95. године (управо у време настанка овог портрета) када је, на пример, француска војска, марширајући по залеђеним рекама, извршила инвазију Холандије, док је холандска флота била заробљена ледом у морским лукама. Исте те зиме на залеђеној Темзи у Лондону се одржавао зимски вашар. Постоје мишљења да су мало ледено доба и потреба за утопљавањем за последицу, између осталог, имали и неколико врло практичних иновација у одевању, од којих су, можда, најзанимљивије рупице за дугмад (па су она могла и да се закопчавају, а не само да служе за украс), плетено доње рубље (оно што ми данас називамо трикотажом) и плетене (штрикане) чарапе, чија израда је била искључиво мушко занимање, нарочито популарно у Енглеској и Шкотској.

Још један видљиви одевни предмет на портрету је жабо, украс око врата који провирује из капута. Жабо (од фр. *jabot* – птичја гуша, гушобоља) обично је прављен од најфиније лагане камбријске тканине од лана или памука. Ова тканина, која се производила у француској Камбрији, коришћена је и за израду марамица, столњака, постељине, везова. У прво време је жабо прављен од богато набране чипке (па је често изгледало као да се отвори капута или прслука пене), зашиван за предњу страну кошуље или качен тракама, прибадачма око врата, временом постаје једноставнији. Такав је и овај Доситејев. Може се напоменути да је XVIII век време памука. Памук је донео револуцију у европском одевању исто онако брзо и потпуно као што је то учинила свила са Оријента у средњем веку. Најпре довожен из Индије, претворен у лаке беле материјале, покренуо је моду беле одеће, *cotonnade*, и модних детаља (акцесорија) од батиста, муслина или газе. Само, „пут памука“ је изгледао много другачије од пута свиле. Убрзо, са новооснованих великих плантажа у Америци довозио се сиров памук у европске, првенствено енглеске, фабрике текстила. У њима су израђиване тканине које су извожене у Африку. А затим би ти исти бродови, натоварени робљем које је било намењено за рад на плантажама, пловили у Америку. И тако у круг. Памук је условио и невероватно брзо и потпуно преобликовање текстилне индустрије, нарочито у Енглеској. Томе су допринели и различити изуми – нови разбој, „летећи чунак“, процес избељивања хлором и многи други, укључујући и онај врло значајан из 1785. када је Џејмс Ват (заједно са Робинсоном и Пејпловицом) увео своју парну машину у фабрику памука.

Како слика приказује допојасну фигуру, за остале делове одеће и одевне предмете може само да се претпоставља. Неке претпоставке које се односе на делове одеће неприказане на Доситејевом портрету се могу извести на основу слике „Клизач“ („*The Skater*“) америчког сликара Гилберта Стјуарта (познатог по томе што је портретисао преко хиљаду људи међу којима и првих шест америчких председника).

„Клизач“ је настао у зиму 1782. у Лондону, баш у време када је тамо боравио и Доситеј. По жељи поручиоца, извесног

Вилијама Гранта, да свакако буде представљен „ниже од петог дугмета (на капуту)“, портрет представља целу фигуру у жанр сцени зимске разбриге лондонских центлмена на залеђеном Серпентајну у Хајд парку. Иза Гранта, на слици је у позадини приказано још тринаест у целини видљивих фигура (седам лево, четири десно и две фигуре на коњима које долазе путем из правца Вестминстерске опатије), па тако на основу ове „ревије“ може да се направи прилично успешна и поуздана реконструкција енглеског грађанског мушког костима девете деценије XVIII века, моде коју је усвојила цела Европа у једном од таласа англуманије, па, очито, и Доситеј.

Гилберт Стјуарт: *Клизач*, уље на платну, 1782, Национална галерија, Вашингтон

Гилберт Стјуарт: *Клизач*, детаљи

Сви на слици носе реденготе, панталоне, шешире и ципеле (не и чизме; можда због лакшег везивања клизаљки). Реденготи су истог кроја, али различитих боја и са различитим облицима крагни и ревера (црни реденгот централне фигуре има ревере од сивог крзна), а један реденгот је и нешто дужи од осталих – досеже до испод листова, док су остали до испод колена.

Панталоне (чакшире, *culottes* – килоте, *breeches* – бричс, отуд наш израз бриц панталоне и *pumps*) су до испод колена. Овакав део одеће је морао, из практичних разлога, да има неки од кројачких „трикова“, детаље као што су дугмад, шнале, везице, копче, машини, маншете (понекад више њих истовремено) да се приликом седења и савијања ногавице не би повлачиле преко колена. Панталоне са дугим ногавицама (*trousers*) почеле су да се носе у Француској после револуције, али дуго нису улазиле у моду у остатку Европе, вероватно због тога што су револуционари усвојили прво оне морнарске, пругасте, врло широких ногавица. које су могле да имају трегере (обично само траке пребачене преко рамена, без укрштања на леђима). Панталоне на слици су различитих боја, код неког у боји капута, код неког у боји прслука, а на црним Грантовим *breeches* се види и сребрна шнала.

Уз панталоне до колена носиле су се чарапе, најчешће свилене, могуће памучне па и вунене, обично беле боје, мада је било и црних и сивих. Портретисани и још два центлмена имају црне чарапе, док су код осталих оне беле.

Од обуће, током већег дела XVIII века мушкарци су радије носили ципеле него чизме, чак и зими. Овој епохи својствене су затворене црне кожане ципеле заобљеног врха (за разлику од изузетно четвртастог у претходном веку) са подигнутим језиком и много мањом шналом и (неретко црвеном) ниском потпетицом. Последњих двадесет година века у моду су ушле и отвореније ципеле готово без потпетице. Подсећале су више на собну обућу, а биле су украшене само једном лепом машном. Истовремено, поново су постале модерне и чизме. Редовно су од коже, високе, узане, добро пријањају уз ногу и имају маншете пристојне величине.

Шешири у то доба су били тророги (трикорн), двороги (а la suisse, али и он је имао, додуше мајушан, трећи рошчић) а од 1770. и холандски, такозвани квекерски, округли шешир са широким равним или уврнутим ободом. Скоро сви су били прављени од црног филца и могли су да буду украшени тракама, златним гајтанима, шналама, понекад и врховима нојевих пера, али ни приближно онако раскошно и претерано као у претходном веку. У другој половини века се појавила и једноставна, како кажу историчари костима „примитивна“, више купаста него ваљкаста, верзија цилиндра. Овакав шешир, са узаним ободом и високом калотом био је zgodнији од тророгог, нарочито при јахању и у лову (такву врсту шешира Доситеј у руци држи на скулптури Р. Валдеца). Већина господе на слици носи (ко у руци, ко на глави) тророге шешире, осим тројице са „цилиндрима“, а једино Грант има нахерени квекерски шешир са украсном сребрном шналом за који кажу да је припадао Стјуарту. Због овог последњег податка могуће је претпоставити да је за овај савршени Грантов „стајлинг“ и елеганцију – црни капут са прслуком и панталонама, истим сребрним украсима на шеширу, панталонама и ципелама, белим акцентима жабоа и маншете, наговештајем сјајног окера рукавице – заслужан уметник, вероватно не само на слици и не само за потребе портретисања.

Од других детаља претпоставља се да је Доситеј носио штап, јер је познато да се није могао ни замислити угледан човек без њега. Штап се, кад није био у руци, носио окачен на траци за треће дугме на капућу. И рукавице је свакако носио. Вероватно да је користио марамице, можда не баш чипкане. Могуће и да је имао муф за зиму. Нигде се не помињу ни сат (часовник) ни бурмутица, ни брош за жабо, који су у то доба били обавезни. Могуће је претпоставити да, будући да су то били јувелирски и скупочени предмети, Доситеј то себи, ипак, није могао или није хтео да приушти.

Испитивањем јединог изворног и веродостојног приказа, слике А. Теодоровића, може се закључити да је Доситеј врло пажљиво сложио све елементе који чине његов спољашњи изглед на начин како је то диктирала енглеска грађанска мода. Све је уредно, помало изношено, као што доликује правом

интелектуалцу. Како костим није никад био ни безначајан ни споредан, како се њим исказивао (и исказује) друштвени статус и сталешка припадност појединца, онда Доситејев избор одевних предмета и детаља говори не само о томе да је пратио модна дешавања и био упућен у модне токове, него и у значења и поруке које начин одевања преноси.

ЛИТЕРАТУРА:

- Буше 1987: F. Boucher, *A History of Costume in the West*, Published in USA under the title *20,000 Years of Fashion*, London: Thames and Hudson
- Васић 1968: П. Васић, *Ношња народа Јуџославије кроз историју*, Београд: Завод за издавање уџбеника СР Србије
- Васић 1974: P. Vasić, *Odelo i oružje*, Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu
- Earth History Resources, http://www.eh-resources.org/timeline/timeline_lia.html, прегледано 24.7.2014.
- Јарвуд 1975: D. Yarwood: *European costume*, London: B.T. Batsford Ltd, London & Sydney
- Коларић 1967: М. Коларић: *Класицизам код Срба*, Београд: Просвета
- Лејвр 1931: J. Laver, *English Costumes of the Eighteen Century*, London: Morrison and Gibb. Ltd, London and Edinburgh
- Лејвр 1974: J. Laver, *A Concise History of Costume* London: Thames and Hudson
- Народни музеј, Београд: уметност и идеја државности <http://www.narodnimuzej.rs/event/umetnost-i-ideja-drzavnosti/?lng=lat>, прегледано 4.6.2014.
- NASA Earth Observatory, <http://earthobservatory.nasa.gov/Glossary>, прегледано 24.7.2014.
- National Gallery of art: The Collections: The Skater (Portrait of William Grant) <http://www.nga.gov/content/ngaweb/Collection/art-object-page.39729.html>, прегледано 24.7.2014.
- Обрадовић 1783: Д. Обрадовић: *Животи и прикљученија*, Антологија српске књижевности – пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности, Учитељски факултет Универзитета Београду и Microsoft, 2009.

Обрадовић 1788: Д. Обрадовић: *Басне*, Антологија српске књижевности – пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности, Учитељски факултет Универзитета Београду и Microsoft, 2011.

Пресли: W.L. Pressly. Gilbert Stuart's "The Skater": An Essay in Romantic Melancholy, *American Art Journal*, Vol. 18, No. 1 (Winter, 1986)

Wikipedia: Little Ice Age, http://www.wikipedia.org/wiki/Little_ice_age, прегледано 24.7.2014.

LADA S. USKOKOVIĆ

THE ATTIRE STYLE OF DOSITEJ OBRADOVIĆ

AN ATTEMPT AT RECONSTRUCTION

SUMMARY

Little is known about the style of Dositej Obradović's attire. An attempt was made to reconstruct it, on the basis of the only existing portrait of Dositej, as well as on the basis of other paintings from the period, the known facts about the changes in the European citizens' attire at the close of the 18th century and the characteristics of the climate. The reconstruction suggests that Dositej followed the 'English style' in the selection of his personal attire, being well aware of the dress fashion of his time, the importance of the dress fashion and the message it conveyed.

Keywords: citizens attire, Dositej Obradović, dress style, English style, Anglomania

Милијана М. Симоновић*
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 28.08.2014.
Прихваћен: 30.09.2014.

821.163.41.09 Орфелин З.
82:929 Орфелин З.

ВИЗУЕЛНА ПОЕЗИЈА ЗАХАРИЈЕ ОРФЕЛИНА

Поетичко повезивање уметничких медија (превасходно ликовне уметности и књижевности) инспиративан је истраживачки метод. Осветљавање уметничких феномена, као и анализа формалних и садржинских слојева уметничких дела кроз призму других уметности, доноси боље и свеобухватније тумачење, а тиме и разумевање појединачних остварења. У том смислу је дело Захарија Орфелина, уметника који је поседовао више уметничких талената и који се остварио и као ликовни уметник и као песник тј. књижевник, посебно занимљиво. Трагајући за структуралним и композиционим паралелама у уметничком поступку двеју уметности у делу овог уметника (на одабраним примерима), бавимо се сагледавањем могућности приближавања тих поступака и разумевања универзалне поетике Захарије Орфелина. Овај јединствени стваралачки израз, у контексту барокних стилских одлика, одликује изразита инвентивност, а својом мултимедијалношћу се приближава уметничким тенденцијама модерног доба.

Кључне речи: барокна поетика, визуелно, песничка слика, композиција, структура.

Барок се у српској уметности појавио на сасвим специфичан начин. Иако су српске територије физички биле ближе западним центрима барока, уметнички утицај је најснажније

* galebjonathan011@gmail.com

стизао посредно, преко Украјине, са истока. Украјина је током 17. века била под јаким утицајем католичке Пољске и поприште, с једне стране, агресивне језуитске пропаганде и, с друге стране, православља које се за свој изворни примат борило јачањем своје традиције. Оснивање Кијевске академије је био важан догађај јер је она постала уметнички извор из којег су даље истицале и шириле се те нове и измењене, православљу прилагођене, барокне идеје, присутне у украјинској уметности. Друга два тока барока стизала су до наших простора само у фрагментима – са југа тј. приморја (Дубровник и Бока Которска) и директно из западне Европе, преко Славоније, па и Босне. Такав пут барока до наших северних крајева био је последица историјских, политичких и верских прилика. Након Велике сеобе 1690. године, као што је цео српски народ који је населио граничне области ондашње Аустроугарске царевине доживео значајне културолошке и социолошке промене, тако је и уметност, као одраз живота самог, примала нове утицаје и прихватала нове форме. Нашавши се у ситуацији сличној украјинској, где је снажан утицај католичанства претио слабљењу или пак гашењу православља код Срба, српски црквени великодостојници траже и добијају помоћ од Украјине у виду доласка и активности учитеља и уметника. То је била сасвим конкретна, „жива“ уметничка помоћ.

У Европи се барок јавља крајем 16. века као реакција на ренесансу, али сагледавањем стилских особина можемо говорити и о барокном медијевализму тј. враћању одређеним карактеристикама уметничког изражавања особеним за средњовековну уметност. Мисли се пре свега на велики повратак религиозним темама, уметничку ревитализацију доживљаја света и човека у једној крајње теолошкој консталацији. Ипак, барок одликује промењен уметнички концепт и то са искуством ренесансе. Осим у темама, највећа барокна иновација је у начину обраде тих тема. Наиме, уз барок се већ као стални епитети налазе одлике: китњасто, претерано, пренаглашено. У суштини тог „претрпавања“ стилским средствима, било да се ради о књижевности или о сликарству, налази се најдубља

човекова потреба да испуни празnine свог овоземаљског бивствовања и да се на извeстан начин удаљи од извесности смрти. Смрт је велика барокна тема. Можемо рећи да се јавља у готово свим уметничким облицима, експлицитно и имплицитно. У односу на ту чињеницу ваља разумевати и појаву коју називамо *horror vacui* тј. страх од празног простора како бисмо разумели и сам барокни израз и целокупну барокну уметничку идеологију.

У српској уметности је барокни уметнички израз сасвим јединствен. У њој се дуго задржао традиционални, византијски уметнички образац, а нове тенденције су дуго биле ометане утемељеним, традиционалним источњачким културним и уметничким идентитетом. Ипак, с обзиром на нове геополитичке услове, српска књижевност и уметност уопште полако напушта стилску традицију старе српске књижевности и прихвата нове узоре и каноне уметничког укуса. Осим нових тема, доминантно је усвајање рускословенског језика, те самим тим и словенске лексике, другачије риме и нове версификације. Уз мноштво језички хибридних комбинација, у српску књижевност полако продире и народни језик који ће касније изборити своје место књижевног језика Срба. На том пољу, као и на многим другим пољима од духовног значаја за нашу културу и уметност, велики допринос својим делом дао је Захарија Орфелин.

Захарија Орфелин родио се 1726. године у Вуковару. Право презиме му је било Стефановић, мада за то, као и за друге податке из његовог живота нема сигурних доказа. Још у раној младости променио га је у Орфелин. Неки аутори су сматрали да је узео презиме према француској речи „orphelin“, што значи сироче, други су мислили да је презиме саставио од имена грчких митолошких певача Орфеја и Лина (Orpheus + Linus), док су трећи тврдили да се назвао према француском медаљару из XVII века, Орфелину. Никола Радојчић је додао овом презимену још једно значење – камен на врху круне, орфанос¹.

¹ Никола Радојчић, *Захарија Орфелин као историчар*, Српска манастирска штампарија, 1934.

Орфелин се није редовно школовао и после основног образовања које је стекао у родном месту, сам је наставио своје образовање, највише читањем². Записао је сам у једином запису сличном биографији да му је читање књига била „једина академија и највећа наука“. Својом вредноћом и упорним радом стекао је огромно знање из разних наука и језика. Био је најпре учитељ у Новом Саду, затим службује у Карловцима, и целог је живота, без сигурних и сталних прихода, путовао од места до места, трагајући за сигурнијом егзистенцијом. Од Беча и Темишвара, Пакраца и Венеције, до фрушкогорских манастира где је, болестан и истрошен, у немаштини и беди и умро 1785. Био је уметнички свестрана личност, песник, књижевник, гравер са сликарским талентом, калиграф, познавалац многих језика, наука, виноградарства, астрономије, обичаја, и још много тога, једнако присутан у историји како наше књижевности, тако и наше ликовне уметности. Само годину дана након његове смрти Доситеј Обрадовић је записао да „Захарија Орфелина име неће међу родом нашим заборавити се“. Ипак, морамо признати да га се сећају само понеки *међу родом нашим*.

Изузетна вредноћа и активност на свим пољима просветитељског рада била је, осим поседовања способности и личних квалитета Захарија Орфелина, и извесна потреба српског друштва тог времена – све је било једнако важно, и писати, и сликати, и штампати, и покренути први српски часопис и радити на свим пољима просвећивања српског народа и очувања традиције. Интересантно је да је он први код нас забележио реч *библиотека* 1767. Био је, заиста, прави пример ренесансног *uomo universale* у барокно доба.

Већ 1757. године Орфелин се исказао као потпуна стваралачка личност – завршио је уникатно рукописно издање изванредно ликовно опремљене песме посвећене бачком епископу Мојсеју Путнику, а поводом његовог устоличења. Песма је у српској књижевности означила прекретницу од барока ка рококоу, од силабичког песништва ка акценатско-силабичкој версификацији. Успех илустрованог *Поздрова*

² Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности*, Београд, 1983.

Мојсеју Пушнику који је обухватио песнички, ликовни, сценски и музички израз, практично је допринео да Орфелин 1757. године напусти посао у новосадској школи и пређе у Карловце, у службу митрополита Павла Ненадовића као канцелиста. Ово дело представља сасвим нову књижевну појаву у нашој књижевности. Књига садржи низ похвалних песама, испеваних сложеном метриком. Неке од песама имају и акростих, честу појаву у барокној поезији (раније смо је сретали код Козачинског, Висариона Павловића итд.). За неколико песама (кантова) песник је написао и нотну пратњу, ово сада први пут у српској историји музике, и тако дадао још једну димензију овом делу.

„Текст зборника и његова, виртуозним цртежима украшена, визуелна страна налазе се у органски повезаном синкретичком односу из којег се читају и ауторова знатна теолошка знања и његово познавање сложених алегоријских и иконографских поступака, чини се на трагу поставке *ut pictura poesis*.“³

Нећемо се овом приликом бавити анализом и тумачењем песама у наведеном зборнику, већ ћемо посветити пажњу ликовним, визуелним елементима присутним у овом, могли бисмо рећи, мултидисциплинарном уметничком пројекту.

На крају зборника испевана је химна, а исписана у облику лавиринта тј. крвотока који се слива према центру, у којем је преплетом стихова оформљено срце. Све је смештено на један плашт који носе анђели. Човечији је крвоток ликовно представљен као графичка метафора за песму: кроз стихове који се као крвни судови по човековом телу шире и преплићу кроз организам песме струји ка њеном срцу песникова радост (лексема *сердце* се, иначе, понавља у тексту три пута, а реч *радост*, као првенствени носилац значења, јавља се чак двадесет четири пута).

³ Захарија Орфелин / приредио Боривој Чалић. – Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2011. (Антологијска едиција Десет векова српске књижевности; књ. 13)

Слика 1. Химна на крају *Поздрава Мојсеју Пушнику**, 1757.

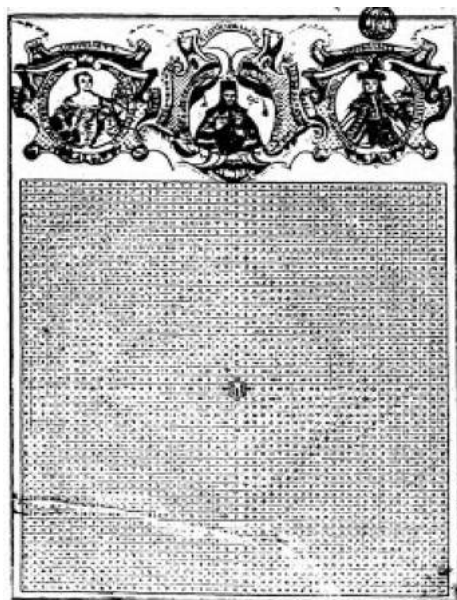
Сличан графички и метафорички ефекат постиже Орфелин и једним флорално-арабескно преплетеним посветним текстом свога списка-честитке који се шири у облику два листа детелине с лозицом. Листови израстају из лопте која представља земљину куглу. Текст у форми траке крије име онога којем је намењен, али и потпис самога аутора, а облик цртежа (тролисних листова детелине – симбол Свете Тројице, те у ширем смислу среће и живота уопште) удвајањем симболизује облик православног крста, симбола страдања и спасења.

У оба ова случаја примењен је поступак познат као *carmina figurata*, тј. парономасија. Графички и звучни експерименти саставни су део поетике барока. *Carmina figurata* је поступак визуелног ефекта песме, ликовно решење у којем је сам текст, стих, средство ликовног израза. Често се песме издају као засебне уметничке целине које имају неколи-

* Извори илустрација наведени су на крају рада.

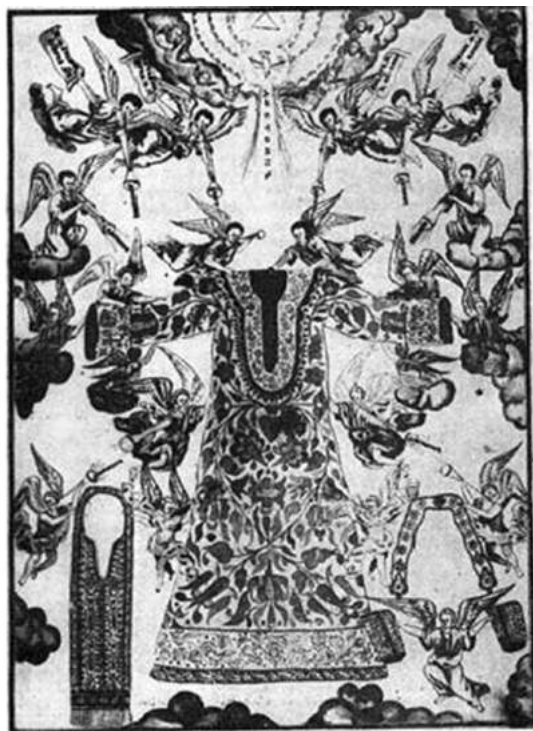
ко ефеката – осим дејства на ухо, што је примарни ефекат књижевног дела, песме делују и на око, тј. имају визуелни квалитет. Богато се илуструју или украшавају орнаментима, флоралним и геометријским мотивима, и тако спајају у себи обе уметности чинећи синкретичко јединство.

Друга експлицитна ликовна одлика књижевног остварења *Поздрава Мојсеју Пушнику* је магични квадрат. Испод портрета Марије Терезије, цара Фрање и новог епископа Мојсеја овај спис почиње једним великим квадратним центрираним лавиринтом у облику укрштенице, једним магичним квадратом у коме се у сва четири правца полазећи од средишта где је смештен иницијал М (налево чак у виду слова окренутих попут одраза у огледалу) може прочитати: „Мојсеју племенитом фон Путник епископу бачкому многаја лета“. Овај квадрат, осим уметничке има и религијску димензију – многоструко понављање исте реченице, којом је исказана жеља, даје тексту природу молитве, тј. мантричку димензију бесконачног понављања истих речи, чиме оне губе семантички, а добијају ритуални карактер. Овај аспект магичног квадрата употпуњује атмосферу барокне мистике.

Слика 2. Магични квадрат, *Поздрав Мојсеју Пушнику*, 1757.

Књига је и збирка портрета, али и илустрација појединих делова свечаног чина устоличења. „Орфелин је ту играо улогу не само сценографа који даје кулисе и декор са раскошним плишаним завесама, престо и престону дворану са разнобојно поплочаним подом, него и онога који ствара мизасцену, делује као режисер, који одређује по чиновима како се и ко креће на сцени, слика као прави костимограф одеће присутних личности и маске анђела и што је најважније, предвиђа тачно којим редом ће они доносити богато украшене делове одеће и атрибуте приликом устоличења новог епископа.“⁵ Орфелин као да је имао потребу да фотографски забележи догађај, да свом делу да, осим природе уметничког превода тог догађаја, и својеврстан документарни карактер.

Слика 4. Поздрав Мојсеју Пушнику,
анђели приносе епископску одежду и инсигније, 1757.

⁵ Милорад Павић, *Рађање нове српске књижевности*, Београд, 1983.

Следећи пример уверљиве визуелне снаге Орфелиновог књижевног дела, али овог пута на другачији, имплицитан начин проналазимо у песми *Мелодија к љролећу*, штампаној 1764. године у Венецији у штампарији Димитрија Теодосија. Песма је пример пасторалне идиле, коју као жанр познајемо још од античких времена и Вергилија. То је чини различитом од осталих Орфелинових песама, као што су *Плач Србији*, *Тренодија* или *Сешованије наученаџо младаџо човека*, које су историјско-критичке, политички и друштвено актуелне. Ова пасторала, блиска дубровачком тематском пасторалном кругу, има 25 строфа са по 7 стихова, а седми стих, „О златоје пролеће“, рефрен је који се понавља на крају сваке строфе. Ову песму, у контексту визуелних квалитета, ваља другачије посматрати од *Поздрава Мојсеју Пушнику*, тј. треба дозволити моћи песничке слике да изађе у први план. Напокон, уз њу песник није оставио адекватну графику тј. илустрацију, али је чисто поетским средствима и визуелном сугестивношћу песничке слике постигао изузетну блискост са својим ликовним изразом.

У композиционом смислу, дело је стварано по моделу уобичајеном за графику, тј. иконописање познатом још од средњег века (нпр. житејне иконе). Овај начин организовања простора слике, са идејом да се исприча прича, познат је на графикама Христифора Жефаровића (слика 5), а на тај начин и Орфелин композиционо решава своје графике (слике 6 и 7). У централном делу се обично налази фигура светитеља или манастира, а около, у мањим форматима, сцене из живота или другачије повезане са њима. Ове мале сцене, поређане одређеним редом, који је врло прецизан и у складу са хронолошком и хијерархијском логиком, имају наративни карактер близак ономе који данас постиже савремена илустрација или стрип.

Слика 5. Христифор Жефаровић, Силазак у Аг, 1751.

Слика 6. Захарија Орхелин, *Св. Пејшар и Павле са изледом Доње цркве у Сремским Карловцима* бакропис, 1770.

Пролеће је централни мотив песме *Мелодија к пролећу*, а песник га развија у складу са структурним правилима и елементима аркадијске поезије. Почиње општом сликом смењивања годишњих доба (зиме и пролећа), новонасталом ведрином неба, а сваком следећом строфом песник градира, појачава и формира слику једног идеализованог места где влада природна хармонија елемената и бића: по птица, зелене и цветне ливаде, потоци и реке, дрвеће, питоме животиње, пастири и земљорадници. На крају поетска идеја достиже кулминацију, тј. свој суштински циљ – песник прослављајући природу слави Творца, Господа који свагда савршено влада и уређује свет.

Слика 7. Захарије Орфелин, Хиландар, бакрорез на папиру, 1779.

Овај аркадијски мотивски ансамбл познат је (са модификацијама) од књижевности старог века, али ново је инвентивно грађење књижевне структуре, дакле, структуре самог текста, кроз призму визуелног изражавања уметника, односно, кроз већ запажену структуру Орфелинових графика. На примеру стихова 11. и 12. строфе уочавамо динамично низање слика, те њихову снажну визибилност:

XI

„Древа плодна већ цвјетају
и дубраве зелене;
дренки рани повјест дају,
нејма зимног време.
Гриф си крила раскриљава,
гласом својим восклицава:
О златоје пролеће!

XII

Рибиловци ран' устају
Не боје се хладности,
Мреже своје сакупљају,
Полни јесу радости;
На корабљах они плове,
По бистрини рибу лове.
О златоје пролеће!“

Орфелин, рачунајући на сугестивну моћ речи да у имагинацији створи визуелну представу, ослањајући се на психолошко-имагинарно-искуствено-перцептивну представу без које нема претварања звука у слику, готово цртачки прецизним и јасним језиком, развија песничке слике или „сличице“, удружујући их подмотивском техником у низ и компонујући их тако око главног мотива песме – „о златоје пролеће“.

СВЕЖИ ЈУТАРЊИ ВАЗДУХ	СУНЦЕ	РИБОЛОВЦИ ПЛОВЕ И ЛОВЕ
У ЗЕМЉИ СЕ БУДЕ ТВАРИ МАЛЕ	МЕСЕЦ	ВИНОГРАДИ ЛОЗУ ДАЈУ
ЗЕМЉОРАДНИЦИ ОБРАЂУЈУ ЗЕМЉУ	О ЗЛАТОЈЕ ПРОЛЕЋЕ	ЗЕЦ У ГОРИ ПОИГРАВА, СЛАВУЈ ПЕВА
ПОЉА ЗЕЛЕНЕ		ЛАСТАВИЦЕ ПЕВАЈУЋИ НАЈАВЉУЈУ ЗОРУ
ЈЕЛЕН ПОСКАКУЈЕ, СОВА ПОЛЕЋЕ		И ДРУГЕ ПТИЦЕ СЕ ПЕСМОМ РАДУЈУ ПРОЛЕЋУ
ГРИФОН ШИРИ КРИЛА И КЛИЧЕ		ПАТКА СА ПАЧИЋИМА, ЈАСТРЕБ
КОЗЕ, ОВЦЕ И ЈАГАЊЦИ НА ЛИВАДАМА	ЗВЕЗДЕ	ЛАБУД ЉУБИ ЛАБУДИЦУ
ЖАБЕ, РИБЕ У ВОДАМА	ЗЕМЉА (ПЛОДНОСТ)	ПАУН ШИРИ РЕП, ЖДРАЛ ПЕВА ПРОЛЕЋУ

Ако упоредимо графичко стваралаштво Захарија Орфелина (нпр. слика 7: *Хиландар*) и ову песму, приметимо лако повезиве и спојиве структуралне елементе. Централни мотив је окружен мањим мотивима који су у виду слика у служби истицања главне поруке песме, а истовремено обогаћују и наративно употпуњују причу, дајући јој темпоралну димензију. Делићи тог низа нам се приказују као кадрови филмске траке која се природно и лако одмотава на путу ка својој крајњој идеји. Сви су уплетени/монтирани око доминантног мотива одговарајуће строфе: сунца, месеца, природе, птица... а они, опет, спирално око доминантног мотива песме: пролеће, природа, Бог. Према томе, у компаративном медијском смислу делове строфа Орфелинове песме *Мелодија к пролећу* могуће је посматрати као замрзнуте сличице монтажом међусобно смислено повезане у једну целину. С обзиром на то да слика, тј. цртеж не може да пренесе и изрази временску динамику поетског текста, тј. прелазак из једног стања у друго (што је у неким компаративним

ким теоријама и истицано као мањкавост ликовног израза у односу на песнички тј. књижевни⁶), песник фреквентном употребом глагола који сугеришу покрет тј. радњу (устају, сакупљају, плове, лове) постиже динамичност и речима слика устрепталост пробуђене природе. Тако Орфелинови стихови језичким и стилским елементима суштински комуницирају са визибилним рефлексима човека, тј. читаоца, његовом психолошком и емпиријском основом, имагинацијом и сензибилитетом.

На основу овако постављене анализе композиције дела, чини се да је структура ове Орфелинове песме идентична структури његових бакрописа, јер као што својим графичким радовима Орфелин тежи да приповеда, формирајући, као што смо видели, специфичан наративни низ сличица око средишње слике, тако у поезији он кадрира микро мотиве групишући их око основног/примарног мотива песме. Тако се принципи моделовања ликовног и књижевног дела изједначавају у уметничкој техници овог уметника и, још даље, овако се две уметности приближавају на пољу које се чинило управо пољем њиховог феноменолошког удаљавања.

Орфелин је и овим својим делом приближавао поетски и графички израз, уједињујући их сопственим широким спектром опажања и поимања феномена, чинећи да кохезија ове две уметности буде претварање једне у другу, тј. у формалном приближавању и „налажењу на пола пута“. Поезији је додавао особине визуелних опажаја, а графици особине литерарног. Све ово делује веома модерно, поетички комплексно и иновативно за другу половину 18. века. Навешћемо још неколико примера којима се може поткрепити уједињеност ликовног и поетског, тј. литерарног у уметничком изразу Захарија Орфелина.

Историја Пејтра Великог је књига која је била животни пројекат Захарија Орфелина. Она заслужује доста простора

⁶ О еволуцији односа поезије и сликарства погледати: Лесинг, *Лаокоон или о границама сликарства и поезије*, Београд, 1964. и М. Дифрен, *Око и ухо*, Бања Лука, 1989.

у тумачењима и сагледавањима раскошног и свеобухватног уметничког талента свога творца.⁷

Слика 8. *Историја Пејтра Великог*, разговор Турчина и Руса о Дарданелема, 1772.

За показивање Орфелинове уметничке потребе да у једном маху уједини визуелни и литерарни аспект издвајамо само једну коцкицу овог изванредног дела. Ликовни приказ једног историјског тренутка описаног у књизи (графика на којој се виде Турчин и Рус како разговарају о Дарданелима, слика 8) врхунска је илустрација симбиозе разних медија: на слици су Турчин и Рус, мапа Дарданела представља тему о којој они причају и приказана је веома детаљно и брижљиво, а испод графике исписан је текст који ова два лика на слици изговарају тј. исписан је њихов дијалог. Орфелин преклапа неколико временских координата (што динамизује и

⁷ О књизи *Историја Пејтра Великог* погледати *Илустровано издање Орфелинове историје Пејтра Великог* Дејана Медаковића (Београд: САНУ IV, 1952) и *Графику српских шtamпаних књига XV–XVII века* Дејана Медаковића (Београд: Научно дело, 1958).

продубљује целу слику), обједињује догађај, тему и дијалог – све у једном кадру. Са овог аспекта посматрано, можемо рећи да ова графика има све одлике савременог стрипа и да увођењем временске димензије у ликовно представљање Орфелин антиципира уметничка стремљења која ћемо уметнички реализована видети тек у 20. веку.

Наративни метатекст које се налази у самом делу, као његов структурални део, налазимо на графици *Расцеће* из 1758. Приказивање библијских тема, сцена из Христовог живота, а посебно његово страдање, уз Маријански циклус, веома је присутно у барокној иконографији. Међутим, навођење самог текста, којем су додати ликовни елементи (насликани рам са флоралним мотивом, калиграфска природа слова) одаје посебан однос уметника према речима, тј. његову потребу да литерарном предлошку да природу и важност ликовног елемента. Стихови су из Јеванђеља по Јовану (ова сцена се налази само у овом Јеванђељу):

„Него један од војника прободе му ребра копљем,
и одмах изиђе крв
и вода“ (Јев. по Јовану, 33).

У свим јеванђељима се каже да крај крста стоје Марија Богородица и Марија Магдалена. У позадини се види град, а небо је приказано сликом, као што кажу јеванђеља, која приказује да „тама би по свој земљи и помрча Сунце.“ Графика је вероватно настала по неком западном решењу, зато што ова сцена није честа у православној иконографији.

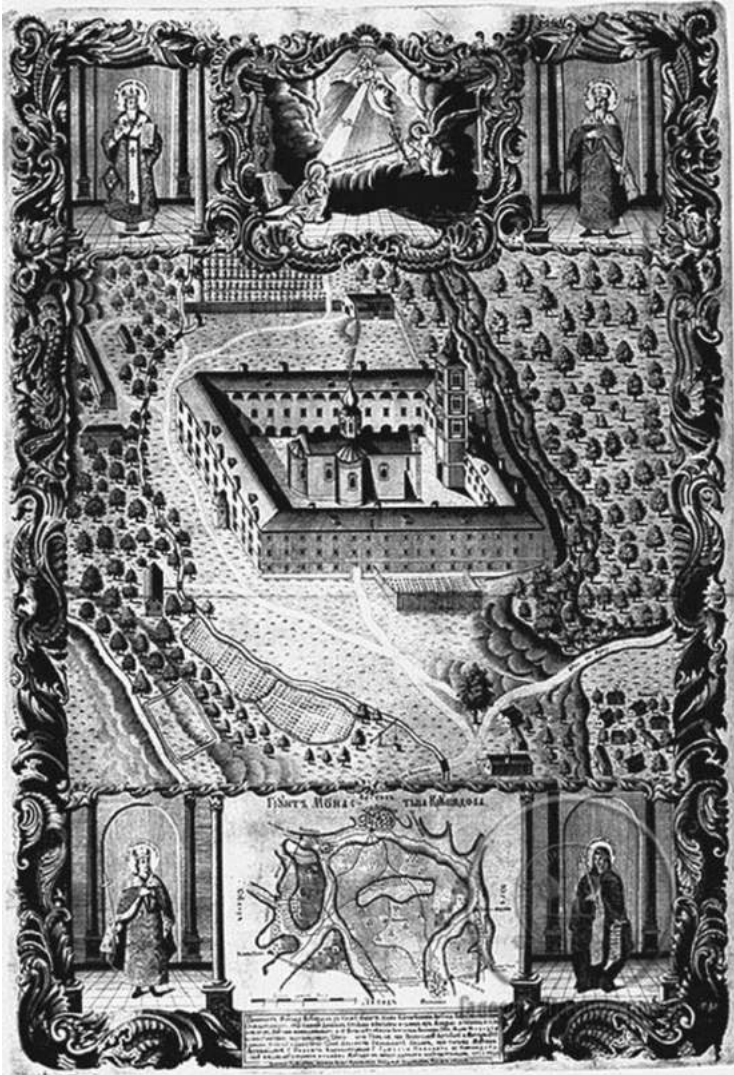
Има још доста примера у богатом књижевном и ликовном делу Захарија Орфелина који би могли илустровати неопредељену природу његовог уметничког израза. Та неопредељеност није умањила снагу, сугестивност и лепоту овог јединственог стваралачког рукописа, напротив, она га је оплемењила, обогатила и учинила јединственим. Уз то, у његовој разноврсној уметничкој заоставштини могу се уочити и преплитања уметности и других области интересовања, што је произвело и извесну тајновиту димензију која инспирише трагаоце за садржајима (нпр. графика манастира Крушедол

– манастир је посвећен Благовештењу (слика горе центар); у доњем делу налази се права географско-топографска карта једног села, и то први пут у нашој историји).

Слика 7. Распеће, графика, 1758.

Визуелне особине Орфелиновог писаног дела могу се сагледавати и у другим његовим остварењима (присуство анаграма, ликовни елементи у нпр. *Омолоџји* и тако даље).

Слика 8. Захарије Орфелин, *Манастир Крушедол*, бакрорез на папиру, 1775.

Могућности повезивања поетичких компоненти, ослушкивања пронађене хармоније различитих уметничких израза и сагледавање дубоких мултимедијалних спона које

те елементе држе на окупу, у делу Захарије Орфелина има много. Први услов за досезање свих примарних димензија његовог дела, а и ове компаративне, јесте обједињавање целокупне стваралачке заоставштине овог свестраног уметника на једном месту. Један велики и озбиљни истраживачки подухват којим би се бацило ново и свеобухватно светло на све стваралачке изазове и остварења сада још увек недотумаченог дела овог уметника. Штавише, уместо тога, чини се да је овај расадник креативне и слободне мисли, уобличене најфинијим нитима које један уметнички рукопис познаје, остао негде на споредном путу ововремених књижевнотеоријских токова и да на њега, сасвим неоправдано и неправедно, пада тешка копрена заборава. Шта би на то рекао Доситеј?

ЛИТЕРАТУРА:

- Антологија српског јесништва*: (XIII – XX век) / [саставио и предговор написао] Миодраг Павловић. – Београд: Српска књижевна задруга, 1964
- Давидов, Динко. *Српски бакрорези 18. века*, Нови Сад: Матица српска, 1983.
- Давидов, Динко. *Српски бакрорези Христифор Жефаровић и Захарија Орфелин*, докторска дисертација, Љубљана, 1965.
- Дифрен, Микел. *Око и ухо*. Бања Лука, 1989.
- Захарија Орфелин*, приредио Боривој Чалић. – Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2011, Антологијска едиција Десет векова српске књижевности; књ. 13
- Јањић, Дејан. *Покрећне слике Захарија Орфелина*, <http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj06/kp02.html>
- Лесинг. *Лаокоон или о границама сликарства и поезије*. Београд, 1964.
- Медаковић, Дејан. *Захарија Орфелин*. *Летопис МС*, 395, Н. Сад 1965.
- Медаковић, Дејан. *Графика српских шtamпаних књига XV–XVII века*. Београд: Научно дело, 1958.
- Михаиловић, Радмила. *Захарија Орфелин, Поздрав Мојсеју Пушнику: шемашика лавиринта I*, у: *Зборник за ликовне уметности* – 15 (1979), стр. 179–206.

Михаиловић, Радмила. *Захарија Орфелин, Поздрав Мојсеју Пушнику: шемашика лавиринта II*, у: Зборник за ликовне уметности – 16 (1980), стр. 145–158.

Мишић, Смиља. *Орфелинов поздрав Мојсеју Пушнику*. Нови Сад: Матица српска, 1959.

ЛИКОВНИ ИЗВОРИ:

- слика 1. <http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj06/kp02.html> / 1.08.2014.
- слика 2. Pavic, Milorad, *Istorija srpske knjizevnosti baroknog doba*, Beograd, 1970.
- слика 3. http://palindromija.blogspot.com/2012/06/blog-post_11.html / 1.08.2014.
- слика 4. <http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj06/kp02.html> / 1.08.2014.
- слика 5. <http://www.narodnimuzej.rs/zbirke/zbirke-narodnog-muzeja/novi-vek-i-moderno-doba/zbirka-crteza-i-grafika-srpskih-autora-18-i-19-veka/> / 1.08.2014.
- слика 6. http://www.rastko.rs/knjizevnost/umetnicka/poezija/psolaric_ilustracije.html / 1.08.2014.
- слика 7. <http://www.alma.rs/knjizevni-pregled/broj06/kp02.html> / 1.08.2014.
- слика 8. Davidov, Dinko, *Srpski bakrorezi 18. i 19. veka*, Novi Sad, Matica srpska, 1983.
- слика 9. <http://www.galerijamaticesrpske.rs/> / 1.08.2014.
- слика 10. http://www.rastko.rs/isk/images/krusedol_monastery.html / 1.08.2014.

MILIJANA M. SIMONVIĆ

ZAHARIE ORPHELIN'S VISUAL POETRY

SUMMARY

Poetical linking between art media (especially between visual arts and literature) is an inspiring research method. Better and more comprehensive analysis and understanding of a work of art are con-

veyed by illuminating artistic phenomena, as well as by the interpretation of formal and content-related layers of works of art via other arts. In this respect, the work of Zaharie Orphelin, who was an artist of many talents realized in visual arts and poetry, i.e. literature, is particularly interesting. Searching for structural and compositional analogies in this artist's work and his artistic technique in both of the arts (using the selected examples of his visual-art and literature opus), we are pursuing the insight into the possibilities of the approaching these techniques and the understanding of Zaharie Orphelin's universal poetics. This unique creative expression marked by its striking inventiveness in the context of baroque stylistic features is, also, recognizable by its multimedia-characteristics typical of modern age artistic tendencies.

Key words: baroque poetics, visual, a poetic image, composition, structure

Владимир В. Гвозден*
Универзитет у Новом Саду

Оригинални научни рад
Примљен: 14.09.2014.
Прихваћен: 30.09.2014.

82.02ПРОСВЕТИТЕЉСТВО
82.09–992

МОЋ, ЖАНР, СУБЈЕКТ: НЕКОЛИКО НАПОМЕНА О ЕВРОПСКИМ ПУТНИЧКИМ И ПУТОПИСНИМ ДИСКУРСИМА У 18. СТОЛЕЋУ**

Још увек на граници између природњачких подухвата, књижевности, филозофије, историографије и географије, путопис у својим различитим облицима (дневник, писма, научна и аутобиографска дела) у 18. веку доживљава врхунац и у квантитативном и у квалитативном смислу. У основи епохалног подухвата описивања света налази се новостечено право на радозналост, чак и по цену да се жртвује стабилност, што је темељ модерности као непрестаног овладавања кризом. Облици су и даље били различити: путовања ходочасника, сведока сеоба, поморска, истраживачка, дипломатска, трговачка путовања, али се јавља и велико (образовно) путовање (*Grand tour*) које ће донети далекосежну промену у доживљајима путовања и путописања. Растућа важност идеологије империјализма је допринела коначној естетизацији и литераризацији путописа, јер ако је испреплетеност човека и света постала толико битна, онда је очекивано да све важније постану и емоције, мисли, лични каприци приповедача. Култивисана „сентиментална“ субјективност писца је, упркос снажној жељи за знањем као овладавањем све-

* v_gvozden@yahoo.com

** Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта „Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

том, оно што књижевност чини књижевном, и спречава да она буде пуки извештај у функцији моћи. Могућност такве „одвојене“ субјективности, која се појавила крајем 18. века, пратиће судбину жанра у потоњим столећима.

Кључне речи: путопис, Европа, *Grand Tour* (велико путовање), империјализам, колонијализам, просвећеност, сентиментализам.

Путовање је пре доба просвећености још увек било нека врста лекције о људској таштини, али се помаља промена која ће се развијати у просвећености и канонизовати у време романтизма: знакове провиђења појединци почињу да траже у унутрашњем животу, а не у његовим спољашњим манифестацијама, што је значајно и за ране аутобиографије, жанр најсроднији путопису. Традиционално посматрано, отићи на пут значило је удаљити се од задатих оквира Божјег поретка и домаћег света заједнице порекла у којем је путник рођен и има своје место; он се сада излаже непознатим опасностима, недаћама, тешкоћама. Управо су такве препреке метафоре за поновно рађање путника као бољег хришћанина, који се унеколико чистији враћа кући. Средњовековна матрица опхођења према путовању имала је огроман утицај: *curiositas* је био супротност *stabilitas*-у и сматран је грехом. Постепена промена у опхођењу према садржајима *curiositasa* је она нит која ранију традицију утапа у богати 18. век, када ће радозналост постати неспорни подстицај за путовање. Наравно, поред верске, постојала је и матрица државне моћи, а често су ишле руку под руку. У 16. и 17. столећу путопис је био често везан за дипломатске и војне мисије које су бивале све бројније. Такви извештаји, обично из пера секретара, доносили су информације о народима Европе и колонијама, њиховим језицима, варошима, селима, кретањима, утврђењима. У том смислу, путопис и званична политика били су најчешће нераздвојни (Кизније 1996: 14). Уочи просвећености, путописи су постали нужни део кућних библиотека елите: у 16. веку их је у Француској било око 500, а у 17. веку се тај број удвостручио, и већ их је било око хиљаду, јер се богатила фигура путника – мисио-

нара, трговаца, војника, дипломата (Atkinson 1927; Huenen 1990: 7–8).

„Путовање влада веком просвећености“, гласи прва реченица одреднице *путовања и пушници* из француског *Речника европске просвећености* (Bourget 1997: 1092). Путопис у својим различитим облицима (дневник, писма, научна и аутобиографска дела) у овом раздобљу доживљава врхунац и у квантитативном и у квалитативном смислу, јер нарочито у првој половини века није још увек јасно повучена граница између природњачких подухвата, књижевности, филозофије, историографије и географије. У основи епохалног подухвата описивања света – познато је колико је картографска метафора важна за француске енциклопедисте – налази се новостечено право на радозналост, чак и по цену да се жртвује стабилност, што је темељ модерности као непрестаног овладавања кризом. Облици су и даље били различити: путовања ходочасника, сведока сеоба, поморска, истраживачка, дипломатска, трговачка путовања, али посебно важну улогу одиграла су образовна путовања или велики походи (*Grand tour*) у циљу упознавања древне Европе на изворима. У овом веку путописне књиге владају тржиштем на Западу: према неким подацима у Француској је било 3540 француских и страних наслова, дакле готово троструко више него век раније (Бурге 2006: 308). Не сме се занемарити ни чињеница да се многи извори налазе у приватној рукописној преписци, или у текстовима који се баве путовањем а нису путописи (мемоари, аутобиографије). Све у свему, број путописа се повећао у 18. столећу и они су стекли престиж и популарност која је потрајала до дубоко у 19. век. Путописи су се читали ради интелектуалне добити и литерарног задовољства, а многи су били у средишту научних, политичких и етичких дебата (Thompson 2011: 45). О значају путописа у овом раздобљу додатно сведочи чињеница да се његова прва библиографија (Johann Beckmann, *Litteratur der älteren Reisebeschreibungen*) појавила у два тома у Гетингену 1807. године.¹

¹ Путопис је у 18. веку стекао ауторитет широм Европе, а као пример се може навести рад Александра Николаевича Радишчева

Говоримо, наравно, о епохи све веће хоризонталне и вертикалне покретљивости, јер је феудализам постепено одступао пред трговачким, протокапиталистичким друштвом. Поједини истраживачи путовања из овог раздобља покушавају да групишу у две велике скупине, у истраживање и туризам, али се мора нагласити да ове две делатности нису биле јасно раздвојене као данас (Thompson 2011: 45). Та два правца ће водити до два најважнија тока у развоју жанра, оличена у научним и сентименталним путописима. Епистемолошки оквир обезбедила је просвећеност, са својим оптимизмом у погледу сазнајних и комуникацијских моћи субјекта и значаја његовог деловања за будућа поколења. Један од стандардних савета путописцу може се пронаћи код опата Превоа: „Прави путник мора да ради за потомство, колико и за себе, да његови списи буду корисни свима“ (нав. према Бурге 2006: 308). У духу епохе, Захарије Орфелин је у *Славеносербском маџазину* указао на то колико „полезни“ могу бити „обществу нашем сербском“ описи земног круга и народа који на њему живе (Орфелин 1960: 10). Назнаке из претходног века су постале правило: путопис у 18. веку дефинитивно постаје део културног капитала европске елите.

Осим снажних и можда неумерених исказа, као што је Босвелова тврдња да је сврха његовог постојања путовање, постојао је у веку просвећености не само налог да се путује – чак и према путопису сумњичави Русо препоручује да млади Емил проведе две године путујући Европом – већ и императив писања током путовања, што је створило дубок и

(1749–1802). Овај племић, хуманиста, *philosophe*, био је због путописа осуђен на смрт а потом изгнан. *Путовање од Петербурга до Москве* (1790; в. превод Радишчев 1951) писао је под утицајем неколико важних дискурса као што је Русоова глорификација природног човека и пасторалног хронотопа, народног суверенитета и права срца; Реналове (Reynal) реторике против ропства; Локове теорије друштвеног уговора и права на побуну против тираније; Хелвецијусовог утилитаризма и Холбаховог антиклерикализма. Овај путопис побуђивао је контроверзе од самог настанка, а интерпретације су се кретале од потврђивања сентиментализма до инсистирања на реализму. Могло би се чак тврдити да је овај текст веома рано послужио за идеолошко критичко читање овог жанра, које је изузетно популарно и данас.

густ талог жанра за будуће генерације. Како пише Леополд Бертолд 1789. године: „Знатижељни путник никада не треба да буде без папира, пера и мастила у џепу, јер белешке писане оловком се лако бришу и стога он често бива лишен користи које такве белешке садрже“ (нав. према Bohls, Duncan 2005: XIII). У 18. веку уплетеност између сопства и света је била главна брига путописаца, а то је временом довело до превласти субјективног доживљаја света. Али тај доживљај никада није феноменолошки чист, нити може бити, што се одражава на идеолошку природу жанра утемељеног на сложеним односима знања, жанра и моћи. У даљем тексту, реч је управо о таквим односима.

Од краја 16. века, постала је мода међу младим аристократама из Енглеске, Скандинавије, Немачке да посете Париз, Венецију, Фиренцу и изнад свега Рим. То је био врхунац њиховог класичног образовања. Овакво путовање привилегованих остало је важан елемент образовања током наредних 300 година, а у 19. веку постало је битан моменат сазревања српске елите. Кроз велико путовање се учвршћивала европска класна свест, а ова диспозиција стварала је писце, учењаке, антикваре и уметничке мецене. Темелј за овакво путовање било је оно што Немци зову *Kunstreise* (уметничко путовање), јер су већ у ренесанси сликари и архитекте путовали у Италију по надахнуће и да изуче занат. Данас уврежени термин *Grand tour* јавља се први пут 1670. у делу Ричарда Ласелса (Richard Lassels) *Путовање у Италију* – у питању је енглески превод израза велико кружно путовање *le grand tour* (Pieper 2002: 4; Buzard 2002: 39). Ласелс препоручује младом центлмену да пође на „Grand Tour of France and the Giro of Italy“. (Занимљиво је додати да овај путописац посматра путовање као начин да се превазиђе вавилонско проклетство и установи универзални дискурс.)

У Енглеској је *The Grand Tour of the Continent* започео након реформације (1660), а његова сврха била је стицање светског искуства. Насупрот верском оквиру, радозналост је већ у рано модерно доба постала врлина центлмена, о чему сведочи појава *Wunderkabinets* широм Европе. Велико путовање је било стаза у прошлост која је обезбеђивала заједничко ис-

куство код синова европске елите, ојачано хуманистичким образовањем утемељеним на читању латинских и грчких текстова. Од почетка до краја ово путовање је било идеолошка вежба (Buzard 2002: 38), чији је циљ био не само да култивише историјску свест и уметнички укусу, већ и да прибави уметничка дела и антиквитете за излагање код куће као доказ доброг укуса (Buzard 2002: 40). Путници су махом ишли истоветним путем, гледали истоветне знаменитости, а путовање је – будући још увек далеко од домаћег луксуза – било истовремено статусни симбол и провера истрајности (Brown 2000: 98). Оно је могло да траје од неколико (летњих) месеци, па до неколико година, мада је најчешће обухватало раздобље од десетак месеци. Разумнији и/или богатији путници су растезали путовање и на неколико година. Млади припадници вишег слоја су на *Grand Tour* обично полазили након завршеног универзитета, често је са њима ишао тутор који је био плаћен да надзире ток путовања и да обезбеди одређену меру учења.² Иако је боравак у Италији често био јефтинији од живота у матичним земљама, зависно од дубине новчаника, путника су пратиле слуге, пратиоци, учитељи, уметници са задатком да нацртају разгледнице. Наравно, одмах ваља рећи да је постојала и друга страна: без родитељског надзора, младићи узроста од 16 до 21 године, колико најчешће имају ови путници, задобијају орочено раздобље слободе пре доби када се од њих очекивало да постану пример одговорности и трезвености. Стога се јавља сексуални опортунизам, односно необавезне, успутне везе са женама (Buzard 2002: 41).

Премда постоји одређена симетрија између Париза као места учења понашања (какав треба бити) и Рима као места за гледање (шта треба видети) (Feifer 1985: 97), главно одређиште путовања била је Италија, а итинерер је био кодификован: полазило се из Лондона, где се могло лако опремити за пут, пронаћи водиче и набавити залихе; након тога је следио Довер и укрцавање на лађу за Кале. Понекад се, у склопу припрема за посету Паризу, обилазила долина Лоаре где се

² Франсис Бекон је у тексту „О путовању“ саветовао младиће да путују са тутором или поузданим слугом који зна језик и већ је боравио у земљи у коју се путује (Bacon 1985: 113; Buzard 2002: 41).

говорио најчистији француски; посећивала се и катедра у Ремсу, често поређена са Партеноном. Потом је следио боравак у Паризу, према брижљивој селекцији која је укључивала Лувр и његову збирку ренесансних сликара, Версај и замак Фонтенбло, а акценат је стављен на посете припадницима високог друштва и учење француског (ако ни због чега другог, онда ради удварања). Цивилизовани Париз је био драстична супротност ономе што је путнике очекивало у наредној нужној и неугодној етапи на путу за Италију – сурови Алпи (најчешће означавани као *saevas Alpes*) и рески швајцарски ваздух. Обично је следила посета Женеви, а ако је неко имао добру везу могао је посетити и Волтеров замак на ободу града). Потом је следио што бржи ход затворених очију преко превоја *Mont Cenis*. Богатији путници су плаћали скупину *voiturins* како би пребацили не само кочију и пртљаг, већ и њега самог у такозваној „алпској машини“ (у ствари, то је била столица коју су носила четворица носача).³

Циљ путовања била је земља поводом које је Семјуел Џонсон 1776. написао: „Човек који није био у Италији увек је свестан своје инфериорности, јер није видео оно што се очекује да један човек види“ (Boswell 1970: 742). Може се рећи да је велико путовање почињало тек у Торину или Милану, а након тога следила је посета Ђенови и Вићенци (која је од времена путовања архитекте Иниго Џонса у 17. веку била повлашћени Паладијев град). Незаобилазна Венеција се у овом столећу конституише као Казановин град конспиративних љубавника (чак је и стидљиви Русо имао овде романсу), док се у Фиренци остајало неколико месеци ради проучавања уметности. Наравно, боравак у Риму је био врхунац путовања, а средином века је био уходан шестодневни обилазак: 1) Капитол – лекције из историјске географије;

³ Алпи задобијају другачији третман од средине века: већ од 1760. године организују се једнодневни излети у Женеву ради посматрања глечера и водопада, а прототуристичко свратиште је отворено у Шамонију 1765. (Feifer 1985: 107). Ова промена је била далекосежна па је почетком наредног столећа установљен Русоов пут око Женевског језера, везан за сцене из романа и места где је он одседао, трајала је око седмице, и укључивала гласно читање одломака из *Нове Елоизе* (Feifer 1985: 147).

2) Форум и Колосеум; 3) Палатин и Цицеронова кућа; 4) још једном Палатинско брдо и Капитол; 5) Диоклецијанове терме; 6) посета папиној капели (Feifer 1985: 117). Најпознатији водич био је мушичави Јохан Винкелман, вазда на располагању само најбогатијим туристима. Поред њега, било је знатно јефтинијих водича, безброј енглеских емиграната, углавном католика који су у Рим побегли од верског прогона.

Већи пустолови су одлазили јужније до Напуља, нарочито ако их је занимала музика или успон на опасни Везув. Један француски песник и путник је записао: „Европа се завршава у Напуљу (...) Калабрија, Сицилија и све остало је у Африци“ (Creuze de Lesser). После Италије, следио је пут на север који је укључивао пролазак кроз Аустрију (Беч је проглашен за најраскошнији град на свету у водичу Томаса Нагента *Велико путовање [Grand Tour]* из 1778. [Feifer 1985: 105]), Немачку (уз обавезно задржавање у Берлину и Потсдаму) и вероватно кратак боравак у неком од познатих универзитетских градова. Коначно са мало енергије и још мање новца туриста је одлазио у Холандију и Фландрију како би гледао уметничке слике. Поједини путници су ишли и обрнуто (Берлин-Дрезден-Беч-Италија), а поред добро утврђеног итинерера било је и других распрострањених путничких навика, као што је, на пример, сакупљање сувенира и егзотичних реткости. Седмогодишњи рат значио је прекид (1756–63), а раздобље по окончању овог рата па све до Наполеонових ратова означава невероватно умножавање броја оваквих туриста: примера ради, од 1785. до Наполеонових ратова било је око 40000 Енглеза који су путовали континентом. То је почело да обесмишљава искуство страног, као у једној шали Лоренса Стерна из *Сентименталног путовања*: „Пошто Енглез не путује на види Енглезе, повукох се у своју собу“ (Стерн 1962: 14). У питању је шала, јер у пракси су многи Енглези управо током путовања гледали скоро искључиво своје сапутнике Енглезе.

За нашу дискусију о путописним дискурсима и стварању талоба једног богатог жанра, нарочито је важно то што је писање током великог путовања било свакодневна делатност. Писан је, наиме, огроман број писама пријатељима и

породици, а стандардна пракса било је и вођење дневника, чији је квалитет варирао. Дobar пример типског путописа јесу *Зайажања о различитим областима Италије* Џозефа Адисона из 1705. године. То је нека врста приручника за туристе који се залаже за учење страних језика и сакупљање корисних информација у емпиријском духу нове науке. Но као што је истакнуто, у пракси младићи су се често посвећивали тривијалним и раскаланим циљевима и подухватима, па су им се повремено ругали ненаклоњени коментатори и сатиричари (Thompson 2011: 47). Могуће је чак да су за већину младића приземни циљеви били важнији од узвишених разлога за путовање. Стога и не чуди што се често инсистирало на дисциплини као првом правилу моралног понашања путника (Bourget 1997: 1093). Није случајно то што Лоренс Стерн на почетку *Сенцименталног путовања* исмева дидактизам и инструктивност текстова о великом походу: „Врло сам се рђаво владао”, рекох себи, ‘али тек сам кренуо на пут, па ћу се научити бољем понашању током даљег путовања’” (Стерн 1962: 8). Критичари нису бирали речи. Лејди Мери Вортли Монтагју 1758. бележи: „глупост британских момака и будалаштине и подлост њихових управитеља донели су нам диљем Италије титулу златних магараца” (Halsband 1967: 148). Слично томе, Адам Смит у *Богатству народа* уочава да се „младићи обично враћају кући таштији, несабранији и неспособнији (...) него што би били да су то исто време провели код куће” (Smith 1970: 295; нав. према Buzard 2002: 42). Лорд Честерфилд је свом незаконитом сину говорио о апсурдности путовања младића који не знају језик и немају знатижељу поводом историје и обичаја земаља које посећују, и стално се крећу у групи пријатеља унутар које би били и у домовини: „они одлазе у иностранство, како га називају, али у стварности, они остају код куће”.

Велико путовање је у 18. веку било једини облик туризма. Реч је скована крајем 18. века, али није садржала пејоративне примесе какве се јављају данас. Као путовање из задовољства *Grand Tour* је постао владајућа пракса, индустрија вредности, машина жеље модерног субјекта и налази се у темељима савременог, масовног туризма. Чињеница је да је књижевност

била важан елемент у структурама и развоју туризма и понашања туриста. Временом је грађанство прихватало *Grand Tour*, аристократски ритуал прелаза, као један од елемената властитог статуса нове друштвено-економске елите. Културни капитал акумулиран на путовањима претворен је у конверзациони капитал како би се побољшао социјални статус; али претваран је и у стварни капитал у облику робе (књиге) како би се нахранила растућа индустрија путописа.

Као што је познато, путопис је био важно оруђе нове науке у 17. веку. Примера ради, Краљевско (научно) друштво у Лондону учинило је много у промоцији путовања и координацији путничких активности. Под утицајем емпиријске филозофије Џона Лока, путовање се посматрало као обавеза појединца свесног развоја ума и потребе за акумулирањем знања (Thomson 2011: 46). Утицај поменутог друштва видљив је у једном од најутицајнијих путописа тога доба (William Dampier, *New Voyage Round the World*, 1697): Дампијер је много пловио Карибима и Јужним Пацификом, а на молбу Краљевског друштва написао је опис својих путовања и на тај начин, захваљујући смислу за детаље и једноставном и прецизном прозном стилу, створио нове стандарде за путописе истраживача, који ће убрзо доживети процват.

У 18. веку важну улогу играју научна путовања у циљу упознавања климе и тла, природе и њених плодова, становништва, друштвеног уређења, политичких установа. У позадини се налази снажна вера у моћ писања и сазнања, тако да су многи велики истраживачи уједно и велики писци. За учењаке тога доба, од Артура Јанга до Лавоазјеа, од Монтескјеа до Александра фон Хумболта, од Бугенвила до Кука, путовање и истраживање терена су ствар емпиријског посматрања чињеница, а прави задатак је повезивање тих чињеница, утврђивање географије света и њено архивирање у главним градовима, салонима, библиотекама и збиркама. За таква путовања постојале су инструкције (Бојл, 1715; Лине, 1759; Леополд Берхтолт, 1789; Волне, 1795); ови текстови су претече туристичког водича. Век просвећености је време елите која трага за синтезом, која пореди да би дошла

до општих закључака, која упознаје мноштво да би га свела на једно – знање се организује, уређује, класификује, често у име убеђења у надмоћ Европе у односу на остале делове света (Pageaux 1994: 33). Сходно томе, идеја путовања као облика науке дефинитивно је утврђена на крају 18. века (Fabian 1983: 6).

Пролазило је, наравно, време великих навигатора. Па ипак, идеја о човеку као храбром путнику који је спреман да преузме одређене ризике хранило је путописне дискурсе у 18. веку, као и касније: „Истраживач буди машту, јер подсећа на пустоловину неустрашивог и усамљеног јунака који одлази у непознатом правцу и путује без путоказа“ (Бурге 270). Али ова представа се преображава. Као што је истакла Мери Луиз Прат два важна догађаја одиграла су се 1735. године и променили начине на које су путовање и путописи опажани и писани. Једно је публикација *Система природе* Карла Линеа којег је чак и Гете читао на свом италијанском путовању и чији је циљ била класификација свих биљака и животиња на планети; друго је прва међународна научна експедиција чији је задатак био да одреди облик земље (Pratt 1994: 15). Свет је одједном постао мерљив, подложен уређености, сазнатљив; истражују се, најчешће захваљујући државним финансијама, разни делови света попут Јемена (Carsten Niebuhr), Сибира (Peter Simon Pallas), Индије (Abraham Anquetil-Duperron, Guillaume Le Gentil), Африке (Mungo Park, François Le Vaillant), Средње Америке (Alexander von Humboldt, Aimé Bonpland), Перуа и Северне Америке (Joseph Dombey, André Michaux). Али истражује се и сама Европа, чиме ће се преиначити традиционални итинерери и све више путници запућивати у мање познате области. Минеролози су путовали у Оверњ, открили су Сицилију и Јужну Италију; Орас-Бенедикт де Сосир (Horace-Bénédict de Saussure) популаризује Алпе; Луј Рамон де Карбонијер (Louis Ramond de Carbonnières) испитује Пиринеје; први путници балоном откривају нове димензије простора.

Пројекат просвећености је тежио ка светскоисторијској науци о човеку, па је очекивано што поменута европска убеђеност у могућност сазнавања и именовања света помоћу

научних средстава постаје чврсто усађена у приказе страних народа и места (Blanton 2002: 12). Као што бележи један истраживач: „Европа је преузела свест о себи, писала о себи и читала о себи све више као темељ (принцип) планетарног процеса а не као било који регион света“ (Defert 1982: 26). Јоханес Фабиан наговештава да је ово занимање за сакупљање знања о страним народима и местима било исход „секуларизације времена“ (Fabian 1983: 6). Без везаности за локалну религију време се ослобађа, отвара ка универзалном, историјском, политичком. Путопис се уклапа у индуктивност науке, јер је био добар савезник акумулације свеобухватног знања не само о природном свету, већ и о различитим друштвима. Све у свему, у 18. веку је научно мотивисани истраживач постао нови тип путника (Thompson 2011: 47), не без извесне глорификације и уз много примеса евроцентризма. Но као што каже Мари-Ноел Бурге енциклопедијска радозналост је изузетна и поштовања достојна, али она „служи као алиби другим мотивима политичке или трговачке шпијунаже“ (Бурге 2006: 274).

Укратко, може се рећи да нема истраживања без некаквог облика владавине (Бурге 2006: 271). Представа о смелом истраживачу је романтична, јер у позадини његове делатности налазе се моћ, нарудба владара, трговаца или цркве. Овоземаљаски интерес повезан је, дакле, са јасним циљевима и користима. Стога не треба да чуди што је историја империјализма чврсто повезана са историјом путописне књижевности. Империјализам је имао неколико циљева: политичка, културна и економска доминација над неразвијеним и слабијим народима; обезбеђивање јефтиних сировина и рада за европски капитализам, где се профит сливао у империју.

Путописна књижевност је заиста играла изузетно важну улогу у производњи свести и стварању идеологије повезане са експанзионистичким подухватом појединих држава (Pratt 1992: 200). Последица тог процеса била је производња другог насупрот нормативном европском ја. Путописи су ту одиграли важну улогу јер су били кадри да пренесу односе моћи империје много широј публици. При крају *Гуливерових*

Њушовања (1726), једног од најважнијих романа из 18. века, упркос амбиваленцијама које јунак има спрам колонијалног пројекта, читамо речи критике, уједно и типски пример европских контрадискурса:

„Али постојао је и други разлог што нисам био нарочито ревностан да својим открићем увећам посед његовог величанства. Истину да речем, нисам баш много веровао у правичност владара у таквим приликама. На пример: бура однесе некуд гусарски брод, тако да ни сами гусари не знају где су: дечко са катарке опазе копно и они се искрцају у намери да пљачкају и отимају; наилазе на безазлено становништво које их лепо дочекује; дају земљи ново име; завладају њоме у име краљево; убију два-три туцета домородаца; силом узму на лађу један пар као примерке; враћају се у домовину и добијају опроштај. Тако настаје нова колонија стечена по божанском праву. Првом приликом у њу се упућују бродови, домороци се или протерују или истребе, њихови владари стављају се на муке да кажу где су сакрили злато, даје се разрешница за сва недеља и грабеж, земља се натапа крвљу својих синова. И та гнусна дружина касапа која врши тако богоугодно дело, образује савремену колонију основану ради ширења цивилизације међу дивљацима идолопоклоницима и ради њиховог обраћања у хришћанство“ (Свифт 1961: 339–340).

Верске, економске и научне идеје су подједнако допринеле насилном колонијалном пројекту, а такав идејни сплет често прати и путописе, као и романе настале на путописној матрици, попут Дефоовог *Робинзона Крусое* (1719). Темељ ових дискурса налази се у фигури Кристофера Колумба: с једне стране, он путује како би нашао злато; с друге, како би преобратио душе у хришћанство. Колонијални, економски и верски мотиви су ишли руку под руку. Томе је велики допринос дало и писање империје из пера стотине путописаца, учесника у колонијалном подухвату. Они су створили (још увек) снажан колонијални дискурс, којег су баштини-ли и српски путописци из 19. и 20. века: премда нису били колонизатори *stricto sensu*, они су често писали као да то јесу (Јован Дучић у „Писму из Египта“, Растко Петровић у *Африци*).

Колонијални пројекат и путописи настали под његовим окриљем веома добро сведоче о томе колико је крхка граница између фикције и чињенице, односно о томе колико су читаоци били спремни да прихвате фикцију као чињеницу, премда је често било боље, или етичније, поступити обрнуто. Сложено је, наравно, питање како установити границе између стварног и измишљеног, али један нови жанр, роман, спретно је отворио то питање. Не само путописи, већ су и фикционална путовања – попут поменутих *Гуливерових путовања* и *Робинзона Крусоа*, или Монтескјеових *Персијских писам* и Волтеровог *Кандида* – били бестселери у 18. веку. Реч је о романескним текстовима претвореним у путописе, јер су се тиме задовољавала очекивања публике.

Дефо, који је у младости путовао у Француску, Шпанију, Холандију, Италију и Немачку, није само писао путничке романи (*travel novels*) попут најпознатијег *Робинзона Крусоа*, већ и путописе као што су *Ново путовање око света* (1725), *Четиорогодишње путовање калеџана Џорџа Робертса* (1726) и *Путовање по читавом острву Велике Британије* (1724–1726). Премда најконвенционалнији, потоњи је имао много издања и сматра се једним од првих припадника жанра који су достигли статус бестселера (Brown 2000: 75). Као што је познато, *Робинзон Крусо* утемељен је на живописној причи о лутањима Александра Селкирка у Јужним морима (вероватно кроз причу Вилијама Дампијера или Вудса Роџерса), али је Дефо алтернирао постојаће заплете. На делу је контраст важан за путописе, као и за овај роман – пусто острво је супротстављено Енглеској, на делу је потрага за новим, бољим светом, али још увек на основу европских премиса. Провиђење важно за Дефоову причу све се ређе тематизује, али су економска и религијска идеологија блиске онима какве се могу пронаћи у путописима 18. века. Стога и не чуди што су поједини читаоци ову причу доживљавали као истиниту.

Захваљујући пре свега *Гуливеровим путовањима*, роман на тему путовања постаје важан правац у књижевности 18. столећа. У формалној равни, Свифт узима путописну приповест – амбивалентну форму која може бити и факт и

фикција – и игра се, у најбољем смислу те речи. Између осталог, он игра на карту егзотичних путописа (Јужни Пацифик, Африка, Америка), који су били шокантни извори чудесних прича. Али, изнад свега, Свифтово дело је сатирични напад на тријаду културних претпоставки 18. века: човек – држава – наука. У том смислу Свифтов Гуливер се може посматрати као научни путник (Batten 1990: 154), али и као просечан грађанин, нова категорија друштвене конфигурације, бачен у препознатљиви контекст како би се обрео у сатирично немогућем које оспорава рационалност европске културе. На крају романа, Гуливер је сломљен: не може да се врати кући због онога што је видео; излагање страниј егзотици изменило је његово опажање домаћег.

Реметећи устаљене категорије просвећеног и цивилизованог, најбољи прозни писци 18. века употребљавају дискурс путовања у његовим различитим облицима: радозналост, новост, корист, природни закони, како би навели читаоце да подрију политички ауторитет. Исмевајући рационалност култура, Волтеров *Кандид* кокетира са путописном књижевношћу, коју стапа са елементима пикарског и пустоловног романа. Роман је пародија слободе кретања, монашких редова, празноверја и у њему се наглашава важност случајности у човековом животу. Канибализам, хибридна чудновата створења, несвакидашњи обреди, утопија Елдограда, сексуалне слободе и раскалашности су већ били подробно описани у популарним путописима. Важан текст за будуће путописне дискурсе су и Монтеस्कјеова *Персијска писма* (1721), делом путна фикција, делом друштвени коментар и делом историјски документ. Да би прикупио материјал, аутор је боравио кратко на Леванту, а онда спровео и детаљна истраживања грађе. Текст је сатира на рачун париског високог друштва и имао је чак десет издања током прве године и продавао се успешно деценијама. Овај епистоларни роман је рани пример изузетно иновативног односа према путописној књижевности. На делу је критика париске социјалне и сексуалне политике, где Узбеков харем подсећа на париско високо друштво. Истовремено читамо две путописне књиге: фантастични опис живота у харему и страни поглед на Париз.

Попут Свифта у *Гуливеровим путовањима*, Монтескје вешто стапа фикцију са вероватноћом како би остварио моћну друштвену сатиру. Према Цветану Тодорову, због искривљене перспективе у односу на устаљене облике (приповедач је странац) Монтескје у француској традицији представља најуспешнији покушај истовременог промишљања различитости народа и јединства људског рода (Todorov 1994: 339). Шта је потребно да се на прави начин суочимо са собом? Па управо ишчашена перспектива, то је оно што нам казује Монтескје. Ово најављује романтичарски индивидуализам и ескапизам: неприпадање друштву услов је за његово успешно упознавање, страст за упознавањем подразумева и извесно одрицање од уобичајених животних токова (Todorov 1994: 340). Али лукави Монтескје спретно показује да то што Узбек добро разуме западни свет, не значи да добро разуме и свет код своје куће – себи смо непознати, а можемо познавати друге. Тодоров позитивно говори о том обрту: „Познавање себе је могуће, али оно подразумева претходно познавање других; компаративна метода је једини прави пут који води том циљу“ (Todorov 1994: 341). Било како било, када узмемо поменуте романе у обзир, можемо лако доћи до закључка да после 18. века двоструки ауторитет чињенице и фикције твори жанровске границе путописа који се неминовно ослања на когнитивну димензију искуства.

Чињеница је да су путописи и читање путописа за европску елиту често били допринос темељним принципима просвећене мисли – толеранција, ширење обима људског знања, провера моралних начела – укратко, ширење хоризоната. Размена идеја у просвећености била је могућа захваљујући друштвеним мрежама које су се ојачавале путовањима: посете члановима националних академија, члановима масонских ложа, велике заједнице странаца у градовима попут Рима или Напуља. Али постојало је и наличје: домаће становништво им често служи, налази се у некој врсти подређене позиције, а провинција самих европских земаља описивана је као егзотика (сетимо се, на пример, Фортисовог *Пуша по Далмацији*, 1774; в. Wolf 1994). Не би требало заборављати да постоји и социјална географија пу-

тописа, која указује на то да је ово жанр елите: уистину, путописац никада није носач, он је његов послодавац.

Одушевљење је, дакле, имало и своје наличје. Као што истиче једна проучаватељка: „Врло мали број студија о великом путовању обраћа пажњу на реакцију и одговор оних заједница у које се путовало током 18. века“ (Caloresu 1999: 151). Пре поласка био је спакован и културолошки пртљаг предрасуда. То можемо сагледати на примеру Напуља, чији су становници описивани као опаки, зли, порочни, лењи и нестални, а писањем влада познати топос „раја насељеног ђаволима“. Слика овог града у 18. веку открива границе космополитизма (Caloresu 1999: 140).⁴ Напуљ је у 18. веку био, уз Париз и Лондон, један од најнасељенијих градова Европе. Путници и путописци су увек у први план стављали *lazzaroni*, најсиромашније житеље града, који су чинили око десетину популације, дакле, на делу је типичан принцип путописне селекције који се одвија према идеолошкој матрици (Caloresu 1999: 145). Током века је оно што је важило за поменути део популације по аналогiji преношено на све људе јужне климе.⁵ Нелагодно питање, наравно, гласи: како су се разлике уклапале у просветитељску идеју универзалне људске

⁴ Пјетро Наполи-Сињорели, напуљски космополита је крајем столећа у књизи *О култури две Сицилије* оправдано протестовао против конструкције Напуља и ово ће остати основа за све будуће критике европских путописних дискурса (укључујући и Саидову критику оријентализма): „Када видим путописце како непрестано понављају исто, тако што копирају своје претходнике без икакве провере, имам добру основу да сумњам да они састављају своје књиге пре него што су видели Италију и да онда долазе овамо како би потврдили оно што је срамотно, при том не водећи рачуна да критички размотре очигледну истину када она не одговара ономе што су прочитали пре него што су прешли Алпе“ (Napoli-Signorelli 1784: 494).

⁵ Ту је видљив огроман утицај Монтеस्कјеовог *Духа закона* (1748), једне од најутицајнијих књига европске просвећености која је, уз снажну детерминистичку компоненту, популаризовала климатску теорију као битну за тумачење развоја различитих друштава (Монтескје 1989). Наравно, и сам Монтескје је био у Напуљу и у свом путном дневнику је писао да лазарони „намају ништа на свету, ни земље, ни вештина, живе на трави; неодевени су, носе само панталоне“ (Caloresu 1999: 148). Ипак, овај аутор је барем покушао да разуме економске услове који су довели толики број људи у тако незавидну ситуацију.

природе? Још је нелагодније то што поједини напуљски интелектуалци (Gaetano Filangieri, Francisco Mario Pagano, Giuseppe Maria Galanti) учествују у дебатама просвећених широм Европе, али остају невидљиви за актуелне путнике.

Када се узму у обзир ови и неки други примери (сетимо се да су се у 18. веку појавила и *Чудесна путовања барона Минхаузена*, а касније и готска фикција као имагинарна замена за путовања у јужну Европу у време Наполеонових ратова), постаје јасно да је путописна књижевност, као рефлексивна о социјалној, географској, политичкој, интелектуалној, етичкој и индивидуалној структури била предмет прераде, редефинисања и субверзије. Све то пречишћавало је талог жанра и припремило појаву новог типа путника, који ће обележити модерну субјективност: то је сентиментални путник. Лоренс Стерн га је додао већ постојећој типологији која, према његовом психологистичком виђењу, укључује: доконе путнике, радознале путнике, лажљиве путнике, охولة путнике, таште путнике, мрзоволне путнике, путнике под морање, путнике преступнике и кривце, путнике несрећне и безазлене и, коначно, обичне путнике.

Рекло би се да је растућа важност идеологије управо допринела коначној естетизацији и литераризацији путописа. Аргумент следи: ако је испреплетеност човека и света постала толико важна, онда је очекивано да све важније постану и емоције, мисли, лични каприци приповедача. Стерн је сагласан са Русоовом критиком путописа: „Прочитао сам у свом животу много путописа, али још нисам нашао два која би ми дала исти појам о истом народу“ (Русо 1990: 542). На делу је релативизам, плурализам и антиесенцијализам, па се од тада путописни дискурси развијају као критика окошталости, неискрености и маниризма жанра. Стерн у *Сентименталном путовању* приказује путника којег – насупрот сазнајном оптимизму века просвећености – не занимају подаци из живота народа у земљи кроз коју пролази, он не настоји да проучи њихове обичаје, ношњу, пејзаж, за њега није важно оно што човек на путу сазна, већ оно што доживи, осети, мисли. То, као што је знано, може бити повезано и са неким неважним ситницама, разуме се из угла просветитељске светско-

историјске науке о човеку, али и те како важним из угла конкретног човека. Са Стерновим делима се зачиње нова техника писања о себи и изражавања унутрашњег тока мисли и осећања, која ће кулминирати у модернистичком роману (Thompson 2011: 49).

Критика материјалистичког аспекта путописне праксе се да ишчитати и из *Пуџа њо мојој соби* Ксавијеа де Местра из 1794, дела које је нека врста дијалога са *Сенџименџалним џуџовањем*: „Ужитак, који налазимо путујући по својој соби, заштићен је од брижне зависти људи; он је независан од новца“ (Maistre 1952: 7). Де Местр апелује на људе да подрже нови начин путовања који он уводи у свет – у више наврата инсистира на позитивним финансијским аспектима његовог путовања, јер оно не кошта ништа. Слично као код Стерна, и код де Местра је најважнији путник, његова осећања и његово лично разумевање света: свака ствар у његовој соби изазива у њему мноштво асоцијација и мисли. Као што је приметио Денис Портер, крајем 18. века жеља замењује дужност као мотив за путовање (Porter 1991: 10–11) – а то ће бити темељ сложеног односа сопства и света какав се успоставља у романтизму.⁶ Вероватно најтачнији теоријски увид везан за 18. век од значаја за разумевање даљег развоја путописног жанра и његову коначну естетизацију гласи: насупрот ранијој искључиво утилитарној традицији, сада сакупљање призора као нека врста моде и обавезе почиње да влада путовањем.

Коначно, мора се још једном повући чињеница да се тек са развојем „осећајности“ у 18. веку, односно са појачаном самосвести путника који пише, долази до знатног преобликовања жанра и фигура путописца почиње да се поистовећује с фигуром писца. Стога неће деловати чудно што се овај оглед о европским путописним дискурсима у 18.

⁶ Овој дискусији мора се додати и запажање да пре средине 18. века скоро да и није било путописа које су писале жене (мада оне јесу водиле дневнике и слале приватна писма с путовања), али крајем века се то мења: у Британији је у раздобљу од 1763. до 1800. објављено двадесетак путописа које су писале жене (Mary Worthley Montague, Ann Redcliffe, Mary Woostonecraft). Најпознатија су *Писма и дела Леги Мери Ворџли Моџајју* (1758), супруге британског амбасадора у Турској, која садрже и значајне описе наших крајева.

веку окончава помињањем књиге која је објављена 1813. године, мада су њени делови публиковани још 1789. Реч је о Гетеовом *Пућу у Италију*, путопису у епистоларној форми који описује путовање које је трајало од септембра 1786. до маја 1788, и који је коренито изменио даљу судбину жанра (Гете 1962).⁷ На делу је огромна радозналост, приказани су разнолики друштвени слојеви, а пустоловна матрица, праћена изузетном обавештеношћу, утемељена је на субјективним задовољствима, укључујући и сексуалну иницијацију у Напуљу. Следбеник екстатичних путника у Италију какав је, на пример, био Винкелман, Гете као „сентиментални путник“ непретенциозно, искрено и непосредно – барем влада тај утисак – тематизује уметност, архитектуру, одевање, свакодневне разговоре, удварања. Велики писац уистину ствара нужну равнотежу која је путописима недостајала да се уздигну из сфере утилитарног: наиме, не сазнајемо само огромно мноштво детаља о страном месту, већ и о аутору. Ово је уједно и приказ образовног путовања, јер Гете не заборавља да је оно повезано са учењем и откривањем, препознавањем и усвајањем нових перспектива (управо ће потоње бити у сржи романтичарске и модернистичке путописне књижевности). Култивисана субјективност писца је, упркос снажној жељи за знањем као овладавањем светом, оно што књижевност чини књижевном, и спречава да она буде пуки извештај у функцији моћи. Могућност такве субјективности пратиће судбину жанра у потоњим столећима.

ЛИТЕРАТУРА:

- Atkinson 1927: Geoffroy Atkinson, *La littérature géographique française de la Renaissance: Répertoire bibliographique*, Paris: A. Picard.
- Batten 1990: C. L. Batten, „Literary Responses to the Eighteenth Century Voyages“, *Background to Discovery: Pacific*

⁷ Мање је познато да је Гете 1810. године превео један путопис, рукопис Енглеца Ричарда Пејна Најта (Richard Payne Knight) *Експедиција на Сицилију (1777)*.

- Explorations from Dampier to Cook*, ed., Berkeley and Los Angeles: D. Howse, 128–159.
- Vacon 1985: Francis Vacon, *The Essays*, London: Penguin.
- Бержерон 2006: Луј Бержерон, „Пословни човек“, у: *Човек гоба њросвећеносџи*, прир. Мишел
- Вовел, прев. Вера Павловић, Мила Самарџић, Београд: Clio, 128–148.
- Blanton 2002: Casey Blanton, *Travel Writing: The Self and the World*, London, New York: Routledge.
- Boswell 1970: James Boswell, *Life of Johnson*, Oxford: Oxford University Press.
- Bourget 1997: Marie-Noëlle Bourget, „Voyages et voyageurs“, у: *Dictionnaire européen des Lumières*, ур. Michel Delon, Paris: Presses Universitaires de France, 1092–1095.
- Bohls, Duncan 2005: Elizabeth A Bohls, Ian Duncan (ур.) *Travel Writing 1700–1830: An Anthology*, Oxford: Oxford University Press.
- Bravo 1999: Michael T. Bravo, „Precision and Curiosity in Scientific Travel: James Rennell and the Orientalist Geography of the New Imperial Age (1760–1830)“, *Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel*. Ed. Jás Elsner, Joan-Pau Rubiés. London: Reaktion Books, 162–183.
- Brown 2000: Christopher K. Brown, „Grand Tour“, *Encyclopedia of Travel Literature*, Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC Clio, 98.
- Buzard 2002: James Buzard „The Grand Tour and After (1660–1840)“, у: Peter Hulme, Tim Youngs (ур.), *Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge: Cambridge University Press, 37–52.
- Bourget 1997: Marie-Noëlle Bourget, „Voyages et voyageurs“, *Dictionnaire européen des Lumières*, ур. Michel Delon, Paris: P.U. F., 1092–1095.
- Бурге 2006: Мари-Ноел Бурге, „Истраживач“, у: *Човек гоба њросвећеносџи*, прир. Мишел Вовел, прев. Вера Павловић, Мила Самарџић, Београд: Clio, 266–322.
- Wolf 1994: Larry Wolf, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization in the Mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press.
- Гете 1962: Јохан Вофганг Гете, *Пушовање њо Ишалији*, прев. Бранимир Живојиновић, Београд: Просвета.

- Defert 1982: Daniel Defert, „La collection du monde: Pour une étude des récits de voyage du XVIe au XVIIIe siècle“, *Collection Passion*, ur. Jacques Hainard, Roland Kaehr, Neuchâtel: Musée d'ethnographie.
- Кизније 1996: Жан Кизније, *Етнолоџија Европје*, прев. Живојин Кара-Пешић, Београд: XX век.
- Maistre 1952: Xavier de Maistre, *Put po mojoj sobi*, прев. Slavko Parešić, Zagreb: Zora.
- Napoli-Signorelli 1784: Pietro Napoli-Signorelli *Vicende della coltura nelle Due Sicilie...* 5 vol, Naples, 1784–1786, том V.
- Орфелин 1960: Захарије Орфелин, *Славеносербскиј маџазин*, фототипско издање, Нови Сад: Матица српска.
- Pageaux 1994: Daniel-Henri Pageaux, *La littérature générale et comparée*. Paris: Armand Colin.
- Pieper 2002: Jan, Pieper, „Einführung“, *Die Grand Tour in Moderne und Nachmoderne*, Hrsg. Joseph Imorde, Jan Pieper, Tübingen: Max Niemeyer, 2008, 3–7.
- Porter 1991: Dennis Porter, *Haunted Journeys: Desire and Transgression in European Travel Writing*, Princeton: Princeton University Press.
- Pratt 1992: Mary Louise Pratt, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, London, New York: Routledge.
- Радишчев 1951: Александр Николаевич Радишчев, *Путовање од Петрограда до Москве*, прев. Кирил Тарановски, Београд, Загреб: Култура.
- Rennie 1998: Neill Renie, *Far-Fetched Facts: The Literature of Travel and the Idea of South Seas*, Oxford: Clarendon Pres.
- Русо 1990: Жан-Жак Русо, *Емил – Софија или жена*, прев. Душан Таминџић, Ваљево, Београд: Естетика.
- Свифт 1961: Џонатан Свифт, *Гуливерова путовања*, прев. Сретен Марић, Београд: Просвета.
- Стерн 1962: Лоренс Стерн, *Сентиментално путовање кроз Француску и Италију*, прев. Драгомир М. Јанковић, Београд: Рад.
- Ступаревић 1976: Олга Ступаревић, „Српски путопис о Италији“, *Упоредна исцртаживања*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 103–181.
- Thompson 2011: Carl, *Travel Writing*, London & New York: Routledge.

- Todorov 1994: Cvetan Todorov, *Mi i drugi: francuska misao o ljudskoj raznolikosti*, prev. Branko Jelić, Mira Perić, Mirjana Zdravković, Beograd: XX vek.
- Fabian 1983: Johannes Fabian, *Time and the Other: How Anthropology Makes its Object*, New York: Columbia University Press.
- Feifer 1985: Maxine Feifer, *Going Places: the Way of the Tourist from Imperial Rome to the Present Day*, London: Macmillan.
- Halsband 1967: Robert Halsband (ур.) *The Complete Letters of Lady Mary Wortley Montagu*, Oxford: Clarendon Press, vol. III.
- Huene 1990: Roland le Huene, „Qu'est ce qu'un récit de voyage“, у: „Les modèles du récit de voyage“, *Littérales*, бр. 7, 11–25.
- Caloresu 1999: Melissa Caloresu, „Looking for Virgil's Tomb: The End of the Grand Tour and the Cosmopolitan Ideal in Europe“, *Voyages and Visions: Towards a Cultural History of Travel*. Ed. Jás Elsner, Joan-Pau Rubiés. London: Reaktion Books, 138–161.

VLADIMIR V. GVOZDEN

POWER, GENRE, SUBJECT: SOME REMARKS ON
EUROPEAN TRAVEL AND TRAVEL WRITING DISCOURSES
OF EIGHTEENTH CENTURY

SUMMARY

Still on the border between natural science, literature, philosophy, historiography and geography, travel writing in its various forms (diary, letters, scientific and autobiographical works) in the 18th century has its climax in quantitative and qualitative terms. Epochal attempt of describing the world based itself on newfound right to curiosity, even at the cost of sacrificing stability, which is the foundation of modernity as a constant mastering the crisis. Forms were still different: traveling pilgrimages, migrations, exploration, diplomatic missions, commercial travel, but the most important type of travel was the Grand Tour, which had brought a tremendous change in the experiences of travel and travel writing. The growing importance of ideology of imperialism contributed to the final aesthetization and literarization of travelogues because if interweaving between man and the world had become so important, it is expected that the emo-

tions, thoughts and personal whims of storyteller became increasingly important too. Cultivated “sentimental” subjectivity of the writer, despite the strong desire for knowledge as mastery of the world, makes literature literary, and prevents it from being a mere report in the function of power. Belief in the possibility of such a “separate” subjectivity that appeared by the end of eighteenth century will make the fate of the genre in subsequent centuries.

Keywords: travels, Europe, Grand Tour, imperialism, colonialism, the Enlightenment, sentimentalism.

Tomasz J. Ewertowski*
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza,
Poznań, Polska
308(510)(091)
94(510)
929.732:929 Владиславић С.
821.163.41.09–992 Владиславић С.

Оригинални научни рад
Примљен: 29.08.2014.
Прихваћен: 30.09.2014.

СЛИКА КИНЕ У ТАЈНОЈ ИНФОРМАЦИЈИ О СНАЗИ И СТАЊУ КИНЕСКОГ ЦАРСТВА САВЕ ВЛАДИСЛАВИЋА

Циљ рада представља установљење фактора који су били пресудни за формирање представе о Кини у *Тајној информацији о снази и стању кинеског царства* Саве Владиславића, као и утврђивање средстава и конвенција помоћу којих је ова земља репрезентована. Методологија истраживања утемељена је на одређеним поставкама из области имагологије, имагинарне географије, геопоетике и постколонијализма. Показано је да највећи значај за разумевање Владиславићевог текста има његова утилитарна, обавештајна функција, као и контекст у којем се одвијао сусрет дипломата са Кином, одређен политичким сукобом и разликама у културним традицијама двеју великих сила.

Кључне речи: Кина, Сава Владиславић, имагологија, имагинарна географија, путопис

Увод

Историја европско-кинеских односа почиње већ у антици, када је била развијена трговина између римског царства

* tomaszewertowski@gmail.com.

и кинеске царске династије Хан и када су римски изасланици посетили дворе на источном крају пута свиле (Thorley 1971; Pulleyblank 1999; Ноппáл 2011). Такође, крајем средњег века и у раном модерном периоду постојала је културна размена између Кине и Европе. Дипломатија и трговина су нераскидиво повезане са путовањима, а путовања са причом и путописом. Један од основних текстова модерне европске путописне традиције, *Il Milione* (Путовања Марка Пола), прича је о сусрету Европљанина са Кином (Hulme, Youngs 2002: 3).

Наравно, не постоји јединствена слика Кине у путописној традицији, јер је величина ове земље, као и различитост односа међу различитим европским државама у разним периодима историје условила путописну шароликост. За европске путописце Кина је била земља експеса, у којој је све надљудских размера (Kerr, Kuehn 2010). Постоји низ типичних елемената, на пример, за прве путнике Кина је била велико и богато царство, у раном модерном периоду представљали су је као модел државе, у 19. веку често је била пример конзервативизма и стагнације (Dawson 1967). И за Кину важи основна примедба, коју је Марк Басин, пишући о Сибиру, сажео у речи: „The identity assigned to these geographical externalities corresponded to the ideological categories of their progenitors, in other words, the constellation of beliefs and fears, predilections, prejudices, and needs of European society itself“ (Bassin 1991: 764)¹.

У тој огромној традицији европског описивања Поднебеског Царства, своје место имају и Срби. Путописе о Кини остварили су нпр. Милан Јовановић, Милутин Велимировић² и Миодраг Павловић. Но, најважнији од српских путника који су посетили Кину био је Сава Владиславић.

¹ У преводу: „Идентитет приписан тим географским спољашностима повезан је са идеолошким категоријама њихових твораца, другим речима, констелацијом веровања, страхова, предилекција, предрасуда и потреба самог европског друштва“.

² Постоје антологије српског путописа из Кине (Пушић 1998; Пушић 2006).

Према биографским подацима, овај Србин из Херцеговине рођен је 1668. године у племићкој породици Владиславић³. У последњој деценији XVII века бавио се трговином у Стамболу, где је вероватно такође био тајни агент руског царства. Почетком 18. века стигао је у Русију. Бавио се трговином и дипломатијом, стицао је не само велико имање него и благонаклоност Петра Великог, и био је веома значајна личност у руској политици ове епохе. После Петрове смрти, све време је имао велики углед на руском двору, због чега је изабран за ванредног изасланика и пуномоћног министра, главу руске мисије у Кини за преговоре са владарима Кине из манџурске династије Ђинг, ради решења неспоразума око испуњавања Нерчинског договора из 1689. године.

Стигао је у Пекинг 1726. године. После дугих и тешких преговора са кинеским министрима, не само у престоници Империје него такође и на граници закључио је уговор на реци Бура 1727. године, који је за предмет имао границе између Русије и Кине, а затим 1728. општи уговор на реци Кјахта.

Историчари признају велики значај мисије Саве Владиславића. Ако се узму у обзир неуспеси других руских и западних дипломата у Кини, може се рећи да је ова мисија најважнија појава у историји односа између династије Ђинг и европских држава све до половине 19. века, док је трактат постао основа за билатералне руско-кинеске односе за скоро 150 година (Мясников 1990; Mancall 1971: 255; March 1996: 65). У савременој историографији, уговор се сматра Савином дипломатском победом (Мясников 2006: 7). Такође, за време живота амбасадора, цар Петар II га је наградио Орденом Александра Невског и чином тајног саветника (Дучић 2004: 401)⁴. Поред дипломатског успеха, вреди поменути оснивање Троицкосавске тврђаве на реци Кјахти и успостављање, у њеној околини, трговинског центра у којем се одвијала кинеско-руска размена значајних размера.

³ Биографске податке наводим према следећим изворима: Sindik 1997; Dučić 2004.

⁴ Иако су се јављали такође и критички гласови у ово време (Мясников 2006: 397–400, 404).

Није случајно што је град добио назив „пешчана Венеција“ (Mancall 1971: 263).

Многи историчари бавили су се Савином личношћу, а пре свега његовом дипломатском активношћу у Кини⁵, но у овом раду ће бити примењен другачији, књижевноисторијски приступ. Српски дипломата је оставио низ података из Кине, а пре свега опширну *Тајну информацију о снази и стању кинеске државе (Секретная информация о силе и состоянии Китайского государства)*⁶ на руском језику. Настанак тог текста повезан је са његовом државном мисијом. Званичну инструкцију у 45 тачака (Бантыш-Каменский 1882: 434–455), коју је Сава добио из Министарства иностраних послова (Коллегия Иностранных Дел), пратиле су две тајне тачке, по којима је изасланик требало да сабира податке и да сачини тајну записку о кинеској војсци, стању градова и утврђења, путевима међу њима, а такође, посебно, о самој престоници Кинеског царства (Бантыш-Каменский 1882: 456). Поменуто *Тајна информација* обухвата ове податке, као и друга запажања о Кини. О том Савином делу речено је да је једно од најзанимљивијих дела о Кини из ове епохе (Мясников 2006: 442). У овом раду оно ће бити анализирано као путопис, у којем се налази одређена слика Кине.

МЕТОДОЛОГИЈА

Ако се прихвати уско схватање књижевности, *Тајна информација* не представља књижевни текст него утилитарне

⁵ Осим наведених радова, информације о Сави могу да се нађу такође у: Cahen 1911; Балдаев 1953; Павленко 1978; Лициловская 2003; Sindik 2012.

⁶ Сава је написао тај текст 1730. године и поднео га је царици Ани Ивановној. Године 1842. *Информација* је била објављена у часопису *Руски весник*, број 1, стр. 180–243, број 3 (2), стр. 281–337. 2011. Објављена је такође у фрагментима у разним књигама посвећеним руско-кинеским односима (в. Мясников 2006: 442–443). Године 2011. у Београду, у серији *Библиоотека РТС* објављена је двојезична, српско-руско едисија *Тајне информације*, са преводом на српски и предговором ауторства Владимира Давидовића и коментарима Радосава Пушића.

белешке. Но, истраживачи путописне грађе обрађају пажњу на њену хетерогеност; путопис може да обухвата различите жанрове и видове експресије (Hulme, Youngs 2002: 30). У 18. веку дипломате су једна од основних група аутора путописа, иако њихови текстови нису увек били писани за читалачку публику (Hulme, Youngs 2002: 27–28). Према Стивену Гринблату, истраживање из области историје књижевности треба да обухвата широку грађу, јер пуна слика културних процеса епоха може да се добије преко анализе свих њених елемената (Greenblatt 2006: 145–156).

Приступ Владиславићевом тексту примењен у овом раду много дугује одређеним теоријским претпоставкама. Инспириран Мишелом Фукоом, Едвард Саид, у својој чувеној књизи *Оријентализам*, користи појмове имагинарне географије и историје, који помажу субјекту да учврсти властити идентитет помоћу производње имагинарног другог (Saïd 2005: 98). Иако је Саидова концепција критикована због пренаглашене текстуалности, она је била значајан импулс за низ других истраживања посвећених проблемима имагинарног и идентитета у путопису. Мари Луис Праат у књизи *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* доказује на разним примерима како слика друге земље у путопису зависи од тачке гледишта путописца, на коју утичу друштвени односи и систем знања. Праат уводи термин „зона контакта“ (*contact zone*), који означава пространство империјалног контакта култура у којем су географски и историјски удаљена друштва у односу, који је често повезан са насиљем и сукобима (Pratt 2011: 26–27). Елжбијета Рибицка у свом пројекту геопоетике уводи појам културне топоанализе (Rybicka 2014: 118). Она предлаже да се анализирају интеракције између места и књижевности. Рибицка скреће пажњу на то да тај круг проблема обухвата не само питање репрезентације него такође узајамне утицаје стваралаштва и простора, но за овај рад најважнија тема је начин репрезентације: зашто и на који начин је представљено место у књижевном тексту.

Методолошки приступ у овом раду заснива се такође на имагологији. По Јепу Лерсену, имагологија се бави сликама другог у књижевном тексту, не преиспитујући веродостојност

такве слике већ анализирајући његове карактеристичне елементе, употребљена реторска средства и пре свега разлоге због којих је одређена слика формирана (Beller, Leerssen 2007: 27–29).

Низ подстицаја проистиче из истраживања Владимира Гвоздена посвећених Јовану Дучићу, као и српској путописној култури међуратног периода. У својој имаголошкој анализи Дучићевих *Градова и химера*, Гвозден уводи низ значајних питања, неизбежних у истраживању путописно-имаголошке грађе; „Ко говори? Ко ме се обраћа? Зашто је таква поента битна за аутора? Које литерарне а које политичке околности су могле да утичу на такав став? Помоћу којих средстава аутор надаље уверава читаоца да је његов став ваљан?“ (Гвозден 2003: 29). У студији *Српска њушхоисна култура 1914–1940*, Гвозден предлаже анализу путописа уз Бахтинову категорију хронотопа, која показује да је путопис везан не само за простор него такође за време и историју. Путописи су за њега „приповести о сусретима путописаца (приповедача) са светом, настале на темељу стварног путовања као 'трага' у времену, простору и друштвеној хијерархији“ (Гвозден 2011: 18). Посебно је значајно обраћање пажње на материјални аспект сусрета.

Уз горенаведене подстицаје, пробаћемо да анализирамо у овом раду слику Кине у Владиславићевој *Тајној информацији*⁷.

ПОЗИЦИЈА ВЛАДИСЛАВИЋА

Методолошке претпоставке овог рада сугеришу да је пре свега најважније да се одреди из које позиције пише Владиславић, чије интересе представља, коме је намењена његова релација и са каквим циљем је писана, те у каквим околностима се одвијао његов сусрет са Кином.

⁷ Осим горенаведених извора методологије истраживања, приступ грађи у овом раду дугује наравно многим другим радовима, од којих су најважнији следећи: (Blaut 1993; Todorova 2006; Kuźma 1980; Wolff 1994; Jezernik 2007).

Основни оквир за *Тајну информацију* су европско-кинески, а посебно руско-кинески односи у раном модерном добу. Мунгело (2009: 113–150) тврди да је 18. век био преломни моменат у контактима Поднебеског Царства са Европљанима. Са једне стране, за неке представнике просветитељства, Кина је била пример рационалног, секуларног друштва, које поштује древну кинеску културу и њена достигнућа. Код Владиславића тај аспект је слабо присутан; само на неколико места он хвали кинеске институције, али углавном пише о њиховом варварству, чиме ћемо се бавити даље. Са друге стране, био је то период одбијања европске културе од стране Кине (изолационизам династије Ђинг) (Mungello 2009: 53–80). Осим тога, све снажније је било присутно европско осећање надмоћи, које је происходило из веће динамике европских друштава и технолошке и милитарне преваге Европљана, а пример промене у односу према Кини је за Мунгела чувена дипломатска мисија Џорџа Макартнија [George Macartney] у последњој деценији 18. века. Осећање европске надмоћи постаће кључно за европско-кинеске односе тек у 19. и 20. веку, али примере овог типа налазимо и код Владиславића, у његовим поређењима европских милитарних вештина са кинеским, нпр: „Ниједан од тих градова не би могао да издржи класичну, осмодневну опсаду по савременим европским стандардима“ (Владиславић 2011: 105). Значајно је такође да династија Ђинг није била изворна кинеска династија него су владари водили порекло из номадских Манџура. Дакле, чак и уз поштовање кинеске културе, јављало се одбацивање владара као варвара. Поменути Макартни писао је о тиранији шаке Татара над 300 милиона Кинеза (Peterson 2002: 236). Владиславић веома негативно оцењује кинеског цара, у једној из својих дипломатских релација пореди га чак са Нероном (Мясников 2006: 39)⁸. Са друге стране, Марк Манкал скреће пажњу на то да су због свог страног порекла владари из династије Ђинг морали да се строго држе конфуцијанске ортодоксије,

⁸ У историји европске културе постоји политички мит Рима, једна од његових димензија је слика Римског царства као примера деспотизма и тираније, а посебно оличење тог мита је Нерон (Bondanella 1987).

да би на тај начин сачували легитимитет да владају Кином, због чега су били мало флексибилни у односима са странцима (Манцалл 1971: 33–34). Све те факторе треба да узмемо у обзир, када размишљамо о Савином тексту, а такође треба још поменути и питање религије. У 18. веку европски хришћани, независно од тога да ли су били католици, или православци или протестанти, сматрали су себе представницима једине праве религије. Дакле, у Савиним текстовима доста често налазимо религиозне изјаве, чак и кад прича о милитарним акцијама: „(...) кинеска држава може бити покорена ратом, као најбогатија међу осталим азијским и европским државама. Мислим да не би било веома тешко, ако Бог да среће“ (Владиславић 2011: 253). Са друге стране, религиозни обичаји у Кини су за њега једнозначно идолопоклонство. Интересантна је такође тема његових контаката са представницима монашког реда исусоваца, који су живели на кинеском двору. У контакту са Кинезима разлика између православља и католичанства није била препрека за сарадњу.

Марк Манцалл наглашава да су дипломатски контакти Руса и Кинеза у 18. веку пример сусрета не само две империје него такође два погледа на свет (Манцалл 1971: 1). Према овом проучаваоцу, Русија је представљала хришћански запад раног модерног доба, иако у православној варијанти, са посебним погледом на међународни поредак. Суверени су морално и легално равноправни, а трговина је легитимна и корисна активност, која обогаћује државу (дакле, код Владиславића налазимо много података о трговини). Кина је представљала конфуцијански Далеки исток, са хијерархијским погледом на међународни поредак. У том погледу Кина није просто једна од држава нити једна од цивилизација, него је центар цивилизације уопште, а друге нације могу само да се њој приближавају и изражавају своје поштовање (Манцалл 1971: 3–4). Ефекат тог хијерархијског погледа на свет је специфичан став према међународним односима, који Владиславић представља као гордост Кинеза: „Кинески двор, који само због гордости ни у једну државу не шаље своје изасланике“ (Владиславић 2011: 87).

У том приближно скицираном оквиру настала је Владиславићева *Тајна информација...* Са какве позиције прича приповедач у његовом тексту, каква је његова интерпретативна заједница?⁹ Пре свега треба узети у обзир да је његов опис Кине у ствари обавештајна информација. Због тога се концентрише на подацима везаним за милитарну ситуацију, снагама кинеског царства посвећено је неколико поглавља. Посебна поглавља посвећена су такође ономе што се може у савременом језику назвати међународним релацијама (*Зашио Кинеско царство никоме не шаље изасланике, Које европске и азијске владаре Кинези пошћују, а од којих највише страхују, О страним изасланицима, како их у кинеској држави примају и како на државна писма торго одговарају*). Много пажње је поклоњено кинеској трговини, којој је посвећено цело опширно поглавље *О кинеској трговини, како међу собом трчују и како малу добит имају од трговине са странцима и колико су склони преварама у сваком послу и свакој речи*, где је такође уведен дискурс о кинеском националном карактеру.

Савин текст има такође практичну димензију. Дајући податке о Кини, аутор често сугерише могућа дејства: „Ако би непријатељска војска намерила да заузме пекиншку престоницу (а од тога зависи освајање целе државе), било би довољно да речену престоницу само опседне или стави под блокаду (...)“ (Владиславић 2011: 125). Вреди такође обратити пажњу на примедбу Јована Дучића, да је Сава „имао урођену наклоност за војничка питања“ (Дучић 2004: 401). Као изасланик велике силе, он заузима позицију моћи. Убеђен је у надмоћ руске војске и хвали руске војнике, наглашавајући да се одликују храброшћу и војном вештином (Владиславић 2011: 63). Осим тога, треба узети у обзир да је његов текст упућен царици и да је настао као званични документ, због тога се у Савином тексту појављују реторска средства намењена изражавању поштовања царској породици. Можда наглашавање руске моћи у односу на Кинезе такође има делимично реторску функцију. Са друге стране, у Кини је Сава био подређен изас-

⁹ Овај појам је уведен према радовима Стенлија Фиша (Fish 2002).

ланицима друге велике силе, који су на разне начине вршили притисак на амбасадора. Постоје подаци нпр. о појењу чланова посланства сланом водом (Dučić 2004: 388; Mancall 1971: 246; Мясников 1990). Можемо да ризикујемо хипотезу да на опис и оцену Кине и Кинеза у *Тајној информацији* утиче нека врста ресентимента. Вреди такође скренути пажњу на то да иако је Владиславићев текст производ који је настао у иностранству које се може описати као зона контакта у Пратином смислу, ипак постоји једна битна разлика. Прат се концентрише на примерима неравноправних односа међу Европљанима и подређеним народима, у случају Владиславића представник једне велике силе прича о другој империји. Овде треба такође узети у обзир да је време уочи Владиславићеве мисије, дакле крај 17. и почетак 18. века тренутак великог успона традиционалних, преиндустријских монархијских друштава у Русији и Кини (владавине Петра Великог и цара Канг-сји) (Peterson 2002: 120).

Поредак излагања

Како смо већ рекли, највећи део Владиславићевог текста је посвећен милитарним темама, али и дипломатији и трговини. Но са друге стране, у првом, доста опширном поглављу, *О родослову Кинеског царства*, Владиславић даје хронолошки преглед историје кинеског царства, наводећи податке чак о најстаријим, полулегендарним династијама. Причајући о историји далекоисточне државе, аутор *Тајне информације* је пробао, колико је то могуће, да повеже ову историју са чињеницама познатим унутар интерпретативне заједнице. Најосновнији пример таквог поступка је коришћење познате хронологије, дакле датирање према Христовом рођењу. Осим тога, уз набрајање имена царева и династија, понекад се јављају напомене на извесне чињенице, нпр. „Сјао Амши [Сјао Ерди], син реченог Квам Сијама изградио је чувени зид, дуг нешто мање од 3.000 врста, висок 10 аршина, дебео око 6 аршина, који окружује велики део царства“ (Владиславић 2011: 25, 29). На такав начин, низ података, вероватно пот-

пуно нових за потенцијалне читаоце *Тајне информације*, повезан је са неким општим местима знања о Кини и свету, стварајући острва смисла на мору непознатог. Једна од таквих напомена има посебно значење „Током прве године владавине једанаестог [дванаестог] цара из тог рода, по имену Ђијао Пимти [Лиу Кан, Пингди], рођен је Господ наш Исус Христос“ (Владиславић 2011: 29). Рођење Христово нема уопште никакве везе са описиваним периодом кинеске историје, али представља централни догађај за његову интерпретативну заједницу, па је зато поменуто у тексту. Ово указује на хришћанску перспективу Владиславића. Она се јавља такође на другим местима, нпр. при описивању историје владавине династије Танг. „За време те династије у Кини је проповедано јеванђеље и дозвољено је хришћанство, да би Каокум [Гаоцунг], трећи цар из тог рода, изградио цркве јединоме Богу а и многи други су се показали брижљивим чуварима вере хришћанске“ (Владиславић 2011: 31). Уопште, због поменутих разлога, у опису историје кинеског царства разни догађаји, који су повезани са историјом Европе, пренаглашени су, као на пример улога Марка Пола. Чини се да је разлог тога тежња ка фамилијаризацији Далеког истока.

Битно је истаћи да иако Владиславић посвећује почетак свог рада историји Кине, у другим деловима веома ретко наводи историјске податке и концентрише се на савременост. Не покушава да објасни неке модерне појаве помоћу историје, иако понекад користи анегдоте као пример за своју карактерологију Кинеза, о чему ћемо писати даље. Одвајање прошлости и садашњости може да се тумачи тиме да је кинеска историја толико страна и непозната за једног Европљанина (чега су сведочанство такође разне грешке у његовом излагању) да он не може да је користи како би објаснио савремене појаве.

Као што је било речено, описивање веза са Европом и европских утицаја може да служи припитомљењу страног простора. Но, у путопису основни поступак, који служи приближавању страног читаоцима, јесу разни видови поређења (Maier 2007: 448). Наравно, налазимо многе примере тог поступка код Владиславића. У горенаведеној

дипломатској релацији јавља се поређење кинеског цара са Нероном, али и Кинеза са Јеврејима због малодушности: „Народ малодушной, как жиды“ (Мясников 2006: 39). Такође у самом тексту *Тајне информације...* има аналогија. На пример, помоћу њих Владиславић описује религиозни живот Кинеза. Далај-лама је назван „њиховим папом или архипатријархом“ (Владиславић 2011: 231), а на другом месту се тврди да га Кинези поштују „онако како Римљани поштују римског папу“ (Владиславић 2011: 247). Још интересантније су две аналогије у вези са религиозним обредима Кинеза. Једна се јавља у опису сахране:

„(...) ламе читају молитву надајући се да ће, чак и ако је покојник био грешник, идоли моћи да га ослободе од греха и да његову душу предају Богу небеском, а не *Јерлихану* или *Луциферу*“ (Владиславић 2011: 245).

Друга се појављује у опису аграрних обреда:

„У складу с таквим веровањем сам кан једном годишње одева ратарску ношњу, па ралом пооре неки део њиве, сеје, а потом, када посејано жито роди, сам жање и од тог жита идолима, поглавито *Јупитеру*, жртву од свог рада приноси и томе присуствују сви из његове свите и сви његови рођаци“ (Владиславић 2011: 239).

У оба случаја се јавља аналогија са појавама познатим интелектуалној заједници, у којој функционише српски аутор. У поређењу кинеских божанстава са Јупитером може да се уочи тенденција, коју су описивали Јуриј Лотман и Борис Успенски – тежња ка третирању свих страних култура као једног система (Лотман, Успенский 1971: 155).

Осим тога, анализа поређења у Владиславићевом тексту открива даље податке о позицији са које прича наратор, заједници са којом се идентификује, као и његовом погледу на свет. Навешћемо неколико примера:

„Уз двор се налазе огромни вртови и виногради у којима има више старог дрвећа, као у густој шуми, него цвећа и поврћа **по европском обичају**“ (Владиславић 2011: 123).

„Брзо праве логор, журно завршавају земљане укопе и дрвене куле и њихова механика притом **надмашује европску**, иако не познају савршену фортификацију“ (Владиславић 2011: 149).

„Међутим, неки из моје свите говоре да Кинези на егзерциру ипак показују већу вештину **него Турци**, иако поседују фитилно оружје“ (Владиславић 2011: 143)

„Застава и малих стегова имају толико да то заиста упада у очи, завређује чуђење, двоструко више **него Турци**“ (Владиславић 2011: 149).

У целом Владиславићевом тексту, Европа, европска култура, обичаји, војне вештине, технологија пореде се са неким појавама у Кини, при чему два наведена примера нису изузетак. То показује да Владиславић често прича са опште европске перспективе. У два последња наведена поређења модел је Турска, дакле Русима и уопште Европљанима најпознатија нехришћанска земља, којој се територија делимично налазила у Азији. Уколико су поређења са Европом код аутора *Тајне информације* честа, успостављање веза између Турске и Кине јавља се само на неколико места. Треба такође приметити разлике у односу на наведена поређења са Европом. У првом поређењу Турци су пример милитарне невештине, коју Кинези надмашују, но смисао је такав да су ипак далеко ван Европе, у другом поређењу Кинези су због својих застава још „чуднији“ него Турци. У поређењима са Европом егзотика је упоређивана са културном нормом, у поређењима Кина-Турска, поступак се тиче двеју егзотика. Треба такође обратити пажњу на Владиславићеву инструкцију, у којој пример из руско-персијских односа служи као аргумент да би Кинези примили руског посланика по европском обичају (Бантъш-Каменский 1882: 439). Чини се да је сличан поглед на свет испољен у наведеним поређењима са Турском. Иако Турска и Персија припадају савршено другачијем културном кругу него Кина, ипак у ондашњем погледу на свет посматрани су као делови Азије, супротстављене Европи. Можемо дакле да тврдимо, да је Владиславићев текст написан са типичне тачке гледишта у којој су Европа и униформна Азија две супротстављене цивилизације и у којој се не виде вели-

ке разлике међу азијским цивилизацијама (Sekiguchi 2008; Said 2005).

ГЕОГРАФИЈА КИНЕ И КАРАКТЕРОЛОГИЈА КИНЕЗА

Већ је поменуто да је за многе европске путнике Кина земља ексцеса. Код Владиславића такође можемо да говоримо о тој појави, јер он обраћа посебну пажњу на мноштво градова и огромну популацију империје.

„У Кинеском царству налази се 15 великих провинција, таквих да би се, будући да свака има толико велики број градова и људи, лако могле назвати краљевствима, јер поред 155 стоних градова који спадају у први ранг и у којима се налазе резиденције, постоји још 1.312 великих и важних градова другог и трећег ранга. Ти су градови, због великог броја становника и свега осталог, толико украшени и опремљени за уживање, да би сваки у својој области могли да буду главни и престони, да и не помињемо мање градове и села који су окружени зидовима и којих је толико да их је скоро тешко побројати, будући да их је, како кажу, око 3.000“ (Владиславић 2011: 103).

У том контексту вреди такође дати још један пример практично-милитарног погледа. На једном месту Владиславић повезује демографске податке са проценом шанси успеха инвазије са мора и тврди: „Само би Европљанима, због малобројног људства њихове флоте, било исувише тешко да кинеске обале освоје искрцавањем, зато што код Кинеза **на сваком месту можете наћи безбројне војнике и многољудно становништво**“ (Владиславић 2011: 169).

Уопште, у Владиславићевом опису Кине доминира милитарна перспектива. Дајући податке о градовима, аутор се концентрише на њене одбрамбене установе и даје војне савете. На пример: „У тим градовима изнад градских капија постоје неке четвороугаоне куле, са четвороугаоним прозорима који су даскама прекривени и на којима се налазе отвори за топове, али нисмо могли да добијемо тачне вести о томе да ли на тим кулама стварно постоје или не

постоје топови, мада, чак и ако би их ту било, они не би могли да представљају неку велику препреку за опкољавање и заузимање града, зато што регуларна војска лако може да оствари пробој преко зида на коме нема ни топова, ни круништа“ (Владиславић 2011: 127, 129).

Није, такође, случајно да две последње главе *Тајне информације* садрже директно исказане погледе Владиславића на тему инвазије на Кину од стране Русије. Дипломата тврди да не би требало без разлога започињати рат против Кине, јер би он био веома скуп и шкодио би трговини између земаља. Но, са друге стране, аутор *Тајне информације* сугерише, да ако би Русија имала сигуран мир у Европи, подухват освајања најбогатије азијске државе могао би да буде успешан после дуготрајне и темељне припреме. Главни аргумент у прилог том ставу је недостатак ратног духа код Кинеза, а такође и чињеница да народ мрзи манџурске владаре.

Тakoђе, карактерологија Кинеза код Владиславића у директној је вези са његовом дипломатском активношћу и обавештајним циљевима његовог текста. Она може да се сажме у речи: Кинези су горди, лукави, незахвални и нератоборни варвари. Наравно, у складу се имаголошком методологијом, појам национални карактер коришћен је овде само као опис интелектуалне конструкције присутне у Владиславићевом тексту.

Владиславић неколико пута пише о гордости Кинеза, један пример смо већ навели, сад вреди дати још један. Описујући резултате претходне руске мисије у Кини, Владиславић овако оцењује њену активност у контакту са Кинезима: „И мада је речени г. Измајлов у свим задацима који су му поверени поступао онако како доликује верном поданику и разумном министру, ипак је успео да од тог **варварског и гордог народа** исходи дозволу да у кинеску државу уђе караван који је дуго времена на граници провео (...)“ (Владиславић 2011: 93). Већ смо писали о разликама у ондашњем кинеском и европском погледу на свет, које су проузроковале приписивање гордости Кинезима. Веома добро се то види у наведеном фрагменту. Са европске тачке гледишта очекује се равноправност у међународним односима међу држава-

ма и слободна трговина. У кинеском хијерархијском погледу на свет нема места за равноправност, а трговина није високо цењена. Сава, због тих разлика, понашање које је за Кинезе природан ефекат конфуцијанског погледа на свет, оцењује као гордост. Може такође мало чудити да иако Владиславић признаје величину и достигнућа кинеског народа, ипак их, на неколико места, једнозначно назива варварима. Но, по Хејдену Вајту, у европској култури постоји већ од антике разлика међу појмовима дивљак и варварин. Простор једне цивилизације одређен је правилима, дивљак је тај који живи ван свих правила, а варварин живи у страним правилима (White 1978: 165). Дакле, иако Владиславић признаје да је кинеско царство пуно огромних градова и богатства, и иако су његови становници пронашли папир и топове и у неким својим институцијама¹⁰ превазишли Европљане, ипак су за српског аутора варвари.

Како је већ речено, Владиславић не користи историју ради објашњања појава у савременој Кини, али понекад наводи анегдоте као пример неких особина кинеске културе и кинеског карактера. На пример, он описује како је холандска морнарица помогла кинеској влади да победи чувеног Косингу, који је освојио острво Формозу (Тајван) и вршио нападе на надморске области кинеске царевине. Иако је кинески владар обећао да ће за помоћ дозволити Холанђанима да слободно тргују у Кини, после победе над Косингом на дипломатски начин им је понудио само веома ограничену могућност трговине. „То је права суштина његових речи, преписаних из писма упућеног намеснику батавијском, из чега се јасно види кинеска непостојаност и незахвалност“ (Владиславић 2011: 53). Владиславић наводи такође неколико других анегдота које показују незахвалност, лицемерје и

¹⁰ На пример, Владиславић пише позитивно о кинеској бирократији и полицији: „Заиста, пекиншка полиција је по нечему изнад свих у свету“ (Владиславић 2011: 243). Даље, Владиславић пише о томе како се темељно врши провера кретања становника. Вреди обратити пажњу да ову позитивну изјаву изазива појава повезана са контролом становништва, а не, на пример, достигнућа у области уметности, што тачно показује смер заинтересованости Владиславићеве *Тајне информације*.

склоност ка превари као особине Кинеза. Вреди такође напоменути да иако српски аутор често наглашава разлику између Кинеза, манџурских владара из династије Ђинг, ипак није увек доследан. На пример, описујући владавину Ксун Хи (Шун Чи), тврди следеће: „Ипак, тај је господар имао изванредне врлине, грех му је био само то што се показао незахвалним према стрицу, како је овде већ описано, а био је склон и лицемерној превари (мада је то природно својство свих Кинеза) у опхођењу према странцима“ (Владиславић 2011: 47). Иако је владар био из Манџура, његове особине су представљене као природне за све Кинезе.

Много детаља за карактерологију Кинеза налази се у излагањима о кинеској војсци, јер Владиславић не описује само оружје и организацију већ покушава да определи везу између војних вештина, тактике и народног карактера. На пример:

„Невероватно су послушни; ни за ким не заостају када је реч о војној стратегији; само су плашљиви, нејаких тела и као што је већ речено, ако прву битку изгубе, више не умеју да се одбране нити да сакупе снаге, већ брзо беже куд који.

Прибегавају многим лукавствима и на разне се начине довијају како би непријатељска стада растерали и тако непријатеља оставили без коња и камила и тиме себи победу обезбедили“ (Владиславић 2011: 153)

У првом плану се налазе кинеско лукавство и недостатак војног духа. И у тим фрагментима очигледна је обавештајна природа *Тајне информације*. Вреди такође напоменути да је Владиславић потпуно свестан да и Кинези имају одређене стереотипе о Европљанима. Показује то, описујући кинеску стратегију: „Они себе сматрају мудријима од Европљана и уверени су да су вичнији обмани у војној стратегији, али су убеђени да су Европљани бодри, срчани и одважни, разјарени попут звери и да се та њихова срчаност не може савладати муницијом и стрелама, већ да треба прибегавати обмани приликом њихових маршева и никако не допустити да дође до битке“ (Владиславић 2011: 153, 155). У Владиславићевом тексту видимо, дакле, интересантну дијалектику стереоти-

па¹¹. Аутор користи одређене хетеростереотипе о Кинезима, а сагласно са теоријом алтеритета¹², на такав начин истовремено даје израз одређеним аутостереотипима. Лукавство и плашљивост Кинеза имају свој реверс у храбрости и чедности Европљана. Понекад аутор у текст уводи аутостереотипе директно – како смо већ видели, писао је о храбрости руских војника. Истовремено, на такав начин као да покушава да одговори на кинеске стереотипе, са којима се срео за време боравка у Кини.

ДРУШТВЕНЕ ПОЈАВЕ

Како смо већ неколико пута рекли, кључан фактор за слику Кине у *Тајној информацији* јесте обавештајни карактер текста, из чега проистиче концентрисање на милитарним, трговинским и дипломатским темама. Узимајући то у обзир, вреди на крају описати које су још теме нашле своје место код Владиславића, јер ћемо на такав начин увидети шта је за њега најзанимљивије у Кини.

У *Тајној информацији* налази се неколико пасуса о религиозном животу у Кини. Већ смо рекли да Сава карактерише кинеску религију помоћу аналогича, не удубљује се у разлике међу разним вероисповестима (будизам, таоизам, конфуцијанизам), све махом сврстајући у идолопоклонике (види горепоменућу тезу Лотмана и Успенског). Но ипак, он примећује разлику између ислама и религија у Кини, што доказује да је ислам у то време био ближи и познатији. Називајући далај-ламу „врховним свештеником идолопоклоника целе Азије“ (Владиславић 2011: 247), аутор показује како је категорија Азије неодређена и како служи просто

¹¹ Појмове аутостереотип и хетеростереотип користим према: Beller, Leerssen 2007. О стереотипу у књижевном делу и култури видети, такође: Mitosek 1974; Boksański 1997; Rot 2000.

¹² „Идеја алтеритета (другојачења) се ослања на увид да нико није у могућности да опише културни идентитет, увек је описана културолошка разлика, у смислу да се једна нација увек описује као различита од друге“ (Гвозден 2003: 27).

као општа ознака за другост. Његов став је ироничан, те и у карактерисању веровања у реинкарнацију верских поглавара можемо да нађемо један од ретких хумористичних фрагмената: „Понајчешће срећу поновног рођења доживе рођаци кана или његови зетови, док се ниједан сиромаш никад није изнова родио“ (Владиславић 2011: 249).

Интересантни су за њега такође свадбени и погребни обичаји Кинеза. Описујући их, Владиславић, наравно, наглашава њихову другост. „Нигде на свету нема мање свечаности код склапања брака него што је то случај код Кинеза, док на супрот томе, сахрана подразумева огромну помпу и трошкове, од чега многи после западну у сиромаштво“ (Владиславић 2011: 245).

Није такође чудно да Владиславић обраћа пажњу на приче о становништву које на југу Кине живи на бродовима на реци, иако те људе сам није срео, због тога што је боравио само на северу земље. Просто, вид живота речног становништва јужне Кине у тој мери је другачији од видова живота типичних за Европљане да неизбежно привлачи пажњу путописца.

ЗАКЉУЧАК

Описујући Кину, Владиславић није одушевљен. Иако признаје нека достигнућа кинеске цивилизације, он пре свега сматра Кинезе варварима, што је наравно укореењено у идеологијама његове епохе, а можда још више у самом контексту његовог боравка у Кини. Наша анализа показује колико позиција путописца и материјално-утилитаран оквир текста утичу на репрезентацију друге земље. *Тајна информација* је плод дипломатске мисије у другу цивилизацију и због тога је пуна сведочанстава о културним неспоразумима. У делу тог типа нема места за усхићење величином кинеске литературе и уметности или лепотом природе. Због обавештајне димензије, текст је пун милитарних података, па би се могло рећи да око војника интерпретира географију и друштвене прилике у контексту могућих ратних акција.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бантыш-Каменский 1882: Н. Бантыш-Каменский. *Дипломатическое собрание дел между российским и китайским государствами с 1619 по 1792 гг.*, Казань: Типография Императорского Университета.
- Басин 1991: М. Bassin, *Inventing Siberia: Visions of the Russian East in the Early Nineteenth Century*, "American Historical Review" 96/3, 763–794.
- Белер, Лерсен 2007: М. Beller, J. Leerssen (ред.), *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, Amsterdam, New York: Rodopi.
- Блаут 1993: J. Blaut, *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*, New York: Guilford Press.
- Бокшањски 1997: Z. Bokszański. *Stereotypy a kultura*, Wrocław: Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Leopoldinum.
- Бонданела 1987: P. Bondanella, *The Eternal City. Roman Images in the Modern World*. Chapel Hill, London: The University of North Carolina Press.
- Вайт 1978: Н. White. *Tropics of discourse. Essays in cultural criticism*, Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.
- Владиславић 2011: С. Владиславић, *Тајна информација о снази и стању кинеске државе. Секретна информација о силе и состојанију кинеског државства*, Београд: Радио-телевизија Србије.
- Волф 1994: L. Wolff. *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford: Stanford University Press.
- Гвозден 2003: В. Гвозден, *Јован Дучић и његова поезија: ојед из имажолоџије*, Нови Сад: Светови.
- Гвозден 2011: В. Гвозден, *Српска његова култура 1914–1940. Студија о хронолошкој личности сусрећа*, Београд: Службени гласник.
- Гринблат 2006: S. Greenblatt, *Poetyka kulturowa: pisma wybrane*, red. K. Kujawińska-Courtney, Kraków: Universitas.
- Даусон 1967: R. Dawson, *The Chinese Chameleon. An Analysis of European Conceptions of Chinese Civilisation*, New York: Oxford University Press.

- Дучић 2004: Ј. Дучић, *Гроф Сава Владиславић: један Србин дипломат на двору Петра Великог и Кашарине I*, Ваљево: Глас цркве.
- Језерник 2007: В. Jezernik, *Dzika Europa. Bałkany w oczach zachodnich podróżników*, tłum. P. Oczko, Kraków: Universitas.
- Каен 1911: G. Cahen, *Historie des relations de la Russie avec la Chine sous Pierre le Grand (1689–1730)*, Paris.
- Кер, Куен 2010: D. Kerr, J. Kuehn, eds. *A Century of Travels in China. Critical Essays on Travel Writing from the 1840s to the 1940s*, Hong Kong: Hong Kong University Press (електронско издање).
- Кузјма 1980: Е. Kuźma, *Mit Orientu i kultury Zachodu w literaturze XIX i XX wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Szczecinie.
- Лициловская 2003: И.И. Лициловская, *Сербы в России*, у: И.И. Лициловская (ред.) *Славянские народы юго-восточной Европы и Россия в XVIII В*, Москва: Наука, 277–297.
- Лотман, Успенски 1971: Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский, *О семиотическом механизме культуры*, „Труды по знаковым системам“ 5 (1971): 144–176.
- Манкал 1971: М. Mancall, *Russia and China: their diplomatic relations to 1728*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Мејер 2007: А. Maier, *Travel Writing у: Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters. A Critical Survey*, eds. М. Beller, J. Leerssen, Amsterdam, New York: Rodopi, 447–450.
- Мерч 1996: Р. March, *Eastern Destiny Russia in Asia and the North Pacific*, 1996.
- Митосек 1974: Z. Mitosek, *Literatura i stereotypy*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Мјасников 1990: В.С. Мясников, *Посольство С. Л. Владиславича-Рагузинского в Пекин*, у: В.С. Мясников (ред.) *Русско-китайские отношения в XVIII веке. Том II. 1725–1727*, Москва: Наука. [www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XVIII/1720–1740/Russ_kit_otn_18_v_II/pred.htm](http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XVIII/1720-1740/Russ_kit_otn_18_v_II/pred.htm).1.08.2014.
- Мјасников 2006: В.С. Мясников (ред.) *Русско-китайские отношения в XVIII веке. Том III. 1727–1729*, Москва: Российская Академия Наук, Институт Дальнего Востока. Министерство

- Иностранних Дел РФ, Историко-документальный департамент. Федеральное Агентство Архивов РФ.
- Мунгело 2009: D.E. Mungello, *The Great Encounter of China and the West, 1500–1800*, 3rd ed. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishing Group, Inc.
- Павленко 1978: Н. Павленко. *Савва Лукич Владиславич-Раџузинский*. „Сибирские огни“ 3: 155–168.
- Петерсон 2002: W.J. Peterson, ed. *The Cambridge History of China. Volume 9. Part One: The Ch'ing Empire to 1800*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Прат 2011: M.L. Pratt, *Imperialne spojrzenie : pisarstwo podróźnicze a transkultuacja*, tłum. E.E. Nowakowska, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Пулејбенк 1999: E.G. Pulleyblank, *The Roman Empire as Known to Han China*, „Journal of the American Oriental Society” 119/1: 71–79.
- Пушић 1998: Р. Пушић (ред.) *Каиџа оџ жага. Пуџоџиси Срба о Кини: 1725–1935*, Београд: Библиотека града; Желнид.
- Пушић 2006: Р. Пушић (ред.) *Погнебеско царсџво. Срби о Кини 1725–1940 (џуџоџиси и чланици)*, Београд: Чигоја штампа.
- Рибицка 2014: E. Rybicka, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków: Universitas.
- Рот 2000: К. Рот, *Слике у џлавама. Оџлеги о народној кулџури у џуџоџисџочној Евроџи*. Београд: Библиотека XX век.
- Саид 2005: E. Said, *Orientalizm*. Тлџм. М. Wyrwas-Wiśniewska, Poznań: Zysk i S-ka.
- Секигучи 2008: Т. Sekiguchi, *Azja nie istnieje*, „Teksty Drugie” 4: 48–75.
- Синдик 1997: Д. Синдик, *Прилоџ Биоџрафиџу Саве Владиславића*, „Сентандрејски зборник“ 3: 163–172.
- Синдик 2012: Д. Синдик, *Занимљивосџи Из Живоџа Грофа Саве Владиславића*, Глас 420/16: 197–208.
- Тодорова 2006: М. Тодорова. *Имаџинарни Балкан*. прев. Д. Старчевић, А. Бајазетов-Вучен. Београд: XX век.
- Тхорлеј 1971: J. Thorley, *The Silk Trade between China and the Roman Empire at Its Height, 'Circa' A. D. 90–130*, „Greece & Rome”, 18/1: 71–80.
- Фиш 2002: S. Fish, *Interpretacja, retoryka, polityka: eseje wybrane*, red. A. Szahaj, tłum. K. Arbiszewski, Kraków: Universitas.

Хопал 2011: К. Ноппáл, *The Roman Empire According to the Ancient Chinese Sources*, *Acta Antica* 51/3–4: 263–305.

Хулме, Јунгс 2002: Р. Хулме, Т. Јунгс, eds. *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge: Cambridge University Press.

TOMASZ J. EWERTOWSKI

ОБРАЗ КИТАЯ В СЕКРЕТНОЙ ИНФОРМАЦИИ О СИЛЕ
И СОСТОЯНИИ КИТАЙСКОГО ГОСУДАРСТВА САВЫ
ВЛАДИСЛАВИЧА

РЕЗЮМЕ

Предметом статьи является анализ представления Китая в Секретной информации Савы Владиславича. Методология исследования опирается на определённых положениях из области имагологии, имагинативной географии, геопэтики, постколониализма. Цель статьи — это анализ ключевых для формирования представлений о Китае факторов, а также средств и конвенций, с помощью которых эта страна представлена в Секретной информации. Основное значение для понимания текста Владиславича имеет его утилитарная, разведочная функция, а также культурный контекст, в котором произошла встреча посла с Китаем – конфликт культурных традиций двух держав.

Ключевые слова: Китай, Сава Владиславич, имагология, имагинативная география, путёвый очерк

Александра Љ. Корда-Петровић*
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
821.162.3.09“17/18“
82.02ПРОСВЕТИТЕЉСТВО

Прегледни рад
Примљен: 10.06.2014.
Прихваћен: 30.09.2014.

ЧЕШКИ ПРОСВЕТИТЕЉИ ПРЕ ДОСИТЕЈА И У ДОСИТЕЈЕВО ВРЕМЕ

Намера рада је да прегледно прикаже корене просветитељских настојања у чешкој књижевности и култури, као и да укаже на значајније личности које су обележиле период пуног процвата просветитељства у Чешкој. Заступа се теза да је постојао барем посредни утицај чешких просветитеља на рад и дело Доситеја Обрадовића. Стремљења српских и чешких просветитеља била су заснована на истим напорима: буђење националне свести у поробљеној земљи, истицање потребе за народним језиком, потреба просвећивања и образовања народа, као и заступање рационалистичке филозофије а против доминације цркве у култури.

Кључне речи: чешки просветитељи, чешки хуманисти, развој чешке историографије, борба за чешки језик, ширење образовања, посредне везе.

Просветитељске тенденције у Чешкој свој пуни замах добијају крајем 18. века и поклапају се са првом етапом народног препорода, периодом који је у историји чешке књижевности временски датиран од 1770. до 1805. године.

* korda@verat.net

Ипак, уколико тековине просветитељске мисли посматрамо у светлу борбе против културне заосталости, стварања националне књижевности на народном језику и заступања идеје о потреби развоја науке и општег образовања, темеље просветитељских напора препознајемо још много раније у филозофским и књижевним радовима чешких представника хуманизма и ренесансе.

Најзначајнији носиоци хуманистичких идеја били су из редова верске заједнице Чешка браћа¹. Један од бискупа Чешке браће, Јан Блахослав (Jan Blahoslav, 1523–1571) био је грађанског порекла, студирао је у Витенбергу, средишту немачке реформације, где је упознао Лутеровог помоћника Филипа Меланхтона. Он му постаје узор хуманистички образованог човека. Читав живот посветио је писању дела у којима је покушао да сједини европско образовање и специфичност народне традиције. Оставио је трага у области историје, филологије, културне политике, поезије и поетике. У смислу темеља будуће просветитељске мисли, издвајамо његов спис *Филијика против мизомуза шј. борбена реч против непријатеља образовања* (Filipika proti misomusum, 1567). Тај спис је настао као одговор на иступање једног од бискупа Чешке браће, Аугуста, који је био против модерног образовања и модерно образованих људи. У *Филијики* Блахослав брани науку и уметност, подвлачећи да Чешка има перспективу само уколико шири образовање. Оштро иступа против оних струја у заједници које заговарају изолованост од света и затвореност према новим сазнањима. Схватајући значај кодификације народног језика, Блахослав је двадесет

¹ Чешка браћа (Jednota bratrská), формирана је као верска заједница половином 15. века. У почетку је заједница имала карактер верске секте а за темељ свога учења прихватају ставове Петра Хелчицког, самоуког мислиоца из периода Хуситских ратова. На почетку свога деловања заступали су конзервативна схватања, водили су изоловани живот и одбијали да се повинују друштвеним правилима и обавезама. Једини закон за њих био је Свето писмо, те на основу тога стварају морални кодекс који се заснива на сиромаштву, физичком раду и изолованости. У 16. веку од конзервативне заједнице постају снага која се бори за развој чешке културе. Тако постају носиоци хуманистичких идеја и ренесансног покрета.

година писао *Чешку граматику* (*Českí mluvnice*, 1571), чије објављивање није дочекао. То није граматику у данашњем смислу речи, већ књига у којој се разматрају питања о народном језику. Аутор настоји да чешки језик оплемени у лексичком, фразеолошком и синтаксичком смислу. Као прави хуманиста, сматра да је циљ књижевног језика да буде избрушен и углађен, а томе могу допринети само образовани људи. Граматику је обухватала и конкретна упутства за језичка и стилистичка правила. Био је то пример наставка оних настојања започетих кроз учење Јана Хуса и његових следбеника.

Друга значајна личност из редова Чешке браће био је Јан Амос Коменски (*Jan Amos Komenský*, 1592–1670), мислилац, теолог, друштвени реформатор, класик старе чешке књижевности, али пре свега, остао је упамћен као утемељивач модерне педагогије. Ради се о великану чешке и европске културе, о чему сведочи и чињеница да је организација Уједињених нација прихватила Ј. А. Коменског као једног од својих патрона, а организација UNESCO прогласила га је за једног од првих ширитеља идеја које ова организација промовише. Коменски је рођен у Ухерском Броду у Моравској. Студирао је филозофију и теологију у Хербурну и Хајделбергу у Немачкој. Радио је као професор и бавио се свештеничким позивом. Као бискуп Чешке браће, после битке на Белој Гори (1620), био је принуђен да напусти домовину. Четрдесет година, све до своје смрти, провео је у изгнанству, боравећи у пољском Лешну, Лондону, Шведској и у Амстердаму. Иако су његови педагошки напори и радови, као и теолошко-филозофска мисао, наишли на подршку и имали упориште скоро свуда где је стварао, Коменски је био дубоко несрећан и забринут за будућност чешког народа. Властиту судбину поистовећивао је са судбином свога народа, али његова мисао никада није била уско национална, већ је у духу великих мислилаца-пансофиста, размишљао о судбини свих народа и читавог човечанства. При томе не треба заборавити на чињеницу да Коменски никада није строго делио науку и уметност од вере. Био је истрајан у схватању јединствене слике света, а вера је за њега била услов за ис-

тинску спознају таквог света. Његово генијално књижевно дело *Лавиринџи светиа и Рај срца* (Labyrint svĕta a Ráj srdce, 1623), представља филозофско-сатиричну алегорију људског друштва, где је наш свет представљен као лавиринт из кога се може наћи излаз једино кроз капију самоспознаје.

Његов научно-педагошки рад у тесној је вези са позивом учитеља и професора који је обављао. Ударио је темеље савременој педагогији, пре свега идејом о постепеном стицању знања и поделом образовног система на основно, средње и високо. Један од првих педагошких радова био је практични уџбеник латинског језика *Отворена враџија језицима* (Dveře jazyků otevřené), који је објавио и на чешком језику и који садржи низ поука о лексици и реалним ситуацијама када се латински користи. *Свети у сликама* (Orbis pictus, 1658) је језички уџбеник илустрован примерима, чиме се по први пут примењује очигледан метод учења страног језика. У овом делу је разрадио методе учења страног језика (слушање, читање, понављање прочитаног, преписивање текста, подражавање прочитаног, усмена репродукција и слободан разговор). Ово дело преведено је и код нас. Разрадио је и методе преношења знања у најранијем периоду живота и образложио их у практичном приручнику *Информаторијум за маџерску школу* (Informatorium školy mateřské). Основне педагошке и дидактичке принципе систематски је изложио у свом најзначајнијем делу *Велика дидактика* (Didactica magna, 1639), које је писано на латинском, као и већина његових научних радова. Неки од његових педагошких принципа биће полазиште за каснија размишљања чешких просветитеља. По њему, сазнање треба стицати систематски (пролазећи кроз четири ступња образовања, од предшколског до академског), стицање знања треба да буде јавно и свима доступно (без обзира на пол, узраст и материјално стање), као и принцип да образовање треба да буде бесплатно.

Допринос развоју теорије књижевности, Коменски је дао у студији *О чешкој поезији* (О поезији чешке, око 1623–26). Иако је из студије јасно да се слаже са класичном античком теоријом да се песник рађа а не ствара, ипак овде настоји да песника упуту у умеће форме, која је у то време била на првом

месту. Пише о правилима чешке квантитативне прозодије и даје примере како треба писати поезију. У духу народног хуманизма, овде наглашава да је циљ чешке књижевности да достигне светски ниво. Чешку филологију обогатио је делом *Ризница чешког језика* (Poklad jazyka českého), којим је желео да допуни застареле речнике чешког језика. Радио је на њему 44 године, али је грађа за овај речник изгорела у великом пожару у Лешну, када је уништена богата библиотека Коменског. Тада је изгорео и припремљени *Лашинско-чешки и чешко-лашински речник*. Коменски је сакупио преко 2000 чешких пословица из старих речника и збирки, као и из усменог предања. Објединио их је у делу *Мудрости старих Чеха изложене као правило њошомцима* (Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům). Грађу је разврстао по тематским групама и написао предговор. Међутим, ово дело није штампано током његовог живота.

Као и сви великани, ни Коменски се не може лако сврстати у одређени период: његов педагошки и научни рад припадају периоду хуманизма; књижевна дела и верски трактати, типичан су пример барокне књижевности; настојање да утврди чврста правила по питању књижевне форме – припадају класицизму, док заступање права на народни језик и његова сакупљачка делатност, припадају романтизму.

Можемо тражити сличности у настојањима Коменског и Доситеја, иако чак не припадају истом веку. И један и други бескрајно љубе свој мали и поробљени словенски народ, носиоци су мисли о толеранцији и широком схватању нације; и један и други су путници који се напајају на изворима европског знања; поборници су образовања и развоја науке; бавили су се свештеничким и професорским радом, а сваки од њих је за собом оставио тестамент. Доситеј пише *Јасџук њроба моѡа* а Коменски *Тесѡаментѡ мајке Чешке браће на умору* (Kšeft umírājící matky Jednoty bratrské). То је завет, аманет у коме мајка Чешке браће пред своју смрт говори расељеној деци и своме народу. Заветује им све своје духовно богатство вековима грађено. Ту су и дирљиве пророчанске речи о будућности независног чешког народа. Педагошко дело Коменског било је добро познато у научним

круговима европских просветитеља друге половине 18. века (Спевак 2003). Скоро са сигурношћу може се претпоставити да је за њега знао и Доситеј. Остаје да се истражи евентуално постојање утицаја или инспирација делом Коменског код Доситеја.

2

Пун замах просветитељске идеје у Чешкој морале су сачекати слабљење утицаја противреформације и доминације језуитског реда у културној политици поробљене земље. Европска просветитељска мисао могла се развити у Чешкој тек након реформи Марије Терезије и Јозефа II. Осим значајног усвајања *Папџенџа о толеранцији* (1781), који дозвољава верске слободе и гашења језуитског реда (указом папе Климента XIV), ове реформе озакониле су обавезно школовање и за ниже слојеве. Тако су се стекли услови за формирање чешке интелигенције, која ће постати носилац просветитељских и препородних идеја. Међутим, истовремено јача и јозефински центризам и процес германизације, што појачава отпор код чешког племства. Тако долази до парадоксалне ситуације: немачко племство у Чешкој постаје главни носилац просветитељских идеја. Они помажу оснивање *Академије ликовних уметности* и *Чешкој краљевској музеја*, а чешки писци и уметници материјално зависе од њих. Први резултати препородних активности поникли су из дела чешке интелигенције која је прихватила просветитељске идеје и неговала патриотски дух.

Почеци препорода у Чешкој спадају у последњу трећину 18. века и поклапају се са јачањем напора у области научних истраживања, пре свега у области историје, књижевне историје и филологије. За научни и истраживачки рад велику улогу имало је оснивање *Приватној научној друштва* (*Soukromá společnost nauk*, 1774), које ће се касније назвати *Краљевско чешко научно друштво* (*Královská česká společnost nauk*, 1790). У оквиру овог друштва нагли развој доживела је историјска наука, која је себи поста-

вила за циљ да примењујући научне принципе истражи историју чешког народа. Тако су Геласиус Добнер (Geladius Dobner, 1719–1790) и Франтишек Мартин Пелцл (František Martin Pelcl, 1734–1801) покушали да оповргну неистине и произвољност историјских података који су били наведени у до тада општеприхваћеној Хајековој *Чешкој хроници* (Václav Hájek: *Kronika česká*, 1541). Посебну пажњу посветили су ревидирању улоге Хуситског покрета и критичкој процени овог периода чешке историје. Интересантно је нагласити да су обојица били немачког порекла.

Истовремено траје борба за утемељивање чешког језика и за његово нормирање. Према мишљењу чешког књижевног историчара Јосефа Кочија, отворена борба за чешки језик започела је књигом Бохуслава Балбина (Bohuslav Balbín, 1621–1688) *Одбрана словенског језика, посебно чешког* (Obrana jazyka slovanského, zláště českého, 1775). Балбин је био познати чешки историчар у периоду противреформације а његова књига објављена је посмртно. У овом делу он разматра главне узроке који су довели до незавидног положаја чешког језика и види их у доминацији немачког племства, као и у промени карактера чешког католичког племства у периоду противреформације. Домаће племство оптужује да су се одродили од свога језика, а самим тим и од своје славне традиције. Тиме се Балбинова критика продубљује: „Важније је било то што се Балбин није ограничио на морализаторску полемику о језику и на национални проблем у Чешкој после битке на Белој гори. Прешао је на поље политичког разматрања проблема, иако се на том терену кретао веома опрезно, није се уопште дотицао многих горућих верско-политичких питања а друга питања су била само наговештена или индиректно покренута“ (Кочи 1978: 15)². У време када је објављена, Балбинова критика незавидног положаја чешког језика била је актуелна, одупирање германизацији било је горуће питање.

Корени чешке славистике као науке налазе се управо у оквиру препородних напора. За првог чешког слависту

² Цитати у преводу А. Корде-Петровић.

сматра се Вацлав Фортунат Дурих (Václav Fortunát Durych, 1735–1802), који је за свој научни рад био мотивисан јаким родољубљем. На матерњем језику писао је студије посвећене чешким преводима Библије. Критички осврт на преводе Библије у то време је била развијена грана филологије, посебно у Немачкој а заслугом просветитељских и рационалистичких идеја, такође и у протестантској и католичкој теологији. Дурихова расправа *De Slavo-bohemica sacri codicis versione dissertatio*, објављена 1777. године, била је усмерена на проблем старочешког и старословенског библијског превода. Вредност расправе није била само стручна и филолошка, већ је развијала идеју о чешко-словенским коренима и међусобној упућености словенских језика.

Иако чешки просветитељи схватају улогу народног језика, већина научника још увек своја дела пише на латинском и немачком. Чак је и Јосеф Добровски (Josef Dobrovský, 1753–1829) био скептичан према могућности писања научних и књижевних дела на чешком језику. Сматрао је да народни језик није дорастао високој уметничкој књижевности³. Ипак, настоји да ради на нормирању књижевног језика, те за основ књижевног језика узима велеславински говор⁴. Добровски у односу према језику заузима типично класицистички став, тј. не налази основу за књижевни језик у савременом говорном језику. Историју језика не схвата формално, већ функционално. Види историју језика као средство за развој друштва. Његово животно дело, писано на немачком, потврда је да се ради о научнику који се ослања на поуздана сведочанства и чињенице. Реч је о делу *Историја чешког језика и књижевности* (*Geschichte der bohmischen Sprache und Literatur*, 1792), у коме паралелно са прегледом развоја чешке историје, пружа и преглед развоја књижевности. Развој

³ Било је и оних који се са тим мишљењем нису слагали. На пример, Карел Игнац Тхам (Karel Ignac Thám, 1763–1816) пише памфлет *Одбрана чешког језика њед злонамерним ѡпротивницима* (*Obrana jazyka českého vŷm jeho utrhačŷm*, 1783).

⁴ На велеславинском језику била је написана Кралицка Библија у другој половини 16. века. У време Добровског, ово је већ био застарео језик, али је представљао одређени систем и спречавао је језичку анархију тиме што је поседовао одређене језичке норме.

књижевности доводи у везу са развојем језика и сматра да је његово доба време стагнације, док посебно издваја период од 16. века. На немачком језику пише и *Oйшшу ірамайшкy чешкої језика* (Ausführliches Lehrgebäude der bohmischen Sprache, 1809), док на латинском објављује дело *Основи сшапрої іовора словенскої језика* (Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris, 1822), које представља темељ чешке славистичке науке, која ће у периоду народног препорода имати посебан значај. Добровски је овде пошао од прадавне мисли, да словенски народи нису повезани само језиком, већ и целокупним културним развојем.

Ова идеја, коју су развијали Дурих и Добровски, подударна је са Доситејевим савременим схватањем нације и повезаности словенских народа. То није необично, јер су се сви они напајали на истим изворима. Дурих, Добровски и Доситеј бавили су се изучавањем теологије, професорским позивом и сви рационално размишљали у духу Декартовог когита.

3

У просветитељском духу, на књижевност се гледало као на средство за просвећивање народа. Писци овог периода издавали су књиге којима су пропагирани европске просветитељске идеје, водили борбу против празноверја и верских предрасуда, упознавали читаоце са јозефинским реформама. Утицај класицистичке поетике је веома изражен, тако да последњу трећину 18. века у развоју чешке књижевности можемо назвати просветитељским класицизмом. Класицистичка естетика стопила се са рационалистичком просветитељском филозофијом. У Чешкој је то имало посебан значај у смислу јачања националне свести и народне културе. Међутим, највећи допринос књижевности овог периода видимо у ослобађању од јаког утицаја католичке цркве из времена противреформације. Задатак књижевности био је и да укључи што шири круг читалаца. Због тога се паралелно уз поучну литературу, пише крамаржска или вашар-

ска поезија⁵. Популарни су и преводи и адаптације витешких романа и анакреонтске поезије.

Схваћена је и улога позоришта које најлакше допире до шире публике. У Прагу је још 1738. године основано Ставовске дивадло, у коме су се изводила дела на чешком језику. У позоришту Боуда 1786. године окупила се група драмских стваралаца и преводилаца на челу са Вацлавом Тхамом (Václav Thám, 1791–1861). Он је аутор патриотских драма али и покретач алманаха *Песме у везаном говору* (Básně v řeči vázané, 1785). Циљ алманаха је био да се докаже како је чешки језик дорастао поезији високог стила и упућивао је на потребу надовезивања на старије чешко песништво. Дводелни зборник обухватао је углавном песме старијих аутора и преводе стране поезије. Заузет је негативни став према противреформацијској и барокној поезији и јасно се указује на потребу приближавања тадашњим европским тенденцијама. Овај алманах промовисао је анакреонтску поезију, а ову традицију наставиће и низ алманаха које је нешто касније приређивао Антињин Јарослав Пухмајер (Antonín Jaroslav Puchmajer, 1769–1820) под називом *Сабране њесме* (Sebrání básní a zpěvů, 1795. и 1797. године). Пухмајер је ове алманахе посветио Добровском, као оцу нове чешке прозодије. Око себе је окупио млађе чешке, моравске и словачке песнике⁶ који у поезију уводе класицистичке песничке форме и примењују силаботонски стих. Ова група песника, окупљена око Пухмајерових зборника, дала је свој допринос формирању новочешке поезије.

Развој чешке поезије у време просветитељства обогатио је и Шебастиан Хњевковски (Šebastián Hněvkovský,

⁵ Вашарска поезија (Křamářská poezie) припада полународној књижевности која је имала велику популарност у Чешкој током 18. века. Ова поезија разликује се од народне по томе што је продукт анонимног појединца, а не колектива, и што је записивана у аутентичном облику (обично у виду летака-плаката који су се продавали по вашарима). Главне теме лирских и епских песама биле су информације о историјским и актуалним догађајима. На крају је увек следила порука аутора а писане су једноставним и сликовитим стилем.

⁶ Група песника окупљених око А. Ј. Пухмајера назива се Пухмајерова дружина.

1770–1847), песник класицизма, драмски писац и теоретичар књижевности. Ствара сентименталну и анакреонтску поезију за коју мотиве преузима из вашарске поезије, народних прича и бајки, а затим све иронично коментарише са позиција рационалисте и поентира у морализаторском духу. Велику популарност имао је његов комични еп *Дјевин – комично-јуначка песма у дванаест сјевова* (Děvín, 1805), за који је био инспирисан старом чешком легендом, али и атмосфером Француске револуције. Главни мотив дела је рат који воде девојке а комика се базира на замени важећег природног поретка – жене ратују а мушкарци се баве домаћим пословима.

У ово време оснивају се новине и јача издавачка делатност. Дobar пример је издавачка делатност Вацлава Матјеја Крамериуса (Václav Matěj Kramerius, 1753–1808), који оснива издавачку кућу „Чешка експедиција“ (Česká expedice, 1790) у оквиру које објављује старочешке списе, али и дела народне, научне и популарне књижевности. Прве чешке новине *Pražské poštovské noviny* објављене су 1719. године, али су убрзо престале да излазе због малог броја читалаца⁷. Образовани Чеси углавном су читали новине на немачком језику, а шира публика којој су новине на чешком биле намењене, углавном је била неписмена. Исте новине поново почињу да излазе 1782. године а од 1789. године главни уредник је В. М. Крамериус. Новине су биле на чешком језику а садржај је углавном преузимао из немачке штампе. У то време почеле су да излазе и *Српске новине* у Бечу 1791. године. И оне, из истих разлога као и чешке, нису имале довољно читалаца (Бјелица 1996). Дакле, и овде можемо сагледати подударност у процесу развијања националних тежњи малих словенских народа у оквиру Хабзбуршке монархије и проблема на које су наилазиле чешка и српска образована елита.

⁷ О томе сведочи и следећи податак: „Крајем 1771. године издавач јединих чешких новина жали се надлежнима да нема купце. Од једног тиража од 100 примерака продало се свега четири; два у Бечу, два у Прагу. Издавач моли да му се дозволи обустава даљег издавања чешких новина, које су за њега очигледан губитак“ (Кочи 1978: 91).

Просветитељске идеје у последњој трећини 18. века допирале су у Чешку пре свега из немачке културе а преко немачког и чешког племства које се тамо образовало. Иако су Чеси у својој традицији имали добре основе за развијање ових идеја, посебно у напорима хуманиста, њихов пуни замах морао је сачекати реформе Марије Терезије и владавину Јозефа II. Специфичност чешког просветитељства огледа се у изразитој потреби супротстављања германизацији, очувању и нормирању чешког језика, као и у научној систематизацији историје чешког народа. У идејном смислу, просветитељске идеје поставиле су се против утицаја католичке цркве, која је у периоду противреформације учврстила своје догме. Истовремено, просветитељски напори у области историјске науке, филологије, славистике и уметности, представљали су и замајац чешког народног препорода. У Чешкој се представници просветитељства, попут Пелцла, Добнера, Дуриха, Добровског, Тхама и Пухмајера, називају „будитељи“ (buditelé) а млађа генерација њихових ђака, као што су Франтишек Палацки, Јосеф Јунгман, Павел Јосеф Шафарик или Вацлав Ханка, називају се „родољуби“ (vlastenci). Ова млађа генерација увешће чешку културу у препород и отворену борбу за културну и политичку самосталност. Управо тада долази до директних српско-чешких културних и књижевних веза. Оне су добиле свој замах почетком 19. века, у време народног препорода. Ипак, посредне везе у домену узајамних културних утицаја могу се претпоставити и раније.

Још од периода Великоморавске мисије (друга половина 9. века) и продора старословенске писмености на терен данашње Чешке, узајамни утицаји били су неминовни. Преко већих културних и образовних центара, пре свега преко Беча, сигурно је било и посредних међусобних утицаја и у време просветитељства. Можемо претпоставити да је Доситеј Обрадовић, слушајући предавања у Бечу, Лајпцигу или годину дана у Братислави (1778–1779) сигурно сазнао за педагошко дело Јана Амоса Коменског, за научна дела

Дуриха или Добровског, као и за настојања других чешких просветитеља.

Стремљења српских и чешких просветитеља била су заснована на истим напорима: буђење националне свести у поробљеној земљи, истицање потребе за народним језиком, потреба просвећивања и образовања народа, као и заступање рационалистичке филозофије а против доминације цркве у култури. Не треба заборавити да Доситеј живи под влашћу исте Хабзбуршке монархије као и чешки просветитељи. Сви заједно су били са надом загледи у реформе Јозефа II, а онда се противе његовој централистичкој власти. Уколико нису забележени подаци о директним контактима Доситеја са чешким просветитељима, посредне везе и утицаји сигурно су постојали а подударност у њиховим намерама и напорима је очигледна.

Чеси ће сазнати за Доситеја тек касније, али интересантан је податак да се у поменутом Крамериусовим *Прашким новинама* у новембарском броју 1807. године помиње да у Београду ради „Илирска школа којом руководи грчки филозоф по имену Теосид Обрадовић“ (Квапил 1988:116). Доситеја ће проучавати Јосеф Добровски, као и Павел Јосеф Шафарик. Чешки и словачки песник Јан Колар (Jan Kollár, 1793–1852) у својој, панславизмом надахнутој збирци *Кћи Славије* (Slavy dcera, 1832) помиње Доситејево име у стиховима посвећеним онима који су задужили својим делом словенски свет и тиме обезбедили место у „словенском рају“. Међу оне који најбоље познају словенске језике и историју, Колар сврстава Доситеја Обрадовића, Вука Стефановића Караџића, Коменског, Карамзина, Добровског и друге (Долански 1964: 51). Потврда пуне рецепције Доситејевог дела у круговима оснивача чешке славистике, представља и сачувана преписка између чешких песника и слависта Чалаковског (František Ladislav Čelakovský, 1799–1852) и Камарита (Josef Vlastimil Kamarýt, 1797–1833), из које се види да је Челаковски послао Камариту Доситејеве радове и саветује му да то прочита, јер „иако има доста ортографских и штампарских грешака, вреди то прочитати, јер је то први српски писац који напушта црквени језик и пише једноставним народним језиком“ (Квапил 1995: 36).

ЛИТЕРАТУРА:

- Балајка, Солдан 1997: V. Balajka, L. Soldan, E. Charous, *Přehledné dějiny literatury I*, Praha: Fortuna.
- Бјелица 1996: Михаило Бјелица, *Новинарство и јублицистика*, у: Историја српске културе, Пројекат Растко, www.rastko.rs/isk/isk-20.html, 02.06.2014.
- Долански 1964: Julius Dolanský, *Vuk Karadžić a česká literatura jeho doby*, Slavica Pragensia VI, Universita Karlova, Praha, str. 43–54.
- Кочи 1978: Josef Kočí, *České národní obrození*, Praha: Nakladatelství Svoboda.
- Корда-Петровић 2012: Aleksandra Korda Petrović, *Kroz istoriju češke književnosti*, Beograd.
- Квапил 1998: Miroslav Kvapil, *O česko-srbských literárních vztazích*, In: *Serbica. Litterarum memoria*, Praha: FFUK.
- Квапил 1995: Miroslav Kvapil, *František Ladislav Čelakovská srbská literatura*, In: *Bohemo-serbica, Bohemo-croatica*, Praha, str. 32–42.
- Лехар 1999: Jan Lehár a kol., *Česká literatura od počátků k dnešku*, Praha.
- Спевак 2003: Зорослав Спевак, *Јан Амос Коменски – његаџої и ушџоїсџа*, Нови Сад:ФОРС

ALEKSANDRA LJ. KORDA-PETROVIĆ

CZECH ENLIGHTENMENT THINKERS BEFORE AND DURING
THE TIME OF DOSITEJ OBRADOVIĆ

SUMMARY

Although the Czech had good grounds for developing Enlightenment ideas, particularly through the endeavour of the Humanists', their full potential had to wait for Maria Theresa's reforms and the rule of Joseph II. Specificities of the Czech Age of Enlightenment are manifested in its distinct need to resist Germanisation, in the efforts to save and codify the Czech language, as well as in the academic systematization of the History of the Czech people. In conceptual terms, the Enlightenment ideas were set up against the influence of the

Catholic church, which consolidated its position during the Counter-Reformation. At the same time, Enlightenment endeavours were crucial for the Czech National Revival particularly in the fields such as: historical science, philology, Slavic studies and art. Aspirations of Serbian and Czech Enlightenment representatives were based on the same endeavours: to revive the national identity in the enslaved land, to stress the need for the national language, to educate and enlighten the people, as well as to represent the rationalist philosophy while being against the dominance of the Church in art.

Key words: Czech Enlightenment representatives, Czech humanists, Development of the Czech historiography, struggle for the Czech language, expansion of education, indirect connections.

Александар С. Пејчић*
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 13.08.2014.
Прихваћен: 30.09.2014.

821.133.1.09 Дидро Д.
792.028

ДРАМСКИ ПОЈМОВНИК ДЕНИЈА ДИДРОА II *Ка реалистичкој поезији*

У раду се испитује Дидроова естетика и теорија драмског стварања у контексту реалистичке поетике и драмске технике. Мапирана су она епистемолошка тежишта која ће послужити потоњим драматичарима и теоретичарима у 19. веку за формирање новог позоришног израза. У првом делу рада анализиране су одреднице: вероватност, дијалог, експозиција, карактери, монолог и напетост, а у другом делу рада: пантомима, план драме, радња, призор¹, сценски реализам, четврти зид, чин.

Кључне речи: Дидро, драма, реализам, позориште, театрализација, теорија

Међу теоретичарима драме француског просветитељства најистакнутије место припада Денију Дидроу (1713–1787). Дидроови гласовити есеји *Разговори о Ванбрачном сину* (1757), *О драмској поезији* (1758) и *Парадокс о љумцу* (1773–1778, 1830²) сумирају теоријске постулате новог грађанског

* sasa.pejicic@yahoo.com

¹ У прошлом броју најављена је одредница *ситуација*, али се од ње одустало јер је анализирана као део одредница *карактери* и *радња*, па је уместо ње уврштена одредница *призор*, као такође битан део Дидроовог драмског система.

² *Парадокс о љумцу* објављен је 1830. године, док, како наводи Нермин Вучељ, историја настанка Дидроове теорије глуме почиње 1769. године (2011: 106).

позоришта, уједно и теоријски и естетски реплицирају классицистичкој доктрини. За разумевање Дидроових естетичких погледа важна је расправа *О лејом*, објављена најпре у *Енциклопедији* (1751), где се јавља идеја о верном представљању стварности (Державин, 1948: 49–52). Према томе, свако теоријско промишљање Дидроове естетике мора узети у обзир и његову материјалистичку филозофију, која је такође уткана у токове филозофске мисли XIX века. Захтеви за сценским реализмом, театрализацијом савременог/грађанског живота, ликова из грађанског слоја, полазе од материјалистичке концепције природе. Током XVIII века преовладава мишљење да драма и позориште треба да одговоре савременом тренутку³, односно да се напусте митолошки, псеудоисторијски садржаји и театрализује друштвени живот грађанске средине, при чему би радње и расплети били дидактички устројени (Вучељ, 2011: 166).

Дидроове идеје о (грађанској) драми⁴, поготово што се тиче драматургије, оствариће писци у епоси реализма (одбацивање лирско-патетичних и емфатичких елемената радње у корист миметичког развоја и театрализације стварности). Истине ради, ни Дидроове драме, као ни грађанске драме XVIII века нису се лишавале емфатичких стилских решења⁵ (реч је о сентиментално-моралистичким драмама, које се баве породичним животом средње класе). Нарочито ће се у реализму повести расправа против дотадашњег глумачког израза (патетично-декламаторски) у корист емотивне дистанцираности и приклањања референцијалном

³ Поред Француске (Бомарше, Мерсије) Дидроове теоријске мисли у већој мери следбенике су нашле у Немачкој, најпре у Лесинговој *Хамбуричкој драматургији* (писма 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91).

⁴ Како наводи Зденко Лешић, пре Дидроове теорије „историјски значајно мјесто припада Лилоовом *Лондонском шривоцу* (1731), који се сматра првом ‘грађанском трагедијом’, као и његовом предговору за ту драму, који се може сматрати првим манифестом новог, још недовољно самосвјесног драмског жанра“ (1977: 420).

⁵ „У француској грађанској драми XVIII века осећања су лажна, поступци конвенционални, а говор извештачен (...) Емотивна неуверљивост зачињена је максимама које ликови изговарају у свечаном дидактичком тону“ (Вучељ, 2012: 172).

моделу. Стога ће се овде указати на оне теоријско-естетске поставке које наговештавају реализам у позоришту и драмској књижевности, при чему се узима контекст настанка Дидроових списа (драма заснована на просветитељским начелима).⁶

7. ПАНТОМИМА

Пантомима је слика која је постојала у машини песника онда када је писао (176)⁷. Рекао сам да је пантомима гео драмске уметности; да писац мора да се озбиљно њоме позабави; да, ако му она није присна и увек пред очима, он неће знати ни да почне, ни да води, ни да заврши свој приказ са колико-толико истинитости; рекао сам да писац често уместо говорног текста треба да описује покрете (168). Догађем да има чиставих приказа у којима је неизмерно природније да лица чине покрете него да говоре (...) (169). Пантомиму треба писмено означити сваки покрет кад она доуњава слику; кад даје снаге или јасноће говору; кад повезује дијалоге; кад карактерише; кад се састоји у једној финој плуми коју не појашамо; кад је употребљена уместо одговора, и скоро увек у почетку приказа (169–170). Неће ли за читаоца бити већи ужитак ако буде могао да ујозна плуму онако како ју је сам аутор замислио? (176)

7.1. Расправа о пантомими заузима једно од централних места у Дидроовом теоријском систему. Реалистички концепт новог жанра утемељује у **сценском реализму**, концепцији **четвртог зида**, каузалном устројству геометрије ситуација и **радње**, и нарочито у пантомими. Дидро први води рачуна о сценском потенцијалу драме (Саразак,

⁶ Део уводног дела рада објављеног у прошлом броју *Досићејевој врши* (2013).

⁷ Напомена: У загради ће крај сваке реченице или веће целине бити број странице одакле је преузет цитат. Сви цитати преузети су из издања које је приредила Радмила Шалабић (Дидро: 1959), где се у првом делу налази спис *Парадокс о плуми*, а у другом *О драмској поезији*.

2009:174), те употребом пантомиме жели да се драма више приближи визуелном аспекту, што је иначе класицистичка доктрина усвојила од ренесансне поетике (поезија– сликарство које говори). Разврставање на говорну и нѐму радњу, не само да јасно открива драмску инстанцу у тексту, имплицитног редитеља драме (одређивање кретања, начина изговора, експресије ликова), него тиме отвара могућност за потоњи развој реалистичке технике, где се пантомима најчешће узима као супституција монолога. Нѐма радња ликова ступа на место реторике монолога и непосредног преноса мисли, осећања и намера лика. Тако пантомима, пре него ситуације исказивања, обезбеђује „менталну представу сцене и игре“ (Павис, 2003:23). Према Дидроу пантомима надаље усмерава читање ситуације, радње, што је у вези са реалистичким концептом – мимеза стварности, **карактера**, ситуације, сценске оптике. С Дидроовог прескриптивног становишта, пантомима омогућава писцу прецизнији увид у развој радње, што је скопчано и са питањем **вероватности**. Реалистички концепт позоришта, глуме брани се тако из текстоцентричне перспективе – фиксирањем глумачког израза, сценске поставке, чиме се напада патетично-декламаторски стил глуме. Долази се до још једног парадокса. Форма драме од античког позоришта прилагођавала се сценским условностима и глумачком изразу, а сада, са Дидроовом концепцијом, имамо реверзибилан однос где текст треба да обликује театарске конвенције. С тим у вези је и нова теорија глуме, као уметност представљања, која сада треба да одговори савременом животу, новој осећајности, поетички и егзистенцијално удаљеној од класицистичких назора и аристократског друштва. Тиме би глума представљања (естетика идеалног модела) утабала пут новом, реалистичком позоришту. Правећи аналогију са романом, али и са сликарством истиче предност описа нѐме радње, распореда ликова на сцени, те далекосежно уочава у том важном сценском и драмском/текстуалном изразу чинилац интраперсоналне напетости. Другим речима, није дијалог само основа драмског писма, већ је то и пантомима, која употпуњује тумачење и представљање карактера, ситуација, заплета и радње. У пантомимичној театрализацији мисли и

емоција ликова, затим и у пантомимичној реакцији ликова сведока, фокализованих у другом плану, Дидро препознаје погодан катарзично средство преношења интерперсоналне на интраперсоналну напетост. Касније ће се комедиографи служити овом могућношћу измештања драмског фокуса да би подигли ниво комичке напетости (изненадан улазак лика на сцену у најнепогоднијем тренутку). Теоријом пантомиме као покретног таблоа Дидро ће итекако утицати и на режију, потоњу реалистичку технику инсценирације.

8. ПЛАН ДРАМЕ

План је оно што подржава један композициони комад. Вештина говора и дијалога су оно што чини да слушамо и читамо један једноставан комад. (112). Обраћајући пажњу на ред и повезаност ствари (...) Ући у дело кроз средиште дајте предмет; добро уочиши тренутак када радња треба да ошточне; знаши шта је умесно оставити у позадини, познавајући околности које узбуђују – ето то су способности које су вам потребне да бисте умели саставити план (114). Што буде композициони, биће мање истинити (120).

8.1. Прескриптивност Дидроових теоријских постулата увек полази од плана драме. Ако би се посегло за формалистичким дискурсом, овде је реч о односу фабуле и сужеа, тј. распореду грађе на радњу и заплет.

Питање функције ликова, избор ситуација, мотивација радње, нарочито бирање одговарајућих догађаја и начина театрализације који ће обезбедити логичан и вероватан развој припада тзв. предрадњама, односно решава се планом драме. Као и у случају радње, и овде се не одступа од Аристотелове поетике, па подсећа на познат захтев да се најпре сачини фабула драме да би се постигао потребан динамички развој и добила епски неоптерећујућа информативност, нарочито експозиције. Међутим, Дидро је свестан да не може прецизно преписати средиште театрализације радње (одакле почети, како драмски уобличи догађаје),

јер је то питање стваралачке имагинације („уочити тренутак када радња треба да отпочне“), те остаје у оквирима општеважећих дистинкција и „препука драмским писцима“. С обзиром да заговара једноставност као основни естетски принцип драме, очекивано је што захтева већ у изради плана скицирање малог броја перипетија. Угрожавање истинитости, односно мимезе стварности види у динамичкој сложености радње. Потом ће истакнути амерички театролог Џорџ Пирс Бејкер (1866–1935), следећи Дидроа, тврдити: „Претрпан комад је увек рђав комад“ (Ђокић 1989: 440). Избор између сценске и скривене радње, затим одговарајућих догађаја, ситуација јесте поетички проблем који је различито решаван и у односу на стилска струјања и избор драмских техника. У својим реалистичким драмама Ибзен је инаугурисао аналитичку технику (почетак радње који се ретроспективним средствима управља ка осветљавању односа, откривању тајне). Одатле ће и план бити другачије компонован, јер се бирају ситуације епског потенцијала (причање, знатан удео предрадње) које треба подредити драмском начину театрализације. Реалистичке, а нарочито натуралистичке драме театрализују редовно амбијенталне ситуације (свакодневно-просечно), обогаћујући заплет детаљима, што и успорава радњу. У српској драмској књижевности епохе реализма приметан је проблем писаца да раздвоје драмске од недрамских догађаја, да уоче сценски потенцијал ситуације, као и сценски потенцијал карактера (шта лик жели, како настоји да оствари намеру).

9. Призор

Не схватам како џесник може да зайочне један џризор ако не замишља радњу и начин крећања личности коју у њу уводи ако нема џред очима џредставу о њеном држању и о изразу који она даје своје лицу (151). Сложеним џризором називам онај у коме је више лица заузећо једном ствари, а грућа грућом или у шом истом, али одвојено. У једноставном џризору дијалози се нејрекидно смењују. Сложени џризори или су

говорни, или пантомимски и говорни, или у целости пантомимски. Када су пантомимски и говорни, говор се умеће у интервалима пантомиме, и све се дешава без забуне (152). Један лей призор садржи више идеја него што чини једна драма може да пружи разних узредних догађаја (...) (109).

9.1. Термин призор погоднији је од синонимних: сцена (сугерише декор, место радње) или појава (уласци, изласци ликова), јер назначавача већу ситуациону јединицу, уклопљену с таблом⁸. Опат Д' Обињак је у свом *Позоришном приручнику* установио четири врсте веза међу сценама: *присуства, изражења, шумова и времена* (Ђокић 1989: 471–472). Не прописује број сцена, али захтева склад између броја појављивања лица и радње који је неједнак за трагедију и комедију, што ће и Дидро прихватити. Дидро се, међутим, не бави детаљније формалним аспектом призора (сцене), већ га узима као секвенцу, како би рекла Ан Иберсфелд⁹, главних ситуационих односа. Одатле разликује главне и споредне призоре према месту, функцији ликова у радњи. Унутар главних призора инсистира на издвајању посебних призора ка којима треба да се усредреди пажња гледаоца/читаоца. Такви призори у новој грађанској драми треба да театрализују идејно средиште драме, да сублимирају основна становишта и пруже естетски ужитак. Будући да драматичар треба да буде физиономиста, илузија стварности понудиће упечатљиву слику идејног, тематског тежишта (веза говорне и неме радње/пантомиме). На тај начин долази се до најмање јединице драмског система, али и Дидроовог органицистичког тумачења драме у контексту материјалистичке филозофије (органиска повезаност делова и целине; јединство категорија истинитог, корисног и лепог). Разлика између сложених и једноставних призора није овде естетичко, већ најпре драматуршко

⁸ „Појам табла указује на то да је у питању радња чија се сценска конструкција управља ка визуелном“ (Иберсфелд, 1997: 129) О таблоу видети и: Саразак, 2009: 183–185.

⁹ „СЦЕНА (...) Она означава такође и секвенцу позоришног текста, која, бар у класицистичком позоришту, одговара једној конфигурацији драмских лица“. (Иберсфелд, 1997: 128)

питање како га Дидро тумачи, и не треба их мешати са сложеним и једноставним радњама. Сложеност призора зависи од типа конфигурације ликова (више груписаних ликова чије се учешће у ситуацији регулише драмским фокусом), па се њиме може развити интраперсонална динамика односа. Смена призора према конфигурацији ликова тиче се и етапа заплета (драмски чвор, напетост, преокрет, кулминација, катарза). Важност избора призора, односно ситуације заснива се на способности визуелизације (пантомима) и на плану идеја. Органицистички принцип радње (међузависност детаља и целине) захтева тако упоредну анализу **карактера**, ситуација, **радње** и призора, при чему Дидро увек инсистира на **пантомими**, својеврсној романескној сликовитости драмског текста.

10. РАДЊА

Који су главни чиниоци једне радње? Зајлети, карактери и појединошти (129). Мада се радња различито одвија према датом роду, радња увек напредује; она се не зауставља чак ни у међучиновима. То је маса која се одваљује са врха сцене: њена брзина расте у току њада, и она одскаче с времена на време, одбијајући се о прејреке на које наилази. Ако је ово поређење тачно, ако је истина да ће бити уколико мање њовора уколико буде више радње, онда у првим чиновима треба више њоворити нешто делати, а у последњим више делати нешто њоворити (112). Доуштам да се до миле воље компликује само онда када је реч о једној истој радњи. Скоро је немогуће водити два зајлети у исто време, а да један од њих не одвлачи њажњу на штењу другога (110). Ако имате мало догађаја, имаћете мало лица. Немојте никада имати излишних лица и нека сви ваши догађаји буду њовезани њеприметним концима (119). Нарочито никада не заштежите конце њепразно: наводећи ме да мислим о неком зајлети до кога неће доћи ви заводите моју њажњу на њопрешан њуш (120).

10.1. Ни појам радње не може се разматрати мимо Дидроовог концепта нове драме (грађанске драме, трагедије) ни естетике емпиризма и следствено томе **сценског реализма**. Дидро се држи модела атинске трагедије са једноставним радњама, сведеним на један основни сукоб, згуснуте радње приближене расплету. Такође је свестан да се радња не може одвојено анализирати, одвојено од **карактера, призора**, ситуација и заплета, као органске целине. Одатле се показује кључан избор догађаја, као основне јединице грађе (фабула, драмска прича), који ће бити ситуационо разложени на више сцена/призора и укључити сразмеран број ликова. Уклапање детаља у целину, инстинстирање на довршености, јединствености не одступа од класицистичког склада, уравнотежености као једног од основних естетичких начела. Теоријски веома важно је питање одређења заплета, који се код Дидроа поставља као линија радње заснована на односу, сукобу одређених ликова. Међутим, не развија драматуршки проблем заплета, јер тежиште проблема преноси на доказивање предности једноставних радњи (један заплет) у односу на сложене (два заплета). С тим у вези је инсистирање на органском развоју, сталном кретању, које треба бити обележено и значајним уделом скривене радње (међучинови), што ће отворити пут ка техници *добро скројених комада* француских (реалистичких) писаца. Питање мотивације карактера и заплета, односно радње, тесно је скопчано са проблемом **вероватности**. Каузално устројство радње на принципима психолошких сукоба у карактеру (тестирање воље, честитости и врлине у датим друштвеним околностима), јесте суштински нов поглед на драму. И овде провејава реалистички концепт у захтеву за повезивањем догађаја „неприметним концима“. Тиме се сугерише спонтан ситуациони развој, утемељен у основној ситуацији и концептуализацији карактера, где се неће открити удео пишевог конструктивизма. Стога ће се и број функција које захтева одређени заплет морати брижљиво распоредити на одговарајући број лица која ће те функције објединити својим радњама. Касније ће утицајни теоретичар реалистичке драме Вилијам Арчер бити изричитии по том питању: „Постоје у сваком комаду битни

карактери, без којих се тема не да замислити, и помоћни карактери, који нису неопходни за тему, него просто погодни за попуњавање при спровођењу и ношењу акције.“ (Арчер, 1964: 43). Класицисти су такође заговарали једноставне радње, с тим што су правили разлику између више догађаја и заплета уједињених ликом или ликовима у једну радњу, с прецизним хијерархијским устројством. Раније је још опат Д' Обињак (1604–1676) у свом *Позоришном љриручнику* писао да је немогуће обезбедити логичку повезаност две главне радње, али „да нема људске радње сасвим једноставне и коју не поткрепљује још неколико других што јој претходе, прате је упоредо, или долазе за њом, а све је заједно сачињавају и чине да постоји (...)“ (Христић, 1976: 342). Потом је Џон Драјден (1631–1700), енглески песник, драмски писац и критичар, такође осуђивао развој две доминантне радње, дајући предност једноставним радњама, док је сложене оправдавао само у хијерархијском устројству (подела на главну и споредну, заплет и споредни заплет). Средином 19. века немачки писац и теоретичар Густав Фрајтаг (1816–1895) у својој утицајној теоријској студији *Техника драме* (1863) понудиће модел радње у облику пирамидалног развоја, који у основи полази од истих премиса као и Дидро.

Реалистичка драма у свом еволутивном луку од *добро скројених комада* француске драматургије, постепено се кретала ка натуралистичкој поетици фрагментаризоване радње, разбијајући позната класицистичка јединства. Тако радња више није била јединствена у развоју, театрализујући епизодни каузални поредак, с већим временским одсечцима, и значајнијим уделом скривене радње у међучиновима. Ипак и реалистичка драма конципирала се на динамичком непрекидном развоју. Посебан је случај са епском техником театрализације, односно говором/причањем, како би рекао Дидро. Мањим делом у реализму у односу на натурализам, фрагментаризација радње захтевала је значајнији уплив епизације, што се постизало бирањем одговарајућих амбијенталних ситуација (театрализовање средине, места, ликова, предрадње) и техником пресупозиције (посредно пружање информације публици, читаоцима). Немачки позо-

ришни критичар Алфред Кер (1867–1948) у својој теоријско-методолошкој утемељеној студији *Техника реалистичке драме* прецизно сажима подређивање епске технике драмској: „(...) умијеће новијег драматичара је у томе да се постепено скупе они расути дијелићи мозаика из којих је претповијест састављена“ (З. Лешић, 1990: 30). Другим речима, ради се о постепеном, посредном преношењу информација неопходних за разумевање карактера, радње, као и „предфабуле“.

Српски драмски писци дуго нису успевали да се у својим драмама (историјске драме, комедије, грађанске драме) изборе са грађом, ослободе технике епизације (приповедање ликова о догађајима) на уштрб радње и обезбеде логички развој утемељен на каузалности и континуитету.¹⁰

11. СЦЕНСКИ РЕАЛИЗАМ

Шта је, дакле, истинитост на позорници? То је саображавање драмске радње, говора, спољњег изгледа, гласа, кретања, гестова, једноме идеалном моделу који је њесник замислио, а који глумци, често и преувелича (48). Друга је ствар истинитост у поезији, другој у филозофији. Да би био истинит, филозоф мора да свој говор саобрази природи ствари; њесник, природи својих карактера (154). Прикази разних ствари у позоришту нису, дакле, њихови прави прикази, они су, дакле, само њихови претерани претрети, њихове карикатуре у великом стилу, подвртнуће конвенционалним правилима (80). (...) Која су својства битна за великог глумца (40)? То је један хладан човек који ништа не осећа, али који изванредно живо представља осетљивост (62). Како може изгледати веродостојно да су људи у тренутку какве бурне радње имали времена да се наиздају као на дан какве приредбе или прославе? (166). (...) Позоришно сликарство мора да буде много шачније и истинитије од сваке друге врсте сликарства (165).

¹⁰ Ово нарочито важи за историјске драме где је грађа сматрана битнијом од питања драматичности догађаја (круг тема око Душановог царства или Косовског боја исцрпљивао се илустрацијом историјских чињеница у драмској форми).

11.1. Одредницом *сценски реализам* (Дидро није користио ову синтагму) обухватају се три нужна позоришна кода: код текста¹¹, код сцене и код глуме, које Дидро теоријски ревидира. И у новије време ови кодови предмет су теоријских разматрања, спорења, при чему је неизбежно освртање и на Дидроове гласовите списе. У наше време француска теоретичарка професорка Флоранс Дипон (2011: 57–63) афирмише у основи другачији тип позоришта, лишеног Аристотеловог псеудодогматизма. Тако Дипон сматра да је Дидро реалистичким концептом глуме и драме, у чијем је средишту прича (Аристотелов *mythos*), угрозио ритуални и лудички аспект позоришта. Међутим, Дидро теоријске постулате темељи преваходно на новом жанру који успоставља – грађанској трагедији/драми, што је инспирисано и друштвеним околностима (1759. укинута је привилегија аристократа да представу гледају на сцени и уведена позоришна завеса). Несумњива позоришна револуција ширила се и на избор тематике, ликова у трагедији (грађани, грађански слој). Дидро не укида театралност, како мисли Дипон, јер је театралност у основи позоришта, чак и реалистичког, само што је ту у питању други аспект театралности. Наиме, чим имамо посла са илузијом, о којој Дидро на више места расправља, реч је о знаку театралности (драмски мимезис такође је игра, игра подражавања). Дипон потом излаз из апорије проналази у признању да „нема позоришта без театралности“ (2011:70), пружајући очит пример променљивости позоришног знака и конвенције (гума Жосефа Талме у једном периоду била је оличење природности, а већ крајем 19. века узимана је за пример театралности, врхунац конвенције). Захтев да глумац буде посматрач, да репродукује осећања (гума представљања насупрот глуми проживљавања) и да буде сарадник писца, што Дипон превиђа, јесте такође облик лудизма. Гледалац се не протерује дословно из позоришног чина, већ се мења његова позиција, па постаје неми *чиџач* театарског кода ка чијој се

¹¹ Под текстуалним кодом спекулативно се подразумева не само написан текст/драмско књижевно дело, већ и они перформативни аспекти позоришта који у основи игру заснивају на извесном сценарију, неопходним знацима радње, улога, а који нису, а могу бити записани.

емоционалности управља извођачки чин, али и даље је *илегилац*, јер својим присуством учествује у представљачком чину. Осим тога, Дидро се, како наводи Нермин Вучељ, „својим списом, у ствари, укључује у полемику о глумачкој вештини коју симболише писац Сент-Албин на страни осећајности, и глумац Рикобони (Antoine Riccoboni), на страни рационалности“ (2011:107). Гомилање дидаскалија, односно **пантомиме**, није ту да укине глумачку слободу, напротив. На једној страни пантомима треба да буде допуна **радњи** и начину карактеризације, а на другој, и да теоријски заокружи ново позориште и драмски жанр, нарочито да извођачки аспект усмери ка тој естетици позоришта. Декламаторско-патетични стил у наше време више ће открити елемената ритуалног и лудичког, јер је одавно протеран са сцене, али у Дидроово време, револуционарно је било покретање борбе против таквог стила глуме, а у корист миметичког кретања, израза, илузије спонтаности. Ако се театролошко-историјски и поетички аспект једновремено аналитички проматрају, уочиће се међузависност естетских процеса, и у овом случају да је Дидроов теоријски систем итекако укључивао знаке театралности, само у другом кодном систему. У драмском позоришту, супротно позоришту игре које афирмише Дипон, лудизам је средство позоришног чина, али неретко и циљ, форма заплета. Облицима игре у драмском тексту долази се до обликовања другостепене фикције као и метафикционалне равни. Захтеви за природну глуму, блиску стварности и истини, затим за миметички развој радње, концепцију карактера, стилска и лексичка решења блиска животу, утиру пут реалистичкој и натуралистичкој драми као мимези исечка стварности. Разлика је, што се тиче фабуле, радње, заплета у конструктивизму ситуација, ликова, односно извесном драмском експерименту (стављање ликова у посебне ситуације, опречне њиховом **карактеру**, склоностима, могућностима, друштвеном положају) не толико удаљеном од класицистичке поетике и нарочито поетике атинске драме (Дидро не губи из вида Аристотела кад је реч о драмском склопу, избору фабуле). Захтев за природним представљањем, нарочито за реалистичким типом декора уклапа се у илузионистички

концепт драме као слике (таблоа), где се драма враћа просечном гледаоцу и не укида тиме позоришни ритуал како тврди Дипон (2011: 62), већ га управо у илузионистичком облику, миметичким средствима актуализује. Иако је текст фиксиран (нарочито пантомима на којој инсистира), перформативност остаје присутна и у Дидроовој идеалној инсценицији (1954: 80). Док је Аристотел теорију мимезиса темељио пре свега на аналогiji поезије и историје, Дидро питање истиности и **вероватности** епистемолошки решава сучељавањем филозофије и поезије. Тако се питање истинитости у драми поставља у односу на концепцију карактера и социјално-психолошку мотивацију (о којој истина не говори директно), па далекосежно поставља основну прескриптивну хипотезу (шта би у датој ситуацији урадио, учинио одређени лик сходно свом карактеру). Упућујући тако на уметничку истину, имплицитно долази до следећег важног парадокса кад тражи веродостојно одевање, јер у том захтеву пробија емпиријски приступ уметничком делу, па попут филозофа предмет саображава природи ствари. И декоративни костими глумца у одређеним призорима такође су део илузије, визуелних одлика драме (табло). На крају, нападом на богату тоалету, Дидро перфидно покушава да одвоји позориште од аристократског слоја и приближи средњем и нижем слоју преко одеће као културолошког знака. Театрализација радње, ликова, сцене према Дидроу треба да буде резултат песничке имагинације, а не натуралистичка копија. Захтев за театрализацијом идеално-типске стварности недвосмислено потврђује Дидроа као утемељивача реалистичког позоришта.

12. ЧЕТВРТИ ЗИД

(...) Без обзира на то што је једно драмско дело написано да би било иђрано, и писац и глумац треба да забораве гледаоца и да сву узбудљивост усмере према лицима комада (135). Било дакле да пишете или да глумите, мислите о гледаоцу колико и да га нема. Замислите да се испред њорнице диже зид који вас одваја од публике; глумите као да се завеса није

дила (136). (...) Је ли могућно да се ви за један тренутак обрађите гледаоцу, а да тиме не зауставите радњу (136). (...) Нека поучава (писац, прим. А. П.) и нека забавља, али нека то буде као ненамерно. Ако примећујемо његов циљ, он га је промашио: престао је да говори у дијалозима, почео је да проговара (137).

12.1 Полазећи од Дидроове спекулације о *зигу*, синтагму *четврти зиг* формулисао је Жан Жилијен као метафору завесе прозирне за гледаоце, а непрозирне за глумца (Дипон, 2011: 57). Дидро искључује гледаоца из процеса рецепције само због нарушавања илузије реалистичког приказа, слободног погледа на идеално-типски исечак стварности грађанског живота. Међутим, не протерује гледаоца из позоришне интеракције, јер је то немогуће, не само због категорија **напетости**, катарзе, већ и због извођачке природе драме. Реч је најпре о томе да се раскида са претходном позоришном и поетичком традицијом метатеатралне распоућености лика која порекло води од парабазе. Обраћање гледаоцу у трагедији и комедији било је ствар конвенције и ритуалног испољавања артифицијелности глумца (различно кодовано у комедији и трагедији). **Сценски реализам** који Дидро теоријски успоставља не трпи апарте (говор у страну, публици), што ће касније прихватити реалисти, нарочито водећи теоретичари реалистичке драме (Арчер, Бејкер, Балухати, Кер). Вилијем Арчер био је мишљења да апарте више нарушава реалистичку илузију од монолога, поткрепљујући тезу са емпиријског становишта: „да ће се то говорити тако да га чује публика, а не чују остали на сцени“ (Ђокић, 1989: 336). На тај начин Дидро ће обликовати позоришни модел интеракције канонизован већ у 19. веку – сцену кутију, где: „два света постоје заједно од којих један (сала) шпијунира други (сцену), без његовог знања, нити се први може умешати.“ (Дипон, 2011: 57). Управо у томе Дипон види Дидроово канонизовање позоришта драме/приче, које протерује тзв. позориште игре, више него сценски реализам.

Један од најважнијих постулата на које упућује проблем *зига* јесте да се прикрије удео уметности, утицај писца про-

поведника. Као што се глумцу забрањује непосредни контакт са гледаоцем, тако се и од писца тражи да не буде проповедник, већ да се његове идеје посредно преносе избором ситуација у које ставља своје ликове (њихове мисли, недоумице, радње, немири морају бити саображене одговарајућој/потребној концепцији карактера). Осим тога, умеравати драмску узбудљивост према лицима комада подразумева да се усредсреди пажња на логички, реалистички мотивисан развој сукоба, карактера, заплета, што кокетовање с публиком подрива. Управо ће на тај начин интерперсонална **напетост** пружити одговарајући катарзични учинак. Исто тако, четврти зид тражи и другачији распоред грађе, епских чиналаца (скривана радња, предрадња), идејних планова, дидактике преко посредног преношења информација, што ће бити дистинктивна одлика реалистичке драме. Такође се и монолог модификује театрализацијом психолошких стања лика, па интроспективност преовладава у односу на епско извештавање/приповедање о радњи. А. Рикнер види у промени епистемолошке парадигме (прелазак на оптички модел) специфичан процес театралности где се на сцену пројектују фантазми гледалаца (Саразак, 2009:136–137). Све нас то поново враћа на сценски реализам у чијој основи је концепција *сцене куџије*, односно на „сцену замишљену као интеракцију јавног погледа и интимног погледа“ (Саразак, 2009: 137).

Писац проповедник дуго је остао нерешиви проблем, нарочито у српској драмској књижевности, поготово комедији (непосредна дидактичност просветитељске провијенције била је у колизији са реалистичком поетиком).

13. Чин

Чиновни су делови драме, њизори су делови чина. Чин је један одређен део целокупне радње једне драме. Он обухвата један или више њених догађаја. Пошто сам компликованим комадима претпоставио једноставне, било би заиста необично када бих чину који би имао само један догађај претпоставио

вио чин испуњен догађајима (145). Један ће чин увек бити сувише ду̇ ако је лишен радње а преоптерећен њовором, а биће увек довољно кра̇шак ако радња и њовор учине да њедалац, не осети њеџово ѡрајање (146). Песник ће изврши̇и свој зага̇шак ако ме остави у очекивању каквога великога догађаја и ако радња која има да испуни међучин њеџовога комада изазива моју радозналост и ѡјачава ушисак који сам раније ѡримии (146). Ако је ѡисац добро ѡроучио свој ѡредмет и добро ѡдегио радњу своје драме, у њој неће бити ниједнога чина који не би могао доби̇и наслов (151).

13.1. Дидро велику пажњу поклања начину распореда грађе на чинове и међучинове. И у том погледу мало новог доноси, јер и од чинова захтева једноставност као један од кључних принципа свог естетско-теоријског система. Сразмера чинова радњи коју обухватају (1954: 146) подразумева да сведен избор догађаја буде током радње делимично исцрпљен, ситуациони однос неразвијен до краја чиме би се **напетост** заснивала и на делимичном знању читалаца. Тематско одређење чина, које би се могло апстраховати насловом, опет упуђује на **план драме**, чиме се утврђују основни чиниоци органског принципа радње (идејна прегледност, систематичност, акциона утемељеност карактера, као и визуелност). Догађаји морају бити тако распоређени да се развојем заплета, условна подела на радњу и говор, постепено прегрупише у корист првог члана. Начин театрализације радње разврставањем на сценску и скривену радњу треба да открије не само уметнички сензибилитет писца, него најпре да понуди одговарајућу драматичну перспективизацију сценског света. Будући да не одбацује класицистичка јединства времена и радње, просторне и временске релације у конструкцији чина нису експлициране, с тим што у међучину види важно тежиште интерперсоналне и интраперсоналне напетости и заметак драмског развоја. Касније је Вилијем Арчер, теоретичар реалистичке драме, за кога је криза суштина радње, сматрао да се чин „може дефинисати као један део одређене кризе, која се обликује у једном времену и на једном месту“ (Ђокић 1989: 460).

Потом Стриндберг укида поделу на чинове, већ с мање успеха у драми *Проћнаник*, да би у *Госпођици Јулији* дао узорити модел драме једним делом рашчлањене балетом, пантомимом и монолошким деоницама. У реализму и натурализму остаће важећа подела на чинове, али ће знатан утицај имати и Стриндбергов експеримент са поделом на слике (таблое), чиме се опет враћамо Дидроу као зачетнику модерне драме. Подела на слике, сцене, секвенце потиснула је чинове и општеприхваћена је у модерној и постмодерној драми.

На крају се треба вратити теоријско-естетским тежиштима Дидроових расправа: заснивање новог жанра (грађанска драма) и сценски реализам, како је дефинисан одредницом. Раскид са догматском поетиком класицизма више је филозофско-социолошки него строго поетички. Подстакнут материјалистичким струјањима у филозофији, као и друштвеним променама, Дидро увиђа да позориште мора одговорити новом тренутку. Суштину његовог теоријског система чини сценски и литерарни реализам, приближавање природи и контемплативној обради¹². Концепција мимезиса код Дидроа није блиска оној коју ће афирмисати натуралистичко позориште; јер за њега подражавање природи јесте транспозиција природе, театрализација иделано-типског модела. С друге стране, борба против класицистичке високопарности и удаљености од стварности, сведочи и о промени културне парадигме, а не само књижевноисторијске и естетске. Појмови целине, склада, једноставности естетски су оријентир теоријских експликација.

Заметак Дидроових теоријских постулата налази се у тридесет осмој глави алегоричног романа *Индискрејни*

¹² Вељко Кораћ на следећи начин резимира Дидроове теоријске радове: „Дидро је своју целокупну естетику засновао на основном ставу да је права уметност увек подражавање природи и да се лепота подражавања састоји у подударности уметничког дела са односима у природи“ (Дидро 1954: 27).

драџуљи (1748). У овом делу са филозофским тенденцијама, први пут, кроз лик султаније, покреће питање драмске веродостојности, реалистичке илузије, износи критику сложених, епизодним дигресијама, претрпаних драма, извештачене глуме (декламаторско-патетични стил, експресивна гестикулација), нападне дидактике (скривање писаца иза ликова). Итекако је важна и примедба што се тиче комедије: „Место што сваки час правите своје личности духовитим, господо, поставите их у ситуације које ће их правити духовитим“ (Дидро, 1961: 216).

Уочивши жанровски јаз између трагедије и комедије, покушао је теоријски, али и својим драмама, да је надомести „озбиљном врстом“. „Ево драмског система у целој његовој ширини: весела комедија која обрађује смешну страну и пороке, озбиљна комедија која обађује врлине и дужности човека. Трагедија, која би обрађивала наше домаће невоље; трагедија која обрађује опште катастрофе и несреће великих“ (Дидро, 1954: 192). Тако се у „честитом и озбиљном роду“, односно домаћој трагедији, без обзира на мелодрамске опозиције, сентименталистичка стилска решења, јасно препознаје не само потоњи образац грађанске драме, него и заматак, што је Дидроу и био циљ, драме у ужем смислу. Револуционарност овог естетско-теоријског подухвата ширег је културолошког значаја. Упоредо са друштвеним струјањима, њоме се смењује владајућа парадигма аристократског позоришта, новом, грађанским позориштем. Класичној трагедији преостало је да се тематски, делом и поетички приклони историјским и псеудоисторијским темама, те тако настаје историјска драма, која је највећу популарност стекла током 19. века. Премда писци просветитељства нису створили репрезентативне грађанске драме, сем у књижевноисторијском смислу, подстакли су процес осавремењивања драмског израза (ликови из савременог живота, проза уместо стиха, свакидашњи друштвени проблеми, психолошка уверљивост), одакле ће реалистичко позориште поћи у зрелој фази (Ибзен, Стриндберг, Шо, Хауптман, Чехов). С друге стране, српска реалистичка драма имала је неуједначен и успорен развој у односу на приповедну прозу,

те су драматуршка питања, слабости које је Дидро обележио присутна и код српских драматичара овог периода.

Иако прескриптивност, инспирисана и просветитељским начелом поуке, одређује Дидроову теорију драме, може се сагледати и њен херменеутички потенцијал. Другим речима, оправдано је постављање питања о донетима такве теорије, њеном интерпретативном потенцијалу. Правила писања/стварања драме не могу се заобилазити у интерпретацији, нити тумачење драме може бити утемељеније без познавања принципа драматургије, начина театрализације радње, карактеризације, система социјално-психолошке мотивације, позиције коју заузимају ликови у односу на фабулу/причу и у односу на радњу, заплет. У том смислу, Дидроове теоријске експликације о *вероватности*, *карактерима*, *сценском реализму*, *пантомими* пружају поуздане основе за семиотичку анализу драме.

ЛИТЕРАТУРА:

- Витановић 1971: С. Витановић, *Поетика Николе Боалоа и француски класицизам*, СКЗ: Београд.
- Вучељ 2011: Н. Вучељ, *Дидроов двоструки парадокс о глумцу и легаоцу*, Филолошки преглед, бр. 1: Београд.
- Вучељ 2012: Н. Вучељ, *Дидактички театар епохе француској просветитељства*, бр.1, Филолошки преглед, бр. 1: Београд.
- Державин 1948: К.Н. Державин, *Дидро и енциклопедисти*, Култура, Београд.
- Дидро 1954: Д. Дидро, *О уметности*, Култура: Београд.
- Дидро 1961: Д. Дидро, *Индискретни грјуљи*, Нолит: Београд.
- Дипон 2011: Ф. Дипон, *Аристотел или вампир западној позоришта*, Клио: Београд.
- Ђокић 1989: Љ. Ђокић, *Основи драматургије*, Универзитет уметности: Београд.
- Иберсфелд 1997: А. Иберсфелд, *Речник кључних термина позоришне анализе (II)*, Сцена: Нови Сад.
- Кораћ 1954: В. Кораћ, *Филозоф и естетичар Дени Дидро*, О уметности, Култура: Београд.

- Кулунџић 1963: Ј. Кулунџић, *Примери из технике драме*, Универзитет уметности: Београд.
- Лесинг 1950: Г. Е. Лесинг, *Хамбуршка драматургија*, Зора: Загреб.
- Лешић 1977: З. Лешић, *Теорија драме кроз столећа I*, Свјетлост: Сарајево.
- Лешић 1990: З. Лешић, *Теорија драме кроз столећа III*, Свјетлост: Сарајево.
- Павис 2003: П. Павис, *Анализа савременој драмској тексти 1*, Улазница, бр. 186–187: Зрењанин.
- Саразак 2009: Ж. П. Саразак, *Лексика модерне и савремене драме*, КОВ: Вршац.
- Стаменковић 1985: В. Стаменковић, *Теорија драме XVIII и XIX век*, Универзитет уметности: Београд.
- Финци 1946: Е. Финци, *Дени Дидро*, Државни издавачки завод Југославије: Београд.
- Христић 1976: Ј. Христић, *Теорија драме, ренесанса и класицизам*, Универзитет уметности: Београд.

ALEKSANDAR S. PEJČIĆ

DENIS DIDEROT'S DRAMA GLOSSARY:
TOWARDS REALISTIC POETICS 2

SUMMARY

In continued work about Diderot's theory of the new drama were analyzed determinants: pantomime, drama plan, action, scenery, scenic realism, fourth wall and act. More attention was paid to the aesthetics of the new genre, impacts on the realistic drama and theater. Diderot's theoretical speculations have enabled the creation of drama in the narrow sense and had a crucial importance for the theory of acting. Diderot's theory was considered also in relation to the Serbian realism drama.

Key words: Didro, drama, realism, theatre, theatricalization, theory

Биљана Д. Јовановић*
Милан С. Потребих
Невена М. Жупањац
Београд
371.3::821.163.41.09 Обрадовић Д.

Прегледни рад
Примљен: 29. 08. 2014.
Прихваћен: 30. 09.2014.

РЕЦЕПЦИЈА ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА У НАСТАВИ**

Предочен је проблем рецепције дела Доситеја Обрадовића у настави, као и најчешћи изазови у његовој наставној интерпретацији. У оквиру три сегмента рада аутори настоје да пруже увид у проблематику на коју су, путем анкете, ученици указали, те понуде конструктивне предлоге за превазилажење демотивишућих рецепцијских фактора. Први сегмент рада настоји да расветли специфичност Доситејевог статуса у настави, истичући основне препреке и сугеришући нека од могућих практичних решења. У другом се тематизује један нови модел за наставну интерпретацију „Живота и прикљученија“, тумачењем његових литерарних особености, анализом природе и функције смеха. Завршни сегмент пружа увид у жанровску специфичност Доситејеве аутобиографије, разматрајући њен статус у овиру наше књижевне традиције.

Кључне речи: анкета, рецепција, мотивација, Доситеј, хумор, гозбени дијалог, жанр, синкретизам жанрова, аутобиографија, интерпретација

* biljana.jovanovic.ue@gmail.com

** Рад је настао у оквиру курса Методика наставе књижевности на мастер студијама Филолошког факултета под руководством проф. др Љиљане Бајић.

I. РЕЦЕПЦИЈА КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Без активне читалачке публике која промишља и критички процењује оно што прочита и чија естетичка очекивања од дела условљавају начин на који ће се књиге у историји неке књижевности позиционирати не би било могуће говорити о књижевности као о једном од најзначајнијих стубова цивилизације којим се васпитно и образовно усмерава друштво и изграђују системи вредности који га унапређују и побољшавају. Јаусова естетика рецепције, која објашњава важност читаочевог улоге у постојању књижевног живота дела, од изузетног је значаја за наставну методiku и методологију којом се стручно, ваљано и продуктивно организује и реализује наставни процес. Централна проблематика ове естетике, односно, појам хоризонта очекивања, заузима важно место у настави књижевности јер умногоме условљава методичко поступање и утиче на припремне активности наставника и ученика које претходе тумачењу и интерпретацији књижевних дела на часу. Мотивација ученика за бављење одређеним наставним садржајима уско је повезана са очекивањима која се током школовања и у вези са одређеном врстом књижевних дела, стваралаштвом писца или одликама епохе из које дело потиче, конституише и умного условљава начин на који ће се час наставне обраде књижевног дела одвијати и у којој мери ће бити успешно реализовани наставни циљеви. Књижевно дело Доситеја Обрадовића писано специфичним стилем и језиком који је претходио Вуковој реформи, због неуобичајене лексике и граматичких облика читаоцима неретко може деловати као удаљено, архаично и недоступно. Стога је увид у систем очекивања са којима читалац, тачније ученик приступа Доситејевим делима и која у великој мери условљавају (не)успешност њиховог наставног тумачења, кључан за стицање информација о ефекту који дела овог писца изазивају у свести ученика. Проучавање ученичких очекивања и асоцијација везаних за Доситејев опус од изузетног је значаја за превазилажење евентуалних демотивишућих фактора и спровођење ваљаних припремних

радњи које претходе непосредном тумачењу, а које отклањају препреке у рецепцији или их у огромној мери смањују. Како би се квалитетан и продуктиван интерпретативни модел успешно реализовао на часу тумачења књижевног дела Доситеја Обрадовића, наставник треба да има увид у очекивања ученика у контексту њиховог естетичког, односно књижевног искуства и њихових литерарних предзнања, јер и онда „када се јавља као ново, књижевно дело се не појављује као апсолутна новина у информационом вакууму, већ наговештајима, отвореним или искуственим сигнаlima, познатим обележјима или имплицитним упутствима предиспонира своју публику за сасвим одређени начин рецепције“ (Јаус 1978: 61). Свако ново књижевно дело са којим се по наставном плану и програму ученици упознају не представља, дакле, изолован ентитет, већ део широког контекста дела који видокруг њихових очекивања стално коригује, варира и мења. Стога, дело Доситеја Обрадовића завређује важно место у настави књижевности, јер због свог карактера пружа могућност за стицање широких знања везаних за епоху којој припада, за историјске и друштвене прилике у Србији тог времена, филозофске, просветне и реформаторске погледе и ставове једне од најзначајнијих личности српске културе, али и за увид у стање у српском језику пре Вукове реформе и праћење његовог историјског развитка.

У складу са закључцима прашких структуралиста и њиховом теоријом да је естетички предмет рефлексивна уметничког дела у читаочевој свести („одашиљач-порука-прималац“), наставник мора ваљано и стручно организовати све припремне радње које претходе непосредној наставној обради дела Доситеја Обрадовића, спровођењем својеврсних истраживања ученичких афинитета, читалачких навика и очекивања. Како би се обезбедила динамична, интерактивна, подстицајна и продуктивна наставна интерпретација у којој ученици активно и аргументовано учествују, а ниво мотивације прогресивно не опада, неопходно је благовремено и сврсисходно проучити њихова читалачка интересовања и мотивисаност за читање Доситејевих дела. Анкетирање ученика са циљем да се увећа квалитет наставе и отклоне

евентуални демотивишући фактори, представља не само поуздан начин за утврђивање ученичких предиспозиција за квалитетно учествовање у интерпретацији, већ и релевантну методичку радњу која у пракси проверава врло важне предуслове за каснију успешну наставну реализацију тумачења одређеног књижевног дела. Услови за ваљано разумевање и доживљавање прочитаних текстова, односно њихову позитивну рецепцију, проистичу из природе и садржаја самог дела, па је увид у утиске које на ученике остављају структурне, језичке, стилске, садржајне и друге посебности дела, један од примарних услова за успешно организовање и вођење наставе. Стога, садржаје анкетних питања треба усагласити са финалним циљевима поводом којих се анкета предузима. У настојању да се утврди степен блискости Доситејевог књижевног дела ученицима средњих школа и у пракси провери транспарентност његове рецепције, односно установи које и какве потешкоће ученици имају приликом читања и интерпретације дела овог писца, како би се ваљаним и правовременим радњама евентуалне потешкоће отклониле, пожељно је организовати анкетирање ученика.¹ Више области испитивања обухваћених анкетом² функционално се повезује са циљем утврђивања мере у којој је дело Доситеја Обрадовића читано ван школских часова и тешкоћа на које су ученици приликом читања наилазили, како би се дошло

¹ Анкета спроведена са циљем да се установи статус рецепције Доситејевих дела међу ученицима средњих школа организована је и реализована за потребе методичког истраживања студената групе Српска књижевност у оквиру мастер студија на Филолошком факултету у Београду. За потребе истраживања конкретног стања у наставној пракси, анкетирано је 460 ученика. Резултати су послужили као илустрација ставова изнетих у раду, односно за аргументовање предлога везаних за наставну организацију приликом обраде дела Доситеја Обрадовића. Како се рад не би оптерећивао бројчаним подацима, анализираћемо само оне који су најфункционалнији за проблематику којом се бавимо.

² Како би се испитали ученички литерарни афинитети и очекивања од одређене наставне јединице, пожељно је да се наставник редовно, посредством анкете, кроз разговор са ученицима информише о њиховим предзнањима, очекивањима и евентуалним недоумицама. За потребе овог рада подесније је било реализовати писмену анкету.

до нових гледишта и креативних решења важних за потоње наставно поступање.

Испитивање читалачких компетенција, навика и мотивисаности ученика за читање књижевних дела Доситеја Обрадовића вишеструко је значајно и методолошки функционализовано. Наиме, резултати до којих се на овај начин долази представљају не само значајан податак за наставнике који усмеравају планирање и организовање наставног процеса, већ и за истакнуте стручњаке који се баве креирањем наставних програма и планова, те креирањем читанки и лектира са подесном и релевантном методичком апаратуром. Дело Доситеја Обрадовића обрађује се на различитим ступњевима школовања, током основношколског и средњошколског образовања и представља неизоставни део сваког наставног плана и програма. Чињеница да се ово дело обрађује у различитим средњим стручним школама, у којима се неретко часови српског подређују стручним предметима и у којима је приметно редуковање обима одређених књижевних дела свођењем на одломке, додатно обавезује наставнике да пажљиво приступе испитивању ученичке мотивисаности за читање дела овог аутора, које је специфично не само по језичко-стилским одликама, већ и по идејама и ставовима карактеристичним за епоху у којој је настало. Добра наставникова припремљеност и упућеност у очекивања која ученици имају од читања дела Доситеја Обрадовића, али и у њихову мотивисаност за продуктивно, стваралачко и успешно упознавање и тумачење дела, спречава низ непредвиђених ситуација непосредно на часу њихове обраде и омогућава да се припремни задаци и упутства за читање дела ставе у функцију превазилажења свих, за ваљану рецепцију, демотивишућих фактора.

Податак да се највећи број ученика са делом Доситеја Обрадовића први пут сусреће током основношколског образовања важно је полазиште за планирање и реализовање наставе у средњим школама. Претходна читалачка искуства и тумачење Доситејевих дела у основној школи могу значајно утицати на мотивацију ученика за поновно, подробније читање ових дела и детаљније упознавање с њима током средње

школе. Наиме, у анкети спроведеној у средњим школама у Србији, ученици су на питање „*Када сџе се љрви љуџи сусрели с делом Доситеја Обрадовића?*“ у доминантном броју одговорили да је то било у вишим разредима основних школа.³ Мањи број ученика⁴ изјавио је да се с Доситејевим делом први пут сусрео у нижим разредима основне школе, што је јасан показатељ неадекватног наставног поступања приликом наставне обраде ових дела, јер је подсећање на раније обрађена дела овог писца и евоцирање ученичких утисака и асоцијација поводом њих, очигледно изостављено. Управо то је разлог што су се ученици с делом овог писца први пут сусрели „тек“ у вишим разредима основне школе, а овакав резултат анкете указује да изузетна лепота басни, обрађених у нижим разредима основне школе, није искоришћена као мотивишући фактор приликом припреме ученика за читање одломака *Живоџа и љрикљученија* (који се обрађују у седмом разреду основне школе). Успешност интерпретације и најупечатљивији утисци које је на ученике оставила наставна обрада Доситејевог дела у основној школи у великој мери ће утицати на степен мотивације за читање и интерпретацију дела овог писца на каснијим ступњевима образовања, јер је одређени хоризонт очекивања већ формиран и може битно усмеравати наставни процес. Стога је благовремено анкетирање ученика, било у монолошком виду или у писменом облику, од изузетне важности и вишеструке користи. Показатељ доброг наставног приступа

³ Више од половине анкетираних ученика, тачније 58.4%, одговорило је да се с делом Доситеја Обрадовића сусрело тек у вишим разредима основне школе.

⁴ Мањи број ученика приликом анкетирања указао је да се у нижим разредима основне школе први пут сусрео са Доситејевим књижевним делом. Међу 40% ученика који су истакли да су се с Доситејевим делом сусрели већ у нижим разредима основне школе највећи број је из исте школе и одељења, што може бити показатељ ваљаног наставног приступа и квалитетног наставног тумачења у овој образовној институцији. У контексту ових разматрања важно је истаћи да су, одговарајући на питање „*Са којим делима Доситеја Обрадовића сџе се до сада сусрешали?*“, ученици у доминантном броју поменули *Писмо Хараламџију* (86.5%) и *Живоџ и љрикљученија* (97.2%), док је *Басне* обрађиване у нижим разредима основне школе, поменуло само 29.7% ученика.

и успешно реализоване обраде неког дела свакако је и заинтересованост ученика да и ван школског програма и програмом предвиђених дела, потраже и прочитају још нека књижевна остварења из опуса одређеног писца. На тај начин се директно показује да је дело инспирисало ученике и подстакло их да своја знања самоиницијативно употпуне, а и потврђује успешност школске интерпретације након које су ученици наставили да се интересују за пишчево стваралаштво и пожелели да га додатно упознају. На основу анкетних резултата поводом питања „Да ли сте читали дела Доситеја Обрадовића и ван школске наставе?“⁵ може се закључити да се читање Доситејевих књижевних дела искључиво везује за наставну делатност и да највећи број ученика самостално не посеже за осталим делима овог писца. Само мали број ученика на ово питање одговорио је потврдно, док је проценат оних који нису имали искуства са ваннаставним читањем Доситеја доминантан. Дугорочна мотивација ученика за проширивањем литерарних знања и откривањем разноликог и богатог књижевног опуса одређеног аутора један је од примарних циљева методике наставе и изузетно важно исходиште сваког релевантног, добро осмишљеног и успешно реализованог наставног процеса. У контексту дела Доситеја Обрадовића овакав резултат представља важну смерницу и подесно полазиште за развијање наставних стратегија које ће подстаћи интересовање ученика и за дела писаца која излазе из оквира школског програма. Недостатак унутрашње мотивације за даљим читањем књижевних дела Доситеја Обрадовића код ученика, обавезује сваког истинског методичара и наставника да увек изнова изналазе нова решења, креативне и функционалне предлоге и идеје за квалитетније, сврсисходније и продуктивније организовање и реализовање наставе. Благовремено планирање наставне обраде одређеног књижевног дела, као и ваљано припремање како ученика, тако и наставника, неопходни су услови за развијање ис-

⁵ Одговарајући на ово питање, чак 70.7% ученика истакло је да дело Доситеја Обрадовића није читало ван наставних оквира и обавезне школске обраде. Тек 13.2% ученика имало је прилику да и изван наставних околности чита и упознаје дела Доситеја Обрадовића.

тинске мотивације ученика најпре за информисање о релевантним подацима везаним за дело, аутора, епоху, стилски правац или историјски период који су од важности за његово читање и разумевање, а потом за истраживачко читање и активно, стваралачко учествовање у самом наставном току обраде одређеног дела. Посвећивање посебне пажње истраживању рецепције књижевних дела, вишеструко је значајно за унапређивање квалитета наставе и дугорочно, системско побољшање часова интерпретације. Информације добијене анкетним испитивањем, стога, постају значајни чиниоци приликом писања истраживачких задатака, радних налога и сарадничких императива, односно конкретних упутстава за читање, јер се захваљујући њима акценат ставља на трансформацију демотивишућих фактора у мотивишуће и наставни процес организује тако да се успешно реализују наставни циљеви и превладају тешкоће у рецепцији на које су ученици скренули пажњу.

У истраживању потешкоћа са којима су се ученици сусрели приликом читања дела Доситеја Обрадовића, уочено је да је језичко-стилски слој дела представљао највећу баријеру за успешну и инспиративну рецепцију⁶. Језичко-стилска удаљеност Доситејевог дела од норми савременог српског језика, отежава рецепцију, јер захтева посебну пажњу ученика приликом самог читања и разумевања дела. Језички слој дела је основни медијатор за преношење његових комплексних значењских потенцијала и главни комуникациони канал између читаоца и вредности које се у делу предочавају и проблематизују. Бавећи се видовима сазнавања књижевноуметничког дела Роман Ингарден је по-

⁶ У оквиру испитивања тешкоћа с којима се ученици сусрећу приликом читања и разумевања дела Доситеја Обрадовића, анкета им је пружила могућност да се одреде за више понуђених опција, али и да сами, у оквиру посебне опције, наведу чиниоце који су им отежавали рецепцију. Тек 31.5% ученика истакло је да није имао проблема са читањем и разумевањем Доситејевог дела, док је, интегрално гледајући, готово 70% ученика истакло неку препреку за ваљану рецепцију, без отежавајућих фактора. 42.7% ученика као највећи проблем приликом читања навео је језичку специфичност, "неразумљивост", а њих 29.5% као основни проблем истиче стилски слој дела.

себно истакао важност разумевања језичког слоја дела јер се само посредством језика долази до садржинског нивоа и читалац доводи у позицију да „разуме“ текст. Говорећи о условима за успешну рецепцију дела Ингарден истиче да се дело може „сазнати“ уколико је написано на „тзв. матерњем језику или бар на језику који је читаоцу потпуно познат. Онда није потребно да текст буде превођен на читаочев сопствени језик, него се одмах мисли на језику текста. Тек онда кад језик дела није отпрве разумљив читаоцу, овај је принуђен да значења појединих речи тражи једно за другим и појединачно, да их (понекад помоћу речника) проналази и да их тек онда-након одговарајућег тумачења смисла – 'повезује' у реченичну целину“ (Ингарден 1971: 29). Сувисло је говорити о нефункционалности доследне примене оваквог становишта у настави српског језика и књижевности. Наиме, уколико се наставним планом и програмом обухвате само она дела чији је језик „читаоцу потпуно познат“, прилика да се лексички фонд ученика надограђује и богати је у основи онемогућена. Настала у различитим историјским и друштвеним приликама, књижевна дела осликавају и промене у језику, те су вишеструко значајна за проучавање како трансформације и еволуције одређеног језика, тако и пишчеве иновативности и препознатљивости у погледу језичке употребе у књижевним делима. Богаћење језичког фонда и развој елоквентности остварују се читањем и упознавањем дела која поседују необичну или лексику непознатог значења, те је упознавање непознатих речи и израза саставни део наставне обраде књижевних дела. Захваљујући стручном наставним поступању непознате речи ученици с лакоћом усвајају, те се сусрет с њима приликом припреме за наставну интерпретацију доживљава као изазов, а не препрека за рецепцију. Одговарајућа упутства за читање књижевних дела оспособљавају ученике да самостално потраже образложења непознатих речи у речнику у оквиру читанке или на одговарајућим местима у посебно опремљеним лектирама, али и да све самопоузданије користе различите врсте лексичких енциклопедија. У односу на данашњи савремени књижевни језик, дело Доситеја Обрадовића има обиље старословенских и црквенословенских речи које ученици-

ма могу деловати архаично по свом облику, значењу, али и самим звучањем. Стога, рецепција Доситејејевих дела може бити делимично отежана, али уз одговарајуће методичке припремне радње језик може постати изазов и инспирација за уочавање и упознавање фонетско-морфолошких промена у српском језику, које осликавају значајну фазу у развоју и праћењу језичких реформи које су уследиле. Пажљиво наставно планирање омогућиће да се ученици на време упуте на пажљиво упознавање са непознатим језичким садржајима приликом читања књижевних дела која су засићена непознатим речима. Тумачење непознатих речи и израза представља, дакле, важну методичку припремну радњу и неизоставну активност којом се свет књижевног дела приближава ученицима и омогућава спознаја његове семантичке вредности. Како је језик преносилац естетских садржаја, разумевање језичког плана је основни услов за приступ књижевном делу и његову интерпретацију.

Доситејево књижевно дело одражава посебну фазу у развоју српског књижевног језика те на ову чињеницу ученике треба упутити већ током припремања, пре читања дела. Важно је у кратким цртама обавестити ученике о специфичном стању у српском језику и култури у времену пре великих реформи Вука Карацића и о позицији школе, образовања, књиге и писмености током Доситејевог стваралачког века. Уз указивање на недоступност књиге широј популацији и свеопшту неписменост која је спречавала народ да се образује и проширује своја знања, наставник предочава и Доситејеје тежње да језик који је коришћен искључиво за црквене потребе и био недоступан обичном човеку, трансформише и реформише тако да постане једноставнији, практичнији и приближнији језику свакодневне комуникације свог доба. Изразита језичка диглосија, односно појава да се језик књижевности и писане комуникације драстично разликује од језика обичног пука, само је додатно појачала недоступност књига обичном човеку и увид у књиге ограничила на врло мали број појединаца углавном из монашких редова. Будући свестан сложености језичке проблематике, Доситеј Обрадовић је у својим делима настојао да компликовани књижевни језик поједностави

и своје васпитне, просветитељске и прогресивне идеје учини доступним широј читалачкој публици. Његово дело је покушај да се превазиђу препреке између читалаца и књига и да се писменост омасови, стварањем нове читалачке публике. У *Писму љубезном Хараламџију* Доситеј изражава жељу да читаоцу олакша рецепцију и дело учини приступачним и пријемчивим за разумевање па свој план језичке реформе исказује врло директно: „Нека само окренемо један поглед на народе просвештене целе Европе; у садашњем веку сви се народи силе свој дијалект у совршенство довести; дело васмаполезно, будући, да кад учени људи мисли своје на општему целога народа језику пишу, онда просвештеније разума и свет ученија не остаје само при онима који разумевају стари књижевни језик, но простире се и достиже и до сељана, предавајући се најпростијему народу и чобаном, само ако знаду читати“ (Обрадовић 1989:10). Чињеница да је Доситеј Обрадовић већ у осамнаестом веку приликом писања дела имао у виду проблеме са којим се сусреће читалачка публика и да је предложио конкретна решења за превазилажење језичке неразумљивости, обавезује наставнике да припреме за школско тумачење и интерпретацију, да јој приступају озбиљно и да спремно проналазе решења за све потенцијалне проблеме. У току припремања за читање и тумачење *Писма љубезноме Хараламџију*, ученицима се може скренути посебна пажња на Доситејеве ставове о језику и нужности његовог реформисања и указати да иако из данашње перспективе може деловати архаично, у тренутку настанка језик овог дела представља изузетан помак у односу на остала књижевна дела из преддоситејевског периода или из опуса његових савременика који су наставили тада актуелну традицију писања на компликованом језику са доминантним црквенословенским обележјима. Указивањем на важност Доситејеве улоге у језичкој реформи пре великог Вуковог подухвата, а у циљу мотивисања ученика за читање Доситејевих књижевних дела, ученици се обавештавају о настојањима овог писца и реформатора да пише језиком који ће бити разумљив читаоцима и о популарности његовог штива код писмених Срба која се преносила и у деветнаести век.

У оквиру припремања за читање *Писма љубезном Хараламџију* или *Живоша и њриклученија*, наставник саопштава ученицима да ће се сусрести са делима чији језички садржај одражава посебно стање у развоју савременог српског језика и да су евентуална одступања од језичке и правописне норме занимљив показатељ промена које сваки језик прате, па се читањем ових дела може доживети аутентични дух прошлих времена и ући у улогу читаоца осамнаестог века. Указивањем да привилегију читања ових књижевних дела коју је у тренутку њиховог објављивања имао само мали број писмених појединаца, сада могу имати сви ученици, наставник ће подстицајно деловати на ученике и читање ових текстова представити као занимљиву и изазовну авантуру. Већ сам наслов *Живоша и њриклученија* представља подесну платформу за мотивисање ученика за читање језички специфичног дела, јер се већ самим насловом сигнализира језичка необичност. Уз објашњавање значења речи „приклученија“ и саопштавање да ће у овом делу имати прилике да прате авантуре и згоде једног од највећих српских просветитеља, филозофа, реформатора, ерудите и писца, наставник ће мотивисати ученике да читању овог дела приступе самоуверено и да нове, непознате речи проналазе и упознају у одговарајућим речницима којима су издања овог дела посебно опремљена за школску употребу. На овај начин код ученика се развија трајна навика да самостално обављају тумачење непознатих речи и израза. У контексту књижевног дела Доситеја Обрадовића и приликом упућивања ученика на речнике непознатих речи у оквиру читанки или лектира, веома је важно истаћи да су то речници једног језика, односно да је речник, заправо, метајезик архаичног језика којим је дело написано. Проблем са рецепцијом дела која захтевају посебну ангажованост због језичко-стилске специфичности био би, дакле, превазиђен применом адекватних наставних метода. Стога, различита разматрања о томе да ли језик Доситејевих дела треба преводити савременим српским језиком како би се уклонила „језичка баријера“, постају потпуно беспотребна и апсурдна, јер би се у том случају изгубила аутентичност дела и дошло до свођења њихове уметничке и културне вредности на раван документарности.

Испитујући пријемчивост Шекспировог дела ученицима, које због временске удаљености обилује речима непознатим савременом читаоцу једно од најугледнијих удружења за испитивање рецепције Шекспировог дела у Великој Британији (Royal Shakespeare Company) дошло је до врло важних података за наставнике. У анкети у којој је учествовао велик број ученика на питање „*Да ли је Шекспир шежак за разумевање?*“, чак 49 % испитаника одговорио је потврдно. Свесни језичке баријере која омета несметану рецепцију, британски методичари су изнели низ предлога за превазилажење овог проблема. Изузетна креативност може се уочити у начину на који се Шекспирова дела опремају методичком апаратуром. Осим изузетно добро организованих и опремљених речника у оквиру уџбеника и лектира, лоцираних на крају текста, постоје и издања у којима се непознате речи уз објашњења значења наводе на маргини, поред места где се у оригиналном тексту уочавају. На овај начин, ученик има могућност да значење непознате речи одмах открије, без губљења времена на „излазак“ из текста. Јављају се и издања у којима је на једној половини стране наведен оригинални текст, док се у паралелним ступцима наводи његова адаптација на савремени језик. Уколико не постоје подстицајни задаци везани за оригинални текст, ученици се током читања овог великог писца могу ослободити искључиво на адаптацију на савременом језику, чиме би се нанела непроцењива штета тумачењу и интерпретацији његових дела. Унеколико прихватљивије решење до којег су дошли британски методичари је организација оригиналног текста тако да су објашњења непознатих речи лоцирана у заграде поред њих. Предност овог решења огледа се у пружању могућности да се непозната реч одмах провери и открије њено значење. Овакав вид организације текста, с друге стране, ремети стилску кохерентност реченице, а суптилна значењска нијансирања ограничава на реч понуђену у загради. Изузетна посвећеност проучавању Шекспировог дела и изналажењу начина да се његово дело са истим интензитетом увек проучава и чита, видљива је у доброј повезаности и организованости наставника. Бројни стручни семинари, релевантни часописи који су свима доступни, дигитализована издања дела

и постојање великог броја изузетно опремљених сајтова и блогова за размену идеја и искустава наставника везаних за одређене наставне јединице, повезују наставнике у мрежу која нуди решења за све врсте проблема везаних за наставну обраду Шекспирових дела. Овакав модел у великој мери је примењив и на опус Доситеја Обрадовића, па је осим иницијативе наставника и спремности да се одређене иновације укључе у наставни процес, неопходна и системска подршка у виду доступних ресурса за организацију оваквих видова наставне комуникације. Како би се рецепција Доситејевих дела на нивоу средњих школа побољшала и унапредила, у оквиру анкете ученицима је сугерисано да дају предлог, односно изаберу неку од понуђених опција која по њиховом мишљењу може допринети повећању читалачке публике ових дела.⁷ Велики број ученика указао је да би Доситејева дела била читанија уколико би пре читања имали више информација о времену у којем су настала и чији дух преносе. Функционално повезивање наставе српског језика и историје, представља у овом случају вишеструко значајну могућност. Наиме, приликом прављења наставних планова и програма наставне јединице треба распоредити тако да се садржаји различитих предмета могу функционално обједињавати и међусобно допуњавати. Информације које о времену просветитељства, јозефинизма и о променама које је у Србији изазвао Први српски устанак ученици могу добити на часу историје вишеструко су значајни за локализовање Доситејевих дела на часовима српског језика. На овај начин се успоставља корелација између различитих предмета, а знања постају примењива и корисна у различитим ситуацијама. Приликом припремања ученика за читање Доситејевих књижевних дела, наставник неизоставно мора извршити локализовање указивањем на

⁷ Подстакнути да укажу под којим условима би дела Доситеја Обрадовића била читанија, ученици су одговорили на следећи начин: 46.2% сматра да би додатним тумачењем непознатих речи и израза дела била читанија, 29.9% ученика предлаже додатно информисање о времену у којем су она настала, 23.8% ученика указује на важност ваљаних истраживачких задатака посредством којих би могли самостално и додатно увећати своја знања, док 33.2% ученика сматра да би се читаност повећала указивањем на везу ових дела и савремене књижевности.

одлике епохе, историјског тренутка и пружити обавештења о приликама у друштвеном животу, статусу школства и културе у Доситејевом добу. Локализовање ће, тако, подстаћи ученике да свестраније схватају значај Доситејевих ставова, тежњи, програмских назора и предлога за променама како у друштвеном, тако и у етичком систему вредности те им садржај ових дела неће деловати превазиђено, већ напротив врло напредно. Упознавањем са значајем терезијанских и јозефинских реформи и настојањем да се корените промене реализују у друштву које је због турског освајања вековима било изван европске културе, ученици ће стећи шири увид у временски контекст у којем су дела настала. Релевантне и свеобухватне информације о веома важним чињеницама о времену и приликама у којима ствара и о којима пише Доситеј, ученици могу пронаћи у *Речнику књижевних џермина*, те их наставик може упутити да пронађу и прочитају одреднице *просветиштво* и *јозефинизам* (в. Живковић 1985: 302–611).

Важан аспект припремних активности за читање и интерпретацију Доситејевих дела је проучавање вантекстовних околности и улоге коју подаци о животу овог писца могу имати за свеобухватно и успешно тумачење. Детаљи из ауторове биографије могу мотивисати ученике да свестраније доживљавају и тумаче пишчево дело и да га на нов начин критички вреднују и сагледавају. Саопштавање важних биографских података о Доситеју може бити посебно подстицајно приликом мотивисања и припремања ученика за читање *Живоша и њихових дела*. Подаци о бројним Доситејевим путовањима могу подстаћи ученике да просветитеља доживе као радозналу и динамичну особу која је боравећи у различитим земљама Европе имала увид у актуелне интелектуалне и духовне идеје па ће и доживљавање и интерпретирање ставова које је Доситеј у делу износио свакако бити комплетније. Међутим, вођен сазнањем да је писац најбољи методичар и да је дело извориште најефикаснијих мотивационих елемената, наставник ће успешно приближити Доситејево дело ученицима и упутствима за читање и интерпретирање заснованим на самом делу. Мотивисање ученика локализовањем,

пружањем увида у ваннаставне околности, указивањем на важне информације о језику и стилу дела, као и њиховом значају за целокупну српску културу, може бити изузетно ефикасно за превазилажење проблема који се могу јавити у рецепцији и допринети бољој и квалитетнијој наставној обради ових дела. Ипак, радни налози, припремни задаци и упутства за читање које наставник након претходно наведених припремних радњи уручује ученицима, а који су засновани искључиво на вредностима и проблематици садржаним у делу, могу имати највећи мотивациони потенцијал. Указивање на љубав коју је Доситеј испољио према човечанству и на његова настојања да сопствене сународнике одвоји од лоших, назадних обичаја и вредносних система, створиће могућност да ученици овог писца доживе као себи блиску фигуру са визионарским погледом на свет и идејама које сваког од њих инспиришу. Жанровска поливалентност уочена у Доситејевим делима, способност за довођење ствари и појава у контрастни положај, склоност ка пародирању блиска писцима двадесетог века, нарочито Станиславу Винаверу, као и есејистички елементи који ће пун израз пронаћи у делима наше нове и савремене књижевности, свакако су подесни мотивациони чиниоци за повезивање дела Доситеја Обрадовића са савременом књижевношћу.

Иако специфично по свом језичко-стилском устројству и комплексно по идејно-филозофском слоју предоченом у њему, дело Доситеја Обрадовића представља изузетно важан и незаобилазан чинилац сваког просветног плана и програма за основне и средње школе. Дело овог писца изазовно за ученике, али и наставнике, представља својеврсни тест методичких умења и способности. Успешно наставно тумачење ових дела могуће је уз пажљиво планирање и припремање, а увид у ставове ученика поводом њега до којих се може доћи путем усмене или писмене анкете, вишеструко доприноси отклањању евентуалних проблема у рецепцији и пружа могућност да се мотивација усмери на главне потешкоће које су ученици истакли. У овом раду настојали смо да пружимо само нека решења и могућности за превазилажење баријера у сусрету са књижевним делом Доситеја Обрадовића на

нивоу средњошколског тумачења и обраде. Периодична анкетања већег броја ученика и озбиљна истраживања статуса Доситејевог дела у настави тек треба организовати, а у њих свакако треба укључити и релевантне институције, попут Задужбине „Доситеј Обрадовић“ и Министарства просвете. На овај начин наставници ће имати ширу подршку у квалитетном извођењу наставе, а ученици ће добити могућност да трајно и истински заволе и упознају дело једне од најзначајнијих личности српске културе.

II. АНАЛИЗА СМЕХА У ДЕЛУ ЖИВОТ И ПРИКЉУЧЕНИЈА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

1.

У настојању да се уобичајени теоријско-дедуктивни приступ у решавању проблема савремене наставе књижевности и језика употпуни и запажањима из једног другачијег, емпиријско-индуктивног огледа припремили смо анкету за ученике средњих школа која је била замишљена као нека врста методичког оруђа које ће омогућити нови увид у наставну праксу и тиме методологији и теорији поставити нове задатке и изазове. Као једна од предности оваквог приступа показала се могућност укључивања ученика у процес осмишљавања наставне праксе што одговара методичком принципу усклађености наставе са узрастом и способностима (склоностима и интересовањима) ученика (в. Николић 2009: 101–108). Из тог разлога анкета није конципирана као тест познавања дела Доситеја Обрадовића, иако се на основу одговора из прва три питања може посредно анализирати ниво наставне обраде Доситејевог дела у основним школама (учениково познавање опуса, и присуство/одсуство мотивације за *факултативно читање*), већ је њен главни циљ био остваривање увида у ученикову рецепцију текста, откривање онога што он доживљава као главне препреке приликом читања и интерпретирања Доситејевог дела у настави. Овај увид се у највећој мери тежио остварити у

последња два питања у којима су ученици добили задатак да сами заокруже или наведу оно што су препознали као свој највећи рецепцијски проблем. Процент заокружених одговора је састављачима анкете имао да послужи као показатељ најдоминантнијих проблема у настави поводом којих би се, у сваком од три сегмента рада, расправљало о могућим и адекватним решењима.

Нарочито занимљиви и подстицајни су били резултати добијени као одговор на последње питање у коме су ученици, у улози сарадника, добили задатак да наведу (предложе) оно што сматрају за одговарајућу методичку радњу коју је у настави нужно спровести како би Доситејева дела постала *чишанија*. Резултати анкете су показали да је највећи број ученика заокружио први (46.2%) и трећи (33.2%) понуђени одговор.

РЕЗУЛТАТИ АНКЕТЕ О РЕЦЕПЦИЈИ ДЕЛА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА⁸

2. Када сте се први пут сусрели са делом Доситеја Обрадовића?

Понуђени одговори	Број одговора	%
1) У нижим разредима основне школе.	184	40%
2) У вишим разредима основне школе.	269	58.4%
3) Нисмо читали дела Доситеја Обрадовића.	3	0.7%

⁸ Резултати статистике изведени су на основу података прикупљених из 460 анкетних листића који су попунили ученици друге и треће године Девете београдске гимназије „Михаило Петровић Алас“, Десете београдске гимназије „Михајло Пупин“, као и Гимназије Краљево и Економско-трговинске школе Краљево. Посебну захвалност упућујемо ученицима ових школа који су учествовали у анкети и који су нам својим одговорима омогућили прикупљање важних података, те њиховим професорима Милораду Дашићу, Бојани Ђорђевић Соле, Весни Сеничић и Наташи Распоповић захваљујући којима смо успешно реализовали истраживање.

3. Да ли сте читали дела Доситеја Обрадовића и ван школске наставе?

Понуђени одговори	Број одговора	%
1) Да.	60	13.2%
2) Не.	326	70.7%
3) Не сећам се.	74	16.5%

4. Са којим делима Доситеја Обрадовића сте се до сада сусретали?

Понуђени одговори	Број одговора	%
1) „Писмо Харалампију“	398	86.5%
2) „Живот и прикљученија“	448	97.2%
3) „Басне“	137	29.7%
4) (остало)	6	1.3%

5. На какве сте тешкоће наилазили приликом читања дела Доситеја Обрадовића?

Понуђени одговори	Број одговора	%
1) Језик је неразумљив, речник у читанци не садржи све непознате речи.	197	42.7%
2) Стил је необичан.	136	29.5%
3) Тематика дела је далека савременом читаоцу.	69	14.9%
4) Нисам имао/имала проблема са читањем и разумевањем дела.	145	31.5%
5) (остало) Неки од одговора: – Језик је понекад неразумљив (иако читанка садржи непознате речи). – Рускословенски је писано па има непознатих речи.	4	0.86%

6. По вашем мишљењу дела Доситеја Обрадовића би била читанија уколико би:

Понуђени одговори	Број одговора	%
1) непознате речи биле додатно обрађене на часу	213	46.2%
2) ученици сазнали више о времену у коме она настају	138	29.9%
3) се указало на њихову повезаност са савременом књижевношћу	153	33.2%
4) заинтересовани ученици добили истраживачке задатке	110	23.8%
5) (остало) Неки од одговора: – Професори упутили ученике о темама дела и времену кад је стварао. – Уколико би се знало више о њиховом значају за тадашње друштво. – Уколико би професор на интерпретативан начин приказао дело, можда путем презентације. – Не треба, има и бољих писаца.	16	3.5%

Док се у првом издвојеном сегменту рада настојало расправљати о најдоминантнијем проблему језичке баријере, у овом ће већа пажња биће посвећена проблему временске баријере, односно тешкоће (или понегде, судећи по наведеним исказима у петом понуђеном одговору, чак немогућности!) читања и разумевања Доситејевог дела која је била условљена различитошћу *некадашње* културно-историјског и књижевног контекста од оног у коме се налази *савремени* читалац. Када се у наставној теорији или пракси размишља о дугорочним циљевима какав је развијање интринзичке мотивације за читање, овај утисак о *архаичности* текста може се показати као значајан проблем јер читање дела само у оквиру наставе посредно наводи на закључак да стваралаштво неког писца полако губи свој контакт са савременом (па самим тим и будућом!) читалачком публиком. Али само констатовање временске

удаљености⁹ или свођење овог проблема под општи (и противречни) феномен тзв. *кризе читања* суштински га не решава, чак и превиђа могућност да се он сагледа као изазов, као унутрашњи подстицај за наставну праксу. Имајући у виду да „једна од битних функција наставе књижевности и језика јесте да *убрзава* интелектуални развој личности“ (Николић 2009: 107), уместо једносмерног прилагођавања наставног садржаја тобожњим могућностима 'просечног' ученика овај рецепцијски проблем би могао, како нам то имплицира ово правило акцелерације, да се разрешава и у другом смеру: оспособљавањем ученика да читањем и тумачењем уметничког текста (тј. повећавањем његових *читалачких компетенција*) потпуније и сложеније разуме појам савремености и традиције (која је у њу уграђена). У случају Доситејевог стваралачког опуса овај циљ можда и није нужно остваривати само *сиоља*, нпр. објашњавањем вантекстуалних културно-историјских околности и/или успостављањем компаративних веза са делима савремене књижевности која су ученицима позната. Улога наставника, као искуснијег, упућенијег, информисанијег и стручно усавршеног читаоца, јесте да ученика средњошколског узраста адекватним методичким радњама припреми и оспособи да у поновном сусрету са књижевним делом Доситеја Обрадовића уочи и разуме оно што је у њему уистину *визионарски савремено* и (како ће овај рад настојати да покаже) *класично универзално*.

У остварењу овог задатка наставнику од велике помоћи могу бити критичке студије и текстови из једне нове традиције тумачења дела Доситеја Обрадовића (односно,

⁹ Отежаност, тј. немогућност крајње рецепције неког текста из претходне епохе услед различитости културно-историјског контекста, изучавалац Игор Перишић објашњава термином *епистемске отграничености*. Овај термин преузет је од Мишела Фукоа, и полази од претпоставке овог изучаваоца да сваку епоху карактерише њен сопствени систем дискурса, тј. *епистема* као априорна структура мишљења која је географски и временски условљена (в. Perišić 2010: 9–24). Перишић анализира важност овог проблема за рецепцију комике, чиме се он посредно додирује и са тематиком овог рада, а што ће бити добар повод да се он сагледа и из једног новог, методичког угла.

обновљене: в. Деретић 1969: 165–169) која започиње од узгредних критичких запажања Владана Деснице, а развија се надаље (систематичније) у радовима Јована Деретића, Милорада Павића, Љубомира Симовића, и у новије време, Славка Гордића и др. (в. Пантић 2008: 231–232). Нову линију тумачења карактерише тежња да се рехабилитује представа о Доситеју као писцу, представа коју је у нашој културној традицији (а можда једним делом и у настави) с временом потиснула она о Доситеју као просветитељу, услед чега је он, парадоксално „по неминовности повлашћеног места, које је више него заслужено, заузео у српској историји, радије посматран као велики просветитељ, као реформатор, као човек с мисијом, него као писац“ (Пантић 2008: 230). Како би се употпунили резултати ранијих тумачења, и потпуније расветлила Доситејева списатељска заслуга, новији огледи пружају најразноврсније анализе превасходно *лиштерарних* особености и квалитета пишчевог стваралачког опуса, па самим тим могу послужити као добра смерница за остварење и неких образовних циљева савремене наставе књижевности и језика. Треба ипак имати на уму да резултати ових критичких анализа не смеју постати недвосмислени циљеви које учениково читање и тумачење дела у настави треба да *досејне*. Они уопштено служе као подстицај за враћање наставне праксе интерпретацији уметничког текста, а у оквиру чега се надаље могу, функционално и према потреби, вршити додатне методичке радње (упућивање на додатну литературу, локализовање текста, изношење појединости из пишчеве биографије, итд.).

Враћање Доситејевом делу значајно је и због тога што оно, у свом карактеристичном есејистичком маниру, прво у нашој књижевности и култури покреће важно питање доступности уметничког текста, нарочито читалачкој публици млађег узраста. Ова просветитељска интенција изражена је у *Писму Хараламџију* (1783) скоро програмски транспарентно, залагањем за језик који је разумљив већем делу читалачке публике („која је нами корист од једног језика којег у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме и који је туђ матери мојеј и сестрам?“, Обрадовић

1989: 10). У аутобиографском делу *Животи и њриклјученија* (1783, 1788) ова просветитељска тежња је такође присутна али имплицитно, поуке су укључене у саму причу са сентиментално-авантуристичким (романескним) заплетом у коме се такође јавља јунак смишљено прилагођен доживљајном плану млађег читаоца. Ово уочава изучавалац Слободан Ж. Марковић због чега и износи закључак да је Доситејево аутобиографско дело истовремено „и претходница и почетак књижевности за децу“ (Марковић 2008: 160). Антиципаторска свест нашег писца проницљиво иде у сусрет и неким актуелним наставним циљевима. Тако, са циљем мотивисања ученика за читање Доситејевог дела, најбољи и најадекватнији подстицај можемо преузети (као одломак) од самог писца који у предговору своје аутобиографије нуди један брилијантан опис предности искуства *чишћаоца*:

„А сврх свега, света наука, божји дар, небесни свет, наука и књиге премудрих и просвештених људи, учених људи, истина благодетеља човеческога рода, дале су ми способ проћи и достигнути до најпотајенијих заплетака срца мојега; просветлиле су ме и дале су ми више познанства него што бих могао добити искуством хиљадугодишњега живљења на земљи. Ову ћу, дакле, колико мучнију толико потребнију, материју као на нишану имати у свем мојем писању“ (Обрадовић 1989: 19).

Доситеј, као доследни просветитељ, али и као врсни писац, свесно жели да *њридобије* свог читаоца, да га *увуче* у свет књижевног дела, и у тој тежњи да се неизоставно наравоученије ефектно уобличи и саопшти естетским путем, често посеже за још једним моћним литерарним средством.

Смех је по запажању Љубомира Симовића код Доситеја присутан управо са тим имплицитним циљем. Поводом пишевог исказа из предговора, да ни онај који „само забаву буде искати у ове књижице читању, неће без ње бити“ (Обрадовић 1989: 23), Симовић закључује како „Доситеј тим 'увесељенијем', 'забавом', естетиком, жели да одржи пажњу читаоца и да га придобије за своје идеје“ (Симовић 1989: 209). Међутим, улога смеха у Доситејевог делу, и поред увек присутне преосветитељске интенције, не исцрпљује

се само у маниристикој и једнозначној 'употреби' комичног; као што ни *линија лејоше*, посредством које Доситеј у писму Јосифу Шакабенти износи своје виђење естетског идеала, није представљена као једноставна права линија: „Овде лежи тајна, понеже у свему створењу божијем једна линија не чини лепоту, потребне су многе и сложене, а најпаче кругоподобне и воловидне“ (Ломпар, Несторовић 2009: 307). Пишчево естетско осећање и просветитељска интенција срећно су се сјединили у хумору као посебном облику уметничког уобличавања смешног, у коме је смех присутан у једном доста суптилнијем облику („Често хумор производи смех, али је некад резултат и само осмех“ (Перишић 2010: 30)).¹⁰ Управо стваралачко осећање за хумор је у пишчевом аутобиографском делу омогућило успели отклон од директног (моралистичког) излагања наравоученија, и прикривено благонаклони однос према предмету који се критикује, односно *исмејава*. Чак и на оним местима где комично поприма недвосмислено сатиричне црте услед којих, како то сликовито запажа Љубомир Симовић, „Доситејеве странице понекад зазвуче раблеовски“ (Симовић 1989: 215), смех се открива као *афирмаџиван* јер никада до краја не поништава позицију *грујої*, већ настоји да је мајеутички доведе до потпуније представе о истини. Али и у овим специфичним случајевима, таква усмереност комичног на појавно, на оно што би се испрва могло реципирати као *вултарно* или *ниско*, упућенијем читаоцу и тумачу може открити доста богатије и слојевитије значење смеха. У том смислу, не мора изненадити што анализа смеха у аутобиографском делу *Животи и прикљученија* може да пронађе извесну везу између пишчеве рецепције и употребе смеха, и ренесансне смеховне традиције. Ову везу, по својој прилици, омогућило је

¹⁰ Теоретичари смеха су на различите начине покушавали да објасне однос између значења смеха и хумора. Игор Перишић, у свом прегледу историје овог проблема, издваја једно занимљиво решење теоретичара Џона Морила. По Морилу хумор настаје као реакција на превасходно когнитивну промену: „Смех је резултат пријатне психолошке промене (једно стање у друго), док је хумор резултат пријатне, не више психолошке, већ когнитивне промене (сазнајни прираст)“ (Перишић 2010: 30).

Доситејево образовање у Грчкој које се заснивало на „стваралачком подражавању античког наслеђа“ (Ристовић 2008: 156) и тиме остварило „континуитет хеленске традиције у српској књижевности“ (Ристовић 2008: 158).¹¹

Због овакве сложености, вишеслојности, али и естетске вредности смеха у Доситејевом делу *Живош и прикљученија* његова анализа постаје нарочито подстицајан задатак за методичку наставе и наставну праксу. Као што су резултати анкете показали, наставне околности се могу искористити као добра емпиријска провера за рецепцију уметничког текста у оквиру које рецепција његове комичне особености (присуства/изостанка реакције смехом, разумевања/неразумевања хумора) постаје нарочито занимљив случај. Суочена са проблемом временске удаљености, односно *епистемске ограничениости* (в. Перишић 2010: 9–24) методика наставе може настојати да пронађе начин на који ће оспособити ученике да доживљајним и истраживачким читањем уоче комично у уметником тексту и разумеју његову функцију у грађењу сложенијег значења.

У овом поступку нарочито је важно усмерити пажњу ученика на значење хумора као сложенијег (когнитивног) облика у коме се смех манифестује; јер разумевање хумора у највећем броју случајева представља предуслов за рецепцију комичног у Доситејевим делима. Препознавање и разумевање хумора један је и од могућих начина за превазилажење идентификованог проблема мотивације за читање јер: „као својеврстан језик споразумевања, он [хумор – М.П.] мотивише за читање оних дела која би иначе, својом аутобиографском или социјално историјском тематиком могла бити нејасна, као и дела насталих у књижевним епохама за чије је разумевање потребно познавање одговарајућих чинилаца који су утицали на књижевни живот (културе, поетике, естетике)“ (Бајић 2008: 35).

¹¹ Ненад Ристовић у својој студији нарочито истиче ову везу желећи тиме да докаже како је Доситејева рецепција антике била успостављена првенствено преко византијско-новогрчке литерарне и мисаоне традиције, којој се тек касније, наставком пищевог путовања и образовања, прикључила западноевропска класицистичка традиција, и то у свом „хуманистичком, а не схоластичком виду“ (Ристовић 2007: 158).

2.

Употреба смеха у Доситејевим делима уклапа се у његов општи списатељски манир који је Јован Деретић најдоследније одредио као процес „литераризације научно-филозофске материје“ (Деретић 1989: 154), а који одликује „схема излагања поука-пример или пример-поука“ (Деретић 1989: 134). Оваква схема нарочито је уочљива у првом делу аутобиографије где ће шаљиве анегдотске епизоде из детињства и младости, са претежно авантуристичким и сентименталним заплетом, послужити приповедачкој инстанци (актуелизованој кроз глас *одраслої* писца) као литерарно уобличени примери подобни за саопштавање одговарајућег наравоученија. У том поступку смех игра двоструку улогу; у првом реду *моштивациону* јер ствара одређено очекивање код читаоца, побуђује његову пажњу и чулност (актуелизује животно искуство о смешном), успоставља илузију приповедачевог и читачевог заједништва (саучесништва у смешном); док у другом реду он има *сазнајну* функцију, јер посредством њега приповедач успева да естетски уобличи и изложи наравоученије научно-филозофског садржаја које би незаинтересованом и неупућеном читаоцу могло да буде исувише сувопарно и неразумљиво.

У анегдоти о јунаковом првом (неуспешном) бекству из родитељског дома, и првој (осујећеној) жељи да се учи грчки језик, смех се манифестује у виду „самоироничног исмијавања илузија“ (Максимовић 2003: 35) а *тради* се контрастирањем описа јунакове жеље и њене појавне манифестације. Сликovitост (упечатљивост) ових описа чини их нарочито подобним за наставну обраду, посебно за *проверу* ученикове рецепције комичног у уметничком тексту. У уводном делу часа њихова наставна интерпретација започела би изношењем читалачких утисака, а надаље би се усредредила на анализу комичног поступка што би наставник настојао да усмерава питањима и радним налозима:

– Какве утиске је у вама побудила анегдота о јунаковом првом бекству у манастир? – Шта се у опису Доситејеве мла-

далачке жеље да се 'посвети' и 'попустињачи' окрива као комично? – Којим поступцима приповедач настоји то да представи читаоцу? – Упоредите описе јунаковог почетног младалачког усхићења прочитаном литературом са његовом каснијом реакцијом на речи игумана Дечанца о животу монаха у Србији под турском влашћу. Зашто се приповедач толико задржава на овом опису? – Какав став приповедач успоставља према књижевном лику (који уједно представља њега у прошлости)? – Издвојте у тексту наравоученија која приповедач износи поводом ове анегдоте. – Које одлике мањих жанрова препознајете у њима? – Како тумачите значење наравоученија у односу на описани догађај? – А како самостално значење ових наравоученија? – Објасните приповедачеву намеру да исприповедане догађаје коментарише наравоученијима. – Тумачите анегдоту о јунаковом учењу грчког језика из поглавља „Почетак греческе књиге“. – Наведите размишљања која је ова анегдота у вама покренула. – Запазите којим поступцима приповедач на самом почетку поглавља комички разобличава јунакову жељу да учи грчки језик. – Шта се нарочито издваја као комично приликом карактеризације лика старца Диме? – Како сте доживели јунакову прву реакцију на изговор грчких слова у школи? – А његову реакцију на сазнање да ће бити кажњен? – Тумачите оправданост извршене казне.

Код анализе ове јунакове 'кривице', занимљиво би било ученицима истаћи како се у обе епизоде као главни 'кривци', односно 'подстрекачи' читалачке уобразиље препознају 'књиге'. Комични поступак ових анегдота садржан је у контрасту, оно што *ширчи* из уобичајеног, свакодневног, света који окружује дечака открива се у опису његове претерано ревносне жеље за науком. Она младог Доситеја подстиче да неуморно чита, али „не будући нимало кадар сврх часа либо како ваља мислити и расуждивати“ (Обрадовић 1989: 29) почне *превише* да се поистовећује са прочитаним. Тако, у првој анегдоти, где жели да се 'посвети' јунак (парадоксално) жали „што и сад не муче християне, те бих се ја намах дао за закон испећи“ (Обрадовић 1989: 29), и закључује како би његов родни Банат „много срећнији био да је пун пустињака него села вароши и градова“ (Обрадовић 1989: 30). У другој, пак, часови грчког језика оживљавају његову младалачку

уобразиљу услед чега он стиче фантастичан утисак (упадљиво близак духу античке филозофије) да је његова душа „пре много хиљада година у ком Питагорову ученику била, и да је знала једанпут златни и слатки Сократов и Омиров језик“ (Обрадовић 1989: 38). У обе анегдоте, као последица прекомерне (комичне) жеље за читањем и поистовећивањем са прочитаним, јавља се и неизбежна казна; у првој је то исмејавање и рушење Доситејевих идеала о пустињачењу, и то сведочанством његовог 'саучесника у бекству' игумана Дечанца, док су у другој то, прве батине: „Држећи ме тако протегнута као воловску кожу, једни за руке и за главу а други за ноге, стаде лупња двоструке камџије по голој кожи“ (Обрадовић 1989: 40).

Комично у овим примерима блиско је Бергсоновом становишту по коме се смех јавља као нека врста колективно (по прећутном споразуму) прописане васпитне казне („Смех је извесни друштвени гест, који истиче и кажњава неки посебан облик растресености људи и догађаја“ (Бергсон 1993: 110). Ученицима, притом, треба скренути пажњу да описи у овим анегдотама, иако представљају примере подсмешљивог смеха за који је неопходна „ментална анестезија срца“ (в. Бергсон 1993: 11), никако не искључују саосећање писца (и читаоца) према књижевном лику. Јунак је у складу са природом аутобиографије као жанра *ван ојасности*, па смех, аристотеловским језиком речено, искључује бол. Осим тога *исмевање* јунакове жеље за путовањем и стицањем науке (који наилазе на неодобравање околине) унеколико може и да *продуби* читаочеву симпатију према књижевном лику. У оквиру поступка карактеризације смехом се тако остварује једна више нијанса у значењу, што му свакако даје преимућство у односу на једнозначно (монологично) приповедање.

Првобитна дискусија, започета саопштавањем читалачких доживљаја и надаље продубљена анализом комичних поступака и њиховог значења у овим анегдотским примерима, добар је повод за увођење и објашњавање појма хумора у настави, посебно за објашњавања његове разлике у односу на подсмешљиви смех. Усмеравањем на овај проблем, коначно

се у настави приближавамо и могућем разрешењу поменутог проблема Доситејеве тобожње *несавремености*.

Доситејев књижевни лик који се острашћено поистовећује са прочитаним, чије анегдоте из живота нам писац износи како би нас насмејао, али и смехом подучио, неодољиво нас може подсетити на чувеног Сервантесовог јунака. Асоцијација на овог писца у Доситејевом случају није произвољна, јер они управо деле један приповедни поступак који их, с једне стране, недвосмислено повезује са савременом књижевношћу, док с друге стране, његова специфична природа омогућава у њиховим делима континуитет са античком, средњовековном, и ренесансном књижевном традицијом.

Пародија се у Доситејевом аутобиографском делу јавља у склопу уопштене просвјетитељске тежње за превредновањем традиције и развијањем критичког мишљења. Имајући у виду да се уобичајени књижевни топос о путовању и потрази за сазнањем у аутобиографији развио прво на трагу средњовековне традиције, као прича о бекству из света у манастир, а да би се након тога преобратио у одлазак из манастира и путовање по свету, аутобиографија се заиста може означити као пародија житија, као „инверзно житије“ (Ломпар 2000: 434). Али притом ваља имати у виду да она не доноси „потпун, па ни непремостив раскид са наслеђеним обрасцем“ (Ломпар 2000: 431); свака пародија инкорпорира добар део пародираних у себе и, како Иван В. Лалић запажа поводом пародија Станислава Винавера, „добар пародичар мора да се саживљује са делом писца којег пародира на сличан начин и у истој мери у којој то чини најсавеснији критичар истог дела; најзад пародију и можемо посматрати као један особен вид критике“ (Лалић 2012: 675).

Ова *интертрајивна* способност пародије и њено *критичко* својство долазе до изражаја на нивоу поступка, као што је случај код пародије житија преподобног Пајсија (у коме се опет развија схема анегдотског примера и хуморно уобличене поуке), али и на вишем семантичком плану дела, у склопу уопштене тежње да се критички преиспитају неки од традицијом одржаних (*званичних*) облика мишљења и расуђивања. У овим случајевима највише долази до изражаја

поменути *раблеовски* смех који, у складу са ренесансном традицијом карневалски амбивалентног смеха, омогућава да се одређени *озбиљни* предмети *шемашизују* и смехом *релативизују*, али и да се притом једнозначно (полемички) не одбаце.

Критика устаљених верских обичаја најексплицитнине, и естетски најуспелије, је најоучљивија је у беседи лика Георгије Поповића у поглављу „Како сам постао капамација и трговац.“ У оквиру овог поглавља, Јован Деретић препознаје једну издвојену форму која у Доситејевом делу представља „корак даље у процесу литераризације идејне научно-филозофске материје“ (Деретић 1989: 153). Форма коју има на уму је дијалог, и то по његовом суду, специфичан вид дијалога који спада у филозофске *избене дијалоге* или *симпосионе* које одликује: „неусиљеност, фамилијарност, отвореност која иде до ексцентричности, спајање озбиљног и смешног, идеалног и реалног, хвале и покуде итд.“ (Деретић 1989: 155). Деретић сматра да код Доситеја можемо да говоримо о дијалогу као посебном жанру који твори релативно самостално значење у тексту, јер је у њему заступљен „не само реторички елемент, [...] него и чисто књижевни елементи: сижејна ситуација и карактери.“ (Деретић 1989: 154).

Сижејна ситуација, актуелизована кроз посматрачку позицију младог Доситеја који неопажено присуствује „једном знаменитом разговору“, представља естетски успео облик *литераризације* научно-филозофске поуке, који се истовремено показује као нарочито користан у наставним околностима. Он омогућава да ученици самим читањем, тј. поступком фокализације (стварањем илузије 'присуства'), описима атмосфере, карактеризацијом ликова, описом говора и гестова (приказане речи) ликова, буду (доживљајно и когнитивно) *укључени* у овај ток мајеутичког тражења истине која се открива „*међу људима* који у процесу дијалогског општења заједнички траже истину“ (Бахтин 1967: 171), а да тиме посредно бивају и упућени на неке од одлика овог жанра. Потпуније разумевање овог жанра (усмерено и руковођено наставниковим инструктивним радњама) ученицима може открити сложенију природу и значење смеха у

овом уметничком тексту и открити његову двосмерну везу са савременом књижевношћу, и са прошлом средњовековном и античком традицијом у склопу онога што је Михаил Бахтин назвао *карневализованом књижевношћу* (Бахтин 1967: 169).

Критика верских постулата, која започиње једном узгредном опаском о правилима поста лика епископа Георгија Поповића, у контексту ових сазнања (читалачких искустава) представља много више од упрошћене полемике са традицијом. Амбивалентна природа овог *оживљеној* карневалског смеха, омогућава да се у Доситејевом гозбеном дијалогу најсложеније и најпротивречније тематике *зачну* и развијају спонтано и слободно у *веселој* атмосфери симпозиона. Иако позиција лика Георгија Поповића не одговара у потпуности изворном народно-карневалском духу, па ни изворној Сократовој концепцији дијалошке природе истине (уп. Бахтин 1967: 172), већ често *поирима* (просветитељски) монолошки карактер (што се нарочито читује у непродубљеној карактеризацији супротстављених сабеседника), она никад не претендује да саму себе некритички наметне. Њена главна тежња се састоји у томе да неаутентичном, у суштини сујеверном, страху од прописа и казни супротстави начела *ранохришћанској* учења, да *актуелну* позицију мишљења и расуђивања расветли у контексту историје хришћанства, и коначно, да окоштало значење прописа *здраворазумски* усугласи са облицима народног живота и мишљења.

У овој последњој тежњи, у највећој мери је дошла до изражаја естетска црта нашег писца. Само спој свестраног образовања, могућност да се у смеху препозна оно иманентно поучно, и истанчани естетски укуси омогућили су му да овај дијалог *оживи* у уметничком тексту, да оствари у њему складну динамику претакања значења из обичног, свакидашњег у узвишено и сакрално; и у оквиру те смене; да *неприметно* уметне у беседу епископа Георгија Поповића једну *свевремену* похвалу смеха, љубави и живота:

„Млади људи колико мушка, толико и женска страна, мало шта друго сматрају и виде у брачном соједињенију и сујузу него смеј, игру и наслажденије; то и находе. Но ово није

начално намјереније и последњи конач јестества; из њихова смеја, игре и сласти происходе нови житељи света и наследници живота. Ово је по вољи божјијеј намјереније јестества не само при људима, него и при свему што живи по воздуху, на земљи и у води. Млад човек и неразуман гледа прси женске као да нису низашто друго него да накићене и украшене цвећем увесељавају и наслаждавају очи његове; а разуман и паметан, којег ум даље пролази и не зауставља се при сваком предметку који му у очи пада, о, колико другачије гледа те прси!“ (Обрадовић 1989: 44)

У тој непрекидној смени стилова и значења и овај класицистичко уопштавајући исказ биће и сам *сјашен* од догматског, моралистичког, озбиљног и узвишеног *окошћавања* значења, тиме што ће смехом поново бити враћен (*фамилијаризован*) животу обичног човека. У одговору лика Маленице можемо уочити комичну, силазну путању тог лука, чиме се квалитет *сакралној* суптилно додаје *појавном*, људском. Замишљен над сложеностју епископових речи Маленица закључује: „Моја срећа те их нисам чуо док сам млад био, јер се никад не би смио додирнути прсију моје младе, него бих им се морао клањати као икони; сад, не марим, могу им се клањати, јер сам остарио“ (Обрадовић 1989: 46).

Важно је да оваква усмереност на појавно, не треба једнозначно да се разуме као једнозначно сатирична црта Доситејевог смеха. Иако смех има сатирично усмерење, његова крајња интенција је суштински *афирмативна* и стоји у вези са карневалским захтевом *смене* и *обнављања*. Ово начело смене је на заиста необичан начин актуелизовано посредством 'народског' лика Маленице у његовој критици монашког просјачења:

„Нас је бог избавио од Турака, а калуђери нас лепо наочигледице под љутим Турским харачем држе и не даду ода'нути. Једва се један сметне с врата, ал' ето ти двојица трче да узјашу. Бог их знао откуд изничу и произлазе; ваљда се и они зар негде плоде. Лете један за другим као гаврани, пак све истражују гди је ко умро; и на оном свету душа човекова од њих с миром не може остати. Ваља да од њих пасопорат узме, ако мисли пред бога изићи [...]“ (Обрадовић 1989: 58).

Бахтиново становиште јесте да карневалски смех чува у себи нешто од значења старијег ритуалног смеха који је у народним веровањима имао магично својство да *оживљава*, односно да изазове смену у природним циклусима и друштвеним односима позивајући све оно што је у њима *мртво* да *оживи* и да се обнови: „Ритуални смех је био усмерен ка вишем: псовали су и исмевали сунце (највишег бога) друге богове, највишу земаљску власт, како би их натерали да се *обнове*“ (Бахтин 1967: 190). Извесну подударност можемо открити и у подтексту Маленичанинских речи (алузије на рађање и смрт), али и у речима самог епископа Георгија Поповића који на крају гозбе упућује и један шаљиви савет архимандриту: „Каква си ти тела и памети, ако желиш добра својој души, или ваља да се ожениш или да се даш ушкопити“ (Обрадовић 1989: 56). Мимо ласцивне конотације овог савета, којим се посредно исмевају и прописи монашког живота, у речима архимандрита може се *препознати* то карневалско изокретање значења у тежњи за *обнављањем* изворних ранохришћанских учења, учења која су сама по себи универзална и сагласна са начелима људског живота.

3.

Ученикова способност да читалачки *доживи* отворени дух симпозиона и исправно разуме улогу коју смех има у грађењу такве 'незлюбиве' атмосфере (у каквој истина једино може да се сократовски 'порађа' и открива кроз међуљудски разговор), указују се као предуслов за остваривање неких од најважнијих обрзовних, васпитних и функционалних циљева који у настави књижевности и језика могу актуелизовати поводом Доситејевог аутобиографског дела.

Неки од образовних циљева који се могу остваривати поводом дела Доситеја Обрадовића односили би се на разумевање феномена смеха као комичног ефекта и комичних поступака који га узрокују или разликовање подсмешљивог од 'незлюбивог' облика смеха, са нарочитим усредсређењем на све оне нијансе у значењу које интелектуални облици

смеха (сатира, иронија, пародија и хумор) могу да добију у уметничком тексту. Мало сложенији циљ би могао да буде препознавање улоге смеха у поступцима *лишераизације*, која обухвата и поступке карактеризације ликова и стратегије уобличавања и саопштавања наравоученија, итд. Овде наведени циљеви свакако не исцрпљују све друге који се могу остваривати у наставној пракси.

Развој критичког мишљења би у оквиру наставне обраде Доситејевог стваралаштва представљао главни образовни циљ, али у оквиру њега би подробније разумевање хумора омогућило остварење неких посебних васпитних циљева какви су развијање природне (спонтане, људске) толеранције у говору и расуђивању код ученика, као и ученикове способности за непристрасно учешће у разговору који, поводом књижевног дела, може покретати и најразноврсније, и најсложеније научно-филозофске (тзв. *вечне*) теме.

Посебно анализирани одељак из поглавља „Како сам постао капамација и трговац“, осим што представља добар литерарни увод за предстојеће часове филозофије, ученике припрема и за часове грађанског васпитања; посебно тиме што их може додатно оспособљавати (вежбама говорног и писаног изражавања) за учешће у дискусији или дебати. Тиме се у корелацији са поменутиим васпитним циљевима остварује један важан функционални циљ наставе књижевности и језика који на одговарајући начин оспособљава и припрема ученика за неке предстојеће грађанске одговорности и дужности.

Овде набројани наставни циљеви представљају добар мотив за обраду дела Доситеја Обрадовића у настави, што опет даје додатни подстицај методици наставе да се дубље посвети решавању проблема рецепције, идентификованог посредством анкете у виду поменутог утиска о *несавремености* дела Доситеја Обрадовића. Ваља, притом, имати на уму да овај сегмент рада није имао за циљ да понуди (пропише) коначно решење за овај наставни проблем, будући да се он може успешно разрешавати једино у наставној пракси, већ је тежио само да га продуктивно покрене, да послужи као занимљив подстицај за размишљање о њему у оквиру настав-

не теорије и праксе. Подстицај је био изражен у виду позива на анализу превасходно *литерарних* квалитета стваралачког опуса Доситеја Обрадовића (што је и сагласно начелима савремене наставе књижевности и језика), са посебним освртом на расветљавање феномена смеха, чиме би се дугачком низу изучавања која су се бавила овим сложеним литерарним, али и ванлитерарним (уопштеним, друштвеним) проблемом прикључио већи број оних која се баве изучавањем наставе.

Анализом смеха, осим што се покушао разрешити проблем рецепције комичног у тексту, а тиме уједно и ученикове мотивације за читање (за шта је био предуслов разумевање природе хумора у Доситејевом делу), настојало се расветлити и питање пишчеве везе са савременом књижевношћу. Због тога је успостављена веза између Доситејевог дела и традиције *карневализоване књижевности*. Ова веза је била ослоњена на тезу Ненада Ристовића који је настојао да релативизује суд о пишчевој тобожњој анти-традиционалности и покаже, преко Доситејевог дела, континуитет између српске књижевности и хеленски инспирисане ренесансе. Посматрана у том светлу, Доситејева употреба смеха открила је своје дубље и сложеније значење, а такав увид је омогућио да се стваралаштво нашег писца сагледа у контексту савремене српске и светске књижевности.

III. СИНКРЕТИЗАМ ЖАНРОВА У *ЖИВОТУ И ПРИКЉУЧЕНИЈИМА* ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Став испитаних ученика од којих 29,9% сматра да би дела Доситеја Обрадовића била читанија уколико би ученици сазнали нешто више о времену у коме су она настала не треба занемарити. Доситејево дело свакако је настајало под великим утицајем просветитељских идеја које су имплицитно или експлицитно у његовом делу често и изречене. Обавештења о епоси у којој је живео и стварао, о времену настанка дела, о околностима под којима је стварао, али и о аутору свакако би била погодна за претходно мотивисање ученика за читање дела, пре свега због привлачности његове

личности, али би могла бити задатак ученицима за самосталан или групни истраживачки рад. Битан задатак наставе књижевности свакако је проширивање знања о Доситеју Обрадовићу као просветитељу, реформатору књижевног језика, педагогу, првом министру просвете у устаничкој Србији, најзначајнијој фигури у српској култури осамнаестог века и, пре свега, о Доситеју као писцу. Не сме се, међутим, догодити да његова снажна личност потисне његово дело у други план.

Један од захтева савремених аутора текстова о делу Доситеја Обрадовића јесте да се његово дело пре свега посматра као естетска творевина, а Доситеј као писац. Један од најеминентнијих проучавалаца његовог дела – Јован Деретић наводи да је „Доситеј као преводилац, прерађивач и компилатор много исцрпније и свестраније проучаван него Доситеј као самостални књижевни стваралац“ (Деретић 1974: 7). Захтев проучавалаца књижевности да предмет проучавања буде Доситејево дело као књижевноуметнички феномен подудара се и са захтевом методике наставе књижевности по коме се уметничко дело ставља у средиште наставе. Да би ови захтеви били задовољени и да би природа Доситејевог дела била поштована, потребно је интерпретацију поставити на прави пут.

Један од начина да се захтеви проучавалаца Доситеја, али и захтеви методике наставе књижевности остваре јесте да се *Живот и прикљученија* проучавају као својеврсна енциклопедија жанрова који су се унутар српске књижевности јављали пре Доситеја Обрадовића, како у усменој, тако и у писаној књижевности, али и оних који су у нашу књижевност стигли из других европских књижевности, а на чему имамо да захвалимо управо Доситеју. Оваквим приступом (који никако није једини могући и једини потребан) указало би се ученицима да синкретизам жанрова није само појава која се везује за српску књижевност двадесетог века, већ је у српској књижевности присутна још од Доситеја. Истовремено би се током наставне интерпретације дошло и до закључка да је дело блиско савременој књижевности, чиме би се испунио и један од захтева ученика испитаних у

анкети.¹² Такође, оваквим наставним поступањем разбиле би се и окоштале представе које ученици имају о књижевним родовима и врстама, са којима неретко излазе из основног образовања јер би се утврдило да књижевна дела не функционишу тако да увек постоји јасно разграничење између књижевних жанрова.

Наставно проучавање *Живоша и њриклученија* кроз сагледавање његове жанровске поливалентности, међутим, није наметнуто споља, оно проистиче из самог дела и његове структуре с обзиром на то да ово дело представља својеврсни колаж жанрова, стилова и књижевних поступака који се непрекидно варирају, претапају један у други и намећу као битан елемент уметничке структуре дела, а „према жанровској оформљености појединачног књижевног дела усклађује се поставка његове обраде у настави“ (Бајић 2007: 111). Према томе, природно је да се проблем жанровске поливалентности *Живоша и њриклученија* у једном тренутку нађе у центру наставне интерпретације дела као интегративни чинилац. За жанр је у овом случају оправдано да стекне статус чиниоца обједињења јер проблем жанра у овом делу упућује на многе друге елементе који чине уметничку структуру текста *Живоша и њриклученија* – сваки жанр унутар структуре дела у непосредној је вези са одређеним стилем, као и са формама приповедања. Треба, међутим, имати на уму да, иако *Живош и њриклученија* у себи садржи мноштво различитих жанрова и обриса неких жанрова, иако је хетерогено по свом унутрашњем саставу, оно је ипак целина, и то целина која је састављена од делова међусобно повезаних тако да имају своју унутрашњу логику, што никако не треба занемарити при интерпретацији дела.

Љиљана Бајић сматра да се ваљана интерпретација дела „темељи и на познавању књижевних жанрова,“ (Бајић 2007: 116) а како је један од циљева наставе књижевности и стварање компетентног читаоца, ученик мора овладати одређеним знањима везаним за жанр јер, како каже Миливој Солар,

¹² 33,2% испитаних ученика одговорило је да би дела Доситеја Обрадовића била читанија уколико би се указало на њихову повезаност са савременом књижевношћу.

„Ми га (текст – Н.Ж) увијек читамо као роман, као новелу, као сонет или као драму; укратко: читамо свако књижевно дјело у оквиру неког схваћања књижевне врсте којој оно припада или којој сматрамо да оно припада“ (Солар 1983: 122). У везу са жанром, дакле, доводе се и очекивања читалаца. Такође, према Џонатану Калеру „Функција жанровских конвенција у суштини треба да утврди уговор између писца и читаоца како би извесна релевантна очекивања постала делотворна, те тако да дозволе и прилагођавање и одступање од усвојених облика појмљивости“ (Калер 1990: 220). „Исказ ће бити другачије протумачен ако се нађе у оди а другачије ако се нађе у комедији. Читалац се другачије односи према личности ако чита трагедију него ако чита комедију, од које очекује да ће се завршити вишеструким венчањима“ (Калер 1990: 221). Према Велеку и Ворену „Људско уживање у књижевном делу потиче из споја осећања новине и осећања препознавања“ (Велек, Ворен 2004: 304). Према томе, и тумачење *Живоша и њриклъченија* у настави, као и његових жанровских особености кретаће се линијом од уочавања оних особина које представљају опште карактеристике одређеног жанра до уочавања Доситејевог надградње и оригиналности унутар неког жанра (нпр. жанра аутобиографије).

Најзначајнији жанрови које препознајемо у структури *Живоша и њриклъченија*, а које ће и ученици приликом интерпретације дела, захваљујући свом претходном читалачком искуству моћи да уоче јесу: аутобиографија, путопис, писмо, анегдота, есеј, беседа, похвала, дијалог¹³, житије, пословица.

Према Михајлу Пантићу: „Будући да нема развијене приповетке ни романа, централно место у ондашњем књижевном систему заузима аутобиографија, уједно и најкарактеристичнија, по много чему репрезентативна, стваралачки индикативна форма српске књижевности завршне трећине 18. века. Управо се у њој, а бољег примера од Доситејевог *Живоша и њриклъченија* немамо, одвија поетички генеративни процес који ће до пуног изражаја доћи у каснијим

¹³ Овде на уму имамо дијалог као самостални жанр, тј. сократовски дијалог, а не дијалог као облик казивања.

епохама“ (Пантић 2008: 229–238). Доситејево дело *Живоша и њриклъченија* припада, дакле, жанру аутобиографије, али није њен представник у најчистијем, дефиницијском смислу. Дело јесте опис живота аутора, пре свега, избор појединих догађаја из Доситејевог живота док је био дете и младић у првом делу, као и опис његових путовања до једног момента у његовом животу у другом делу. Такође, прелазак са првог на други део аутобиографије истовремено је и прекретница у животном путу њеног јунака, у првом делу јунак се кретао према манастиру, док други део представља напуштање монашког живота и одлазак у свет.

Први и други део аутобиографије, међутим, осим што су различити садржински, разликују се и по начину обликовања тог садржаја. Други део аутобиографије написан је у епистоларном облику, састоји се од дванаест писама упућених непознатом адресату, а говори о Доситејевим путовањима, те се у њему могу препознати елементи путописа. Приповедање је „континуирано, композиција линеарна и отворена, како то и приличи аутобиографији“ (Деретић 2007: 472). Први део *Живоша и њриклъченија* има знатно разуђенију структуру, за њега су карактеристична епизодичност и анегдотско приповедање које се стално прекида пишчевим поукама које произилазе из исприповеданих догађаја, а уперене су против сујеверја, манастира и монашког живота, које писац критикује подсмевајући им се. Доситејев став, међутим, није само критизерски, он се критикујући назадности веровања и сујеверја, истовремено и труди да изнесе своје идеје и ставове поводом васпитања и просвећивања, како појединца, тако и народа. У оваквом структурирању текста првог дела *Живоша и њриклъченија* налази се једна од битних особености Доситејевог дела на коју је указао још у предговору књизи када је напоменуо да намерава да књигом коју пише забави и поучи. Текст је, дакле, углавном формиран тако да анегдота која има велики смеховни потенцијал буде праћена поуком. Јован Деретић истиче поводом првог дела *Живоша и њриклъченија* да „упозорења читаоцу представљају основну садржину његовог (Доситејевог – Н.Ж) дела, док је само причање писца о својој прошлости потиснуто у други план.

Доситеј стално прекида нит свог аутобиографског излагања да би указао на погрешност свог некадашњег опредељења, с једне, и на прави пут којим треба ићи, с друге стране, тако да догађаји приказани у делу изгледају само као примери поводом којих он излаже и брани своје идеје“ (Деретић 1974: 37–38). Ти примери, заправо анегдоте које Доситеј приповеда о свом животу, а које су према Деретићевим речима скрајнуте и потиснуте у други план уступивши место поучним деоничама, у наставној интерпретацији овог дела играће веома битну улогу. Њихов хумористички потенцијал мотивисаће ученике да их запамте, али и створити угодну радну атмосферу која свакако треба да претходи интерпретацији дела.

Зорица Несторовић поводом приповедања у аутобиографији каже: „По правилу најчешће исприповедана у првом лицу, повест о сопственом животном путу представља се из једне финалне перспективе која је у бити двострука. Standpoint аутобиографског писања утемељује се у неком тренутку садашњости, што истовремено обезбеђује утисак дистанцирања од догађаја који претходе времену писања и повећава илузију објективности односа у којем наративни субјекат истовремено постаје објекат сопствене наратије“ (Несторовић 2012: 112). Илузија објективности, наравно, не обезбеђује стварну објективност исприповеданог. За аутобиографију је карактеристичан, пре свега, субјективан однос према догађајима и личностима о којима се приповеда јер се приповеда у првом лицу о себи и познатим људима. Такође, временска дистанца један је од узрока због којих је у аутобиографији објективна слика о догађајима и личностима искривљена. Осим временске дистанце на објективно приказивање догађаја из живота у аутобиографији утиче и свест о томе да ће она имати своје читаоце, а код Доситеја и свест о томе да она читаоцима треба да користи и да их поучи. Он зато бира оне епизоде које му представљају најбољу илустрацију за поуку која ће потом уследити. Доситеј у *Живошу и прикљученијима* догађаје бележи онако како се сећа годинама касније, те их на тај начин фикционализује (уп. Пантић 2007: 229–238). Јавља се, дакле, разлика између приповедног и приповеданог „ја“, при чему Доситеј од себе

гради лик у делу. Зато је ово дело блиско романсираној аутобиографији.

Нарочито је важно да се у наставној интерпретацији актуализују неки од претходно наведених проблема, посебно проблем фикционализације Доситејевог живота, а то се може подстицати одговарајућим питањима:

Објасните због чега *Живош и њриклљученија* називамо аутобиографијом. – О чему Доситеј приповеда у делу? – Уочите временску дистанцу између тренутка у коме се приповеда и догађаја о којима се у делу приповеда. – Објасните на који начин та временска удаљеност утиче на истинитост догађаја испричаних у делу. – У којој мери приповедачава слика о својој прошлости постаје субјективна и измењена? – Образложите због чега исприповедане догађаје не треба тумачити по сваку цену као веродостојне и узимати их као историјску чињеницу већ као нешто што припада уметничкој истини. – Због чега бисмо *Живош и њриклљученија* могли читати као романсирану аутобиографију? Образложите.

Већ смо закључили да унутар Доситејеве аутобиографије коегзистирају различити жанрови. Један од најбитнијих јесте анегдота. Поводом жанра анегдоте у овом делу Душан Иванић каже да је „Доситеј први у српској књижевности новог доба снажно подстакао анегдотско приповедање укључујући анегдоте у веће приповједне цјелине разнолике жанровске оријентације“ (Иванић 2007: 222). Овакав случај је и са *Живошом и њриклљученијима*. Анегдота је образац по коме је изграђен готово читав први део *Живоша и њриклљученија*. Доситеј је, дакле, бирао најзанимљивије згоде из свог живота пружајући уз сваку свој коментар гласом просветитеља и дидактичара.

Ученици су се са жанром анегдоте сусретали и раније током школовања, посебно у основној школи, читајући дела народне књижевности, из које је Доситеј и преузео образац анегдоте, па ће им бити занимљиво да препознају и детектују у тексту анегдотско приповедање. Анегдота је, дакле, једноставни прозни облик у чијем се центру налази један догађај, једна епизода која је сажето испричана. За њу је карактеристичан ефектан крај, а има и велики хумористички

потенцијал. Анегдоте у *Живојш* и *прикљученијима* на хумористичан начин приказују неки догађај или разобличавају неку особину јунака који је у центру анегдоте, тако да она служи и као средство карактеризације лика. Особине Доситејевог анегдоте размотрићемо на једном посебно занимљивом примеру. Ради се о анегдоти о старцу и Дими и првим грчким речима које је Доситеј научио, а на коју се наставља анегдота о Доситејевом бежању из школе јер је желео да иде у грчку школу и батинама које је због тога добио:

„Нахођаше се у то доба у Чакову неки старац Дима, Грк. Никад довека јутрења, вечерња и све што се год у цркви послује не би могло без њега бити; много би пута чредни поп без никаква празника само њему за атар морао у цркву доћи. Студен, врућина, блато, киша, ништа то није могло њега зауставити да се он не нађе у време правила, и више пута пре правила и пре него што би се црква отворила, пред црковни врати стајало би га вика, и љуто би грчки псовао и ружио попове што закашњавају. Ове сам речи грчке најпре научио, често од њега чујући: 'Катарамени пападес пу катонде метисмени.' Чини ми се да би се сви пароси чаковачки у оно доба више његовој смрти обрадовали били, него да им је најбогатији оберкнез умро; тако им је био додијао и хака дошао. 'Благослови, душе', 'Свете тихи', 'Сподоби, господи', и 'Ниње отпуштајеши', то би све он читао грчки; ако ли би се случило да му то који пут протопоп или који други поп отме, отишао би срдит из цркве, као да није у њојзи никакве молитве било. Он заисто, кад не би се надао да ће, ако ништа, барем 'Нин аполис тон дулон су, деспота' на вечерњи читати, не би никада на њу дошао. Овога, дакле, старца Диму сваки дан слушајући, мало-помало превикле су ми уши ка грчком читању. Моје од детињства природно љубопитство к свему оному што не знам почело ме је као подбоцавати да ми је научити грчки“ (Обрадовић 1989: 37).

Ова анегдота јесте део поглавља „Почетак греческе књиге“ из првог дела *Живојша и прикљученија*. Занимљиво је да Јован Деретић сматра да је ово поглавље једини случај где је Доситеј отишао даље од анегдоте и да оно представља компактну приповедну структуру, он сматра да „уместо анегдоте имамо малу педагошко-хумористичку приповетку“ (Деретић

1974: 211). То је тачно ако посматрамо поглавље као целину, међутим и унутар те „педагошко-хумористичке приповетке“ можемо издвојити две анегдоте.

У анегдоти о старцу Дими комично је разоткривена готово фанатична страст старца Диме да не пропушта ниједну службу у цркви и да обавезно црквене песме пева на грчком језику. Ова његова страст је толико пренаглашена и хиперболисана да старца Диму поимамо готово као карикатуру. Анегдота у овом случају има улогу карактеризације лика старца Диме. Такође, дата је и једна веома занимљива опаска на рачун чаковачких пароха који би се више радовали Диминој смрти него да им је умро најбогатији човек у парохији, којом писац жели да разобличи свештенике који би се зарад новца добијеног за опело чак радовали туђој смрти. У овој анегдоти комично се разобличава и мотивација главног јунака за учење грчког језика. Прве речи на грчком које је чуо биле су псовке старца Диме. Ово сазнање још више побуђује на смех када у наставку овог поглавља јунак на патетичан начин говори о Сократовом и Хомеровом језику, а затим у истом поетском и патетичном маниру наставља да приповеда како му је било када се први пут сусрео са грчким писмом:

„Како је једној младој и милостивој матери, која има правородно чадо своје при сиси, кад отиде гди у комшилук на част, успавано у колевци мило чадо оставивши, и кад се врати, носећи пуне прси нектара човеческог живота, и нађе мили плод утробе своје где плаче и тужи за сисом, узима чадо своје к матерњим недрам, мило грли, слатко љуби и сису му даје – тако је мени било кад сам први пут к словам добродјетелнога Сократа дошао. О, дан радости неисказане и блаженства неизреченог“ (Обрадовић 1989: 38).

Смењивање високог и ниског стила, патетичног и хумористичног није карактеристично само за ову епизоду, већ за читаво дело. И то је једна од најбитнијих карактеристика *Живоша и њриклученија*, које је не само спој различитих жанрова већ и спој различитих стилова.

Најбољи делови *Живоша и њриклученија* јесу заправо хумористични делови, у њима је Доситеј постигао свој врхунац. Овај хумористички потенцијал и ученици ће лако запазити,

а хумористички елементи обезбедиће у настави „одређен степен будности, узбуђења и смеха“ (Бајић 2007: 113). Смех, међутим, поред мотивационе има и васпитну улогу, што је Доситеј очигледно веома добро знао, на шта указује структура овог Доситејевог дела у коме је, на шта смо и раније указали, смешна згода која је дата у форми анегдоте најчешће праћена поуком која је, када је форма у питању, веома блиска есеју, али и беседи.

Навешћемо један антологијски пример Доситејеве поуке у коме је развијена идеја о потреби васпитавања људи док су још млади, а која за повод има анегдотски исприповедан догађај о поводљивом главном јунаку који је читајући разна житија и прологе уобразио како жели да се посвети па је одлучио да побегне са игуманом Дечанцем у Турску. Покушај се неславно завршио. А писац поводом тога каже:

„Ево каквоу силу имају прве науке у којима се младо срце напоји и напуни! Млад човек, не имајући никаква искуства, сам не могући право о стварима судити, старије и искусније од себе не хотећи слушати, мора бити задуго тврдоглав и упоран, док год не удари главом о дувар, падне у несвест – 'ха, ха, не тамо!' – почне сам себи говорити. Срећан, ако се то не случи касно, док се јоште може вратити и на прави пут упутити; иначе, идући куд не зна, мора у целом животу злополучан бити. Пак се чудимо зашто су неки младићи пуни ветра, самовољице, високоумија и упорности. Ево ти узрок. Из прве младости чују којекакве преповетке, то врло упамте. Млада је душа подобна меком воску: у какав га калуп метнеш и салијеш, онаки образ од њега направиш. Док је тај восак јоште мек, ласно га можеш претопити, прелити и преобразити. Чрез дуго времена буде тврд као гвожђе; онда се хоће много труда за претопити га и прелити. К оном шта су чули, ако јоште виде и прикладе неваљале, ако не имају кога ко ће с њима управљати и од зла одвраћати, остају у превари и у злу, и сваки дан више утврђавају се у том и укоренавају“ (Обрадовић 1989: 34).

Овде, међутим, није крај овог есејистичког фрагмента, он се наставља у сличном тону и врви од кратких усмених форми, пре свега пословица које је Доситеј сматрао веома корисним („није све што се жути злато нити све што се сија

и блиста драги камен“, или „Ко се је научен на свет родио“). Доситеј, дакле, полази од примера – анегдоте и своје конкретно искуство апстрахује и доводи у есејистичким деоницама на раван општег искуства. Из перспективе оног који је искусио нешто лоше (у овом примеру јунак је био залуђен књигама које нису примерене његовом узрасту) он даје савет о васпитавању деце. У наставку ове есејистичке деонице исправност својих савета и ставова потврђује цитирањем народних пословица које представљају опште народно искуство укоренено у традицији и веома старо те, како каже Нада Милошевић Ђорђевић, „добијају и карактер обавезе“ (Милошевић-Ђорђевић 2007: 36). Оваквим поступком Доситеј појачава оно што је рекао не би ли поука била што озбиљније схваћена.

Веома је важно протумачити ове аспекте *Живоша и њриклученија* у настави зато што спој пример (анегдота) – поука (есеј) представља основну јединицу структуре дела (уп. Деретић 1974). Осветљавање ових аспеката дела, није битно само за сагледавање структуре текста, већ и за сагледавање садржине дела, елемената хумора у њему, начина карактеризације ликова који се неретко карактеришу анегдотским приповедањем, као и за усвајање Доситејевог просветитељског програма и његових идеја исказаних у есејистичким фрагментима. Ученици ће тумачити шта је све повод за смех у делу, задржаваће се на примерима који су им били посебно смешни и занимљиви, тако ће сами интерпретацију дела усмерити на оне епизоде које су обликоване као анегдоте јер, као што смо рекли, оне садрже највећи смеховни потенцијал. Усмераваће се затим да проналазе својства у тексту која су битна за анегдоту као жанр, али ће се и упућивати на то да уоче како су ти примери увек праћени поуком у виду есеја или проповеди, а наводиће и главне Доситејеве идеје које су у делу експлицитно изражене и врло често подсећају на беседу и проповед.

Појам житија веома је битан у контексту *Живоша и њриклученија*. Вишеструки су разлози због којих се овај жанр средњовековне књижевности доводи у везу са Доситејевим главним делом. *Живош и њриклученија* представља радикалан

преокрет у односу на житијину књижевност како због језика и стила, тако и због тематике и природе главног јунака дела. Главни јунак, а касније писац иако је израстао и васпитавао се на литератури која је пре свега подразумевала житија светаца и прологе, прави велики рез у односу на литературу коју је читао у детињству и младости. Он не остаје у манастиру, већ одлучује да га напусти и тиме се креће у правцу супротном од правца којим се крећу јунаци житија. Доситеј одустаје од посвећења, он се опредељује за световни живот, слободу, за науку, за путовања, за учење, просвећивање. Мило Ломпар (2000: 429–434) поводом *Живоша и њриклџченија* говори о форми „инверзног житија“. Осим негаторског и прекретачког односа који *Живош и њриклџченија* има према житијиној књижевности, према њој је успостављен и пародијски однос. Доситеј пародира конвенције жанра препричавајући нам житије Преподобног Пајсија које оцењује као смешно и лудо. Он, међутим, оцењује житијину књижевност као лошу и спреман је да је пародира тек онда када је успоставио временску дистанцу према себи као младићу који је читајући житија маштао о томе да се посвети и трудио се да живи живот јунака о којима је читао, дакле, тек када га је напустила донкихотовска грозница. Захваљујући претходном читалачком искуству, стеченом, пре свега, у сусрету са Савиним *Житијем Светиој Симеона*, ученици ће уочавати да су поједини хагиографски елементи у делу пародирани и откриваће начине на које је Доситеј то остварио у делу, што ће свакако подстаћи истраживачки приступ *Живошу и њриклџченијима*, али и захтевати да ученици актуализују своја претходна знања о овом средњовековном жанру.

Други део *Живоша и њриклџченија* састоји се од дванаест писама упућених непознатом пријатељу. У њима Доситеј говори о својим путовањима, догађајима и доживљајима као и људима које је сусретао путујући Европом. У овом делу жанр писма повезан је са жанром путописа, што је и најчешћи случај у путописној књижевности, с обзиром на то да је за путопис карактеристично приповедање у првом лицу или у писмима. Други део књиге, такође, обилује бројним анегдотама хумористичког карактера, али је композиција

знатно једноставнија него у првом делу, а како примећује Јован Деретић „поуке и проповеди потиснуте су у позадину“ (Деретић 1974: 228). Доситеј је са одређеном намером написао и другу књигу *Живоша и њриклученија*, али је та намера другачија него у првом. Доситеј, наиме, жели овим писмима да изрази захвалност људима који су му учинили добро на путовањима, сачувавши их истовремено од заборавља.

Још један жанр из првог дела *Живоша и њриклученија*, заслужује да му се посвети већа пажња. Реч је о дијалогу, и то не дијалогу као облику казивања, већ о самосталном, сократском дијалогу, односно симпосиону. Симпосион је гозбени дијалог који своју традицију има још од антике. Његов зачетник је Платон. Оно што карактерише симпосион као посебан књижевни жанр јесте „неусиљеност, фамилијарност, отвореност која иде до ексцентричности, спајање озбиљног и смешног, идеалног и реалног“ (Живковић 1992: 726). Све ове особине карактеришу и дијалог са којим се сусрећемо у поглављу *Како сам њосћао каџамаџија и џрџоваџи*, а који се одвија на вечери код Јове Муцула, чији су главни актери епископ Георгије Поповић, Маленица и архимандрит бездински. Оно што је карактеристично за овај Доситејев дијалог јесте да се унутар њега може издвојити још један доминантан жанр. Реч је о беседи. Епископ Георгије Поповић беседи на различите теме од којих су најбитније тема монаштва и целибата у вези са њом, тема брака и рађања и тема љубави.

Ученицима ће тумачење овог дијалога бити посебно занимљиво, такође, због његове хумористичке природе, али и због споја озбиљног и смешног, узвишеног и ниског. Пошто ће се на часу свакако успоставити пријатна радна атмосфера, пре свега због хуморног дејства овог дијалога, пред ученике, као и пред наставника може се поставити један изазов, а то је само објашњење појма сократског дијалога са којим се ученици још увек нису срели. Међутим, ваљаним наставним поступањем, анализирајући погодан део текста (разговор између епископа и архимандрита) ученици могу усвојити суштину сократског дијалога који представља вештину порађања истине до које се долази индуктивном методом и за који је овај дијалог одличан пример.

Други дијалог, дијалог Доситејев са измишљеним саговорником Зилотијем, читаоцем његовог дела веома је занимљив. Зилотиј је прочитао оно што је до тада Доситеј написао у својој књизи (првом делу *Живоша и њриклџученија*). Такође, Зилотиј даје своје мишљење о Доситејевим просветитељским намерама, те се у неку руку понављају идеје исказане у *Предисловију*, али сада у дијалогизованом виду. На тај начин њихово се значење потцртава. Такође, Зилотиј износи и своје мишљење о написаном тексту, због чега овај дијалог представља врсту метатекста.

Читав један спектар жанрова појављује се у *Живошу и њриклџученијима*. Њихова разноврсност, варирање и смењивање у великој мери позитивно утичу на уметнички квалитет овог дела. Жанровска поливалентност је и доказ да Доситејево дело представља потпуну новину у формалном погледу у времену у коме се појавило, оно сажима многе већ постојеће жанрове унутар српске књижевности пре Доситеја, али антиципира и неке будуће жанрове и поступке. Комбинујући различите жанрове у изграђивању уметничког света дела Доситеј је створио оригиналну творевину која ће, када је у питању синкретизам жанрова свој пандан у српској књижевности добити тек у прози двадесетог века. Инсистирање на овом жанровском аспекту не значи, међутим, да други аспекти дела треба да се одбаце. Жанровски синкретизам само је једна у низу вредности које поседује ово дело. И тематика дела, и ликови, и поруке, и хумор, и облици казивања и специфичан стил и језик овог дела треба да буду предмет наставног проучавања. А тумачење *Живоша и њриклџученија* преко жанровских елемената само је један од могућих приступа проучавању естетских квалитета овог дела које за ученика, али и за наставника представља прави изазов.

ЛИТЕРАТУРА:

Бајић 2008: Љиљана Бајић, *Проучавање хумористичке прозе у настави*, Београд: Завод за уџбенике.

- Бајић 2007: Љ. Бајић, „Улога жанра у настави књижевности“, Београд: *Књижевност и језик*, LIV/1–2, Београд, 105–118.
- Бахтин 1967: Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, prevela Milica Nikolić, Београд: Nolit.
- Бергсон 1993: Anri Bergson, *Smeh*, Београд: Lapis.
- Велек, Ворен 2004: R. Velek, O. Voren, *Teorija književnosti*, Београд: Уторија.
- Деретић 1969: Јован Деретић, *Досићеј и његово гоба*, Београд: Филолошки факултет.
- Деретић 1974: Ј. Деретић, *Поешика Досићеја Обрадовића*, Београд: Вук Караџић.
- Деретић 1989: Јован Деретић, *Поешика просвећења: Књижевност и наука у делу Досићеја Обрадовића*, Београд: Књижевне новине.
- Деретић 2007: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: Sezam Book.
- Живковић 1992: Д. Живковић, *Речник књижевних термина*, Београд: Нолит.
- Иванић 2008: Д. Иванић, „Доситеј Обрадовић и генеза српске прозе“, у: *Дело Досићеја Обрадовића 1807–2007* (уредници Душан Иванић и Војислав Јелић), Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 215–228.
- Ингарден 1971: Р. Ингарден, *О сазнавању књижевне уметничке дела*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Јаус 1978: Х.Р. Јаус, *Естетика рецејције*, Београд: Нолит.
- Калер 1990: Џ. Калер, *Структуралистичка поезика: структурализам, лингвистика и проучавање књижевности*, Београд: СКЗ.
- Лалић 2012: Иван В. Лалић, „О пародијама“ у: Станислав Винавер, *Пантологије; Алајбејова слама*, Београд: Службени гласник.
- Ломпар 2000: Мило Ломпар, „Дух просвећености у српској аутобиографији“ у: *Животи и дело Досићеја Обрадовића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 429–434.
- Ломпар, Несторовић 2009: Мило Ломпар, Зорица Несторовић, *Српска књижевност XVIII и XIX века*, треће, допуњено издање, књига I, Београд: Чигоја штампа.
- Максимовић 2003: Горан Максимовић, *Тријумф смијеха*, Ниш: Просвета.

- Марковић 2008: Слободан Ж, „Живот и прикљученија – претходница или почетак књижевности за децу“, у: *Дело Доситеја Обрадовића 1807–2007* (уредници Душан Иванић и Војислав Јелић), Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 15–22.
- Милошевић-Ђорђевић 2007: Н. Милошевић-Ђорђевић, „Доситеј и српска народна књижевност“, Београд: *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, III, Београд, 33–41.
- Несторовић 2012: З. Несторовић, „Слика града у прози српске просвећености: од храма знања до места искушења“, Београд: *Годишњак катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, VII, Београд, 111–128.
- Николић 2009: Милија Николић, *Методика настава српског језика и књижевности*, 5. Допуњено издање, Београд: Завод за уџбенике.
- Обрадовић 1989: Д. Обрадовић, *Живот и прикљученија*, Београд: Нолит.
- Пантић 2008: Михајло Пантић, „Жанровска поливалентност 'Живота и прикљученија' Доситеја Обрадовића“, у зборнику: *Дело Доситеја Обрадовића 1807–2007* (уредници Душан Иванић и Војислав Јелић), Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 229–238.
- Перишић 2010: Igor Perišić, *Uvod u teorije smeha*, Beograd: Službeni glasnik.
- Ристовић 2008: Ненад Ристовић, „Место Доситејевог дела у рецепцији античког наслеђа у српској књижевности XVIII столећа“, у: *Дело Доситеја Обрадовића 1807–2007* (уредници Душан Иванић и Војислав Јелић), Београд: Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 155–170.
- Симовић 1989: Љубомир Симовић, „Доситеј на коњу Белерофтовог“, поговор у: Доситеј Обрадовић, *Живот и прикљученија*, Београд: Нолит, 207–224.
- Солар 1983: М. Солар, *Теорија књижевности*, Загреб: Школска књига.

BILJANA D. JOVANOVIĆ, MILAN S. POTREBIĆ, NEVENA M. ŽUPANJAC

THE RECEPTION OF DOSITEJ OBRADOVIĆ'S
WORKS IN TEACHING

SUMMARY

The paper discusses the issue of the reception of Dositej Obradović's works in modern literary teaching. In an attempt to resolve the problem identified as a lack of reading motivation in modern literature teaching, caused by the difference between the cultural context in which the text was initially written and the context in which the modern reader is encountering it, the authors attempt to offer a new perspective in interpretation of *The Life and Adventures of Dositej Obradović*. The paper detects the problems in understanding the works of this author, and tries to offer some adequate teaching techniques which teachers should use to help pupils to overcome the difficulties of Dositej's language which appears to be the greatest problem in the reception of his works. It discusses the issue of laughter in Dositej's *The Life and Adventures of Dositej Obradović*. The analysis of the complex function and semantic value of laughter in the autobiographical work of Dositej Obradović, aims to highlight the connection this text has with the carnivalesque literature which dates from the antic and medieval culture, to the renaissance, and from there, all the way to the modern and present day literature; thus providing the student with a better understanding of the nature of tradition and innovation. It also analyses the function of the variety of genres in *The Life and Adventures of Dositej Obradović* and the issue of genre sincretism within this piece.

Key words: questionnaire, motivation, Dositej, laughter, symposium, genre, genre sincretism, autobiography, interpretation

Јелена Ђ. Марићевић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
821.163.41.09 Маринковић Б
821.163.41.09 Павић М.

Научна критика
Примљен: 29.08.2014.
Прихваћен: 30.09.2014.

ПАЛИМПСЕСТНИ ПОРТРЕТ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА: БОРИВОЈЕ МАРИНКОВИЋ – МИЛОРАД ПАВИЋ

Доситеј Обрадовић био је велика, заједничка тема значајних књижевних прегалаца – Боривоја Маринковића и Милорада Павића, који су заједно студирали, били блиски пријатељи и проучавали старије епохе српске књижевности. Очигледно је да су имали другачији приступ књижевној грађи, да су их наизглед интересовали различити аспекти истих опуса. Њихови иако разнородни приступи делу Доситеја Обрадовића, ипак су леп пример грађења једног његовог специфичног књижевноисторијског портрета – *палимпсестној*, кога је могуће сагледати како са одређене временске дистанце, тако и компаративним читањем истраживачког опуса обојице научника. Овај *портрет* уједно је сведочанство једног *доситејевског пријатељства*, и научног преплета генерацијских *браћственика*.

Кључне речи: палимпсестни портрет, пријатељство, Доситеј Обрадовић, Боривоје Маринковић, Милорад Павић

У октобарском броју *Летописа Матице српске* за 2013. годину објављена су писма Милорада Павића (1929–2009), посвећена Боривоју Маринковићу (1930–2012), под насловом „Химна пријатељству или необична прећуткивања: Писма Милорада Павића Боривоју Маринковићу“, која је приредио

* mitojelija@gmail.com

и прокоментарисао Миливој Ненин (Ненин 2013: 530–545). Не само да сазнајемо како је једна од првих Павићевих песама „Дубровачки фрагменат“, први пут објављена у мајском броју *Летописа Маџице српске* за 2010. годину заслугом Боривоја Маринковића („Пријатељу Бори да не заборави Цилета“), већ је најпосле Миливој Ненин (Ненин 2013: 545) поменуо Доситеја Обрадовића као „велику и лепу тему и Милорада Павића и Боривоја Маринковића“. И не само да је тема пријатељства важна просветитељска константа, да је за ову преписку важан „доситејевски култ пријатељства који тих година одређује и обликује њихове животе“ (Ненин 2013: 543), већ се и научна прегнућа и делања двојице стручњака за старије епохе српске књижевности необично, *пријатељски* преплићу и кореспондирају уобличавајући тако самосвојан, *иалимјесјни* Доситејев портрет.

Младост и почеци књижевног и архивског прегалаштва Боривоја Маринковића и Милорада Павића везани су управо за Доситејево име; мада, не треба пренебрегнути – касније и за бригу о будућим нараштајима којима се Доситејево дело оставља у *аманеј*: незанемарљив је стога Маринковићев гест штампања рада „Приступ Доситеју Обрадовићу“ у септембарском броју омладинског часописа *Венац* из Горњег Милановца (уп. Маринковић 1989: 2–5), који се потом нашао у виду предговора књиге *Трајом Доситеја* (2008: 9–17), као и прва реченица Павићеве студије „Доситеј и светска књижевност“ (1961: 523): „Пре педесет година Јован Скерлић је рекао да је дело Доситеја Обрадовића сачувало вечиту младост истине“. У овом контексту ваља поменути да су – како Павић, тако и Маринковић, у периоду шездесетих и седамдесетих година 20. столећа били приређивачи Доситејеве аутобиографије *Живот и прикљученија* (1783) за популарна и издања намењена младима – лектире. Маринковићев „Приступ Доситеју Обрадовићу“, штампан је уз та издања, почев од 1969. године. Павићева студија „Живот и прикљученија или роман у писмима“ са хронологијом Доситејевог живота штампана је у лектирама (1968–1973), а од 1973. године уз додатак под насловом „Између збиље и књижевности: Доситеј у Бечу 1774. године“.

Управо је године 1973. Павић (1973: 15) у *Полиџици* објавио чланак „Нови подаци о Доситеју. Непознати документи и списи о нашој старијој књижевности у архивима СССР-а, Париза, Беча и других центара“ у ком указује на „обиман свежањ аката који се односе на Доситејев први боравак у Бечу (1771–1776)“. Иако сведен, овај чланак је значајан и за белетристички рад Милорада Павића. У складу са тим може се поменути Јован или Јоан Ужевић који је 1643. године за потребе наставе на Сорбони саставио *Грамаџику словенској језика*. Јован Ужевић нашао се као лик приче „Аеродром у Конављу“, која је штампана у књизи *Гвоздена завеса* (1973). Следећа књига прича коју је Павић објавио – *Коњи светиоја Марка* (1976), баштини значајну приповетку „Анђео с наочарима“ у којој је главни јунак управо Доситеј у Бечу. С друге стране, Боривоје Маринковић (1961: 171–176) објавио је рад истог наслова „Нови подаци о Доситеју Обрадовићу“, али се у њему испитује до тада непознато писмо Григорија Обрадовића од 30. априла 1800. године. Интересантије је, међутим, Маринковићево трагање за идентитетима два Доситејева бечка познаника: Антимосом Газисем и Петром Витковићем (Маринковић 1962: 19–21), будући да се Антимос Газис управо под овим разоткривеним идентитетом нашао као један од ликова Павићеве приче.¹

¹ Витковићи, пак, били су уметничка инспирација Милорада Павића коју је уобличио романом *Унутрашња страна ветра: роман о Хери и Леандру* (1991). Антимос Газис, један од покретача националног буђења нове Грчке и оснивача првог грчког књижевног часописа *Hologios Hermes* (1811), по речима Боривоја Маринковића (2008: 81), загонетна је личност, која дакако да побуђује радозналост. Није искључено да је ту радозналост осетио и Павић, те је и приповедачки саткао најзагонетнији период Доситејевог живота. Као књижевни историчар, потцртао је како се „за Доситеја доиста може рећи да је био један од оних писаца који су у српској књижевности најефикасније умели да ћуте. То заслужује пажњу као стилски поступак који није неважан у оквирина Доситејевог предромантичарске поетике“ (Павић 1976: 258), што је утолико значајно уколико се има у виду да се „у Маринковићевој научној апаратури не спомиње формација ‘предромантизам’“ (Ивановић 2013: 14). Као писац, Милорад Павић изрекао је слично у причи „Анђео с наочарима“: „Ви имате дар ћутања, божији дар! Никога нисам чуо да тако моћно уме да прећути као ви. И сваке вечери слушам вас како настављате то ћутање

Како се, дакле, запажа Павић је нека Маринковићева релевантна открића инкорпорирао у свој белетристички опус, поред тога што је у оквиру своје капиталне синтезе *Рађање нове српске књижевности* (1983) у библиографији значајних студија и чланака неретко указивао на Маринковићеве научне доприносе. У једној, међутим, ситници чини се да је превидео једно од открића свог *братственика*.² Ради се, наиме, о Маринковићевом мање познатом, првом објављеном раду о Доситеју Обрадовићу, под насловом „Најстарији Доситејев портрет“, штампаном у сарајевском *Живошћу* (Маринковић 1956: 756–759), где је подробним путем дошао до тога да је Доситејев најстарији портрет „рад неког пољског сликара из 1791. године“, а не портрет Арсе Теодоровића из 1794. године, како се уврежено сматрало. Арса Теодоровић је по узору на тај портрет израдио свој, три године касније. Када је Милорад Павић (1976: 201), пак, узгредно поменуо портрет из 1794. године није се освртао на Маринковићев чланак. Можда и зато што је те 1956. године био у војсци, па га је због тога превидео.³

као причу између редова божанствених слова ваших“ (Павић 2000: 32). Можда је и „Анђео с наочарима“, Павићево доситејевско *ћушање*, прича између редова, посвећена пријатељству и пољљаном пријатељству са Боривојем Маринковићем. „‘Стари лисац’ знао је да ћути“, рекао је за Павића Миливој Ненин (2013: 545), мислећи и на своју књигу *Стари лисац: њресећања и њрешћамћавана: њриче њ/о Павићу* (2006) и на преписку „Химна пријатељству или необична прећуткивања“. Али, додали бисмо – умео је речито (уметнички) да ћути.

² „Братственик“ би била алузија на Маринковићеву књигу *Забрављени братственици њо њеру: есеји о забрављеним њисцима XVIII столећа* (2008), међутим, и за Павића (2005: 159–171) ова је реч имала посебну важност у контексту његове књижевне примене светогорске поделе монаха на идиоритмике (самце) и кенобите (општежитеље, братственике).

³ Према Павићевој биографији Радована Поповића (2002: 26), година 1956. није обележена догађајима из пишчевог живота; уместо тога, испод једне од Павићевих фотографија стоји белешка: „Војник у Сарајеву (лето 1956)“. Маринковић је управо у сарајевском часопису *Живошћу*, године 1956. објавио први чланак о Доситеју, тако да може бити необично да Павић за то није знао или да напросто није могао да дође до публикације; мада, ништа није неискључиво.

У чланку о најстаријем портрету помиње се, међутим, и Павићев теча – Ђорђе Живановић, угледни полониста, на кога је Маринковић (1956: 759) скренуо пажњу, будући да је у студији „Доситеј Обрадовић према Пољацима“ прећутао постојање овог портрета, мада није искључио да је то можда учинио због могућности да поменути сликар није Пољак. Ђорђе Живановић није личност која се тек тако појавила у раду Боривоја Маринковића. Приређујући Павићева писма упућена војнику Боривоју Маринковићу, Миливој Ненин (Ненин 2013: 543) указао је на професора Живановића, као на значајну личност која се неретко помиње у њиховој преписци, која је битно утицала на Павића (посве и Маринковића) као истраживача и преводиоца, али и на то да је Павић преминуо у његовом стану.

Писма су датирана на 1954. и 1955. годину када је Боривоје Маринковић био у војсци. Баш у то време, Милорад Павић (1955: 150–153) објавио је свој први чланак о Доситеју Обрадовићу у *Прилозима за књижевност, језик, историју и фолклор*, под насловом „Књига о Доситеју Џорџа Рапала Нојиса“. Ни Павић, ни Маринковић нису касније прештампали свој први рад о Доситеју. Чланке, студије и ситније прилоге о *српском Сократу*, Боривоје Маринковић објединио је књигом *Трагом Доситеја* (2008). Павић је свој рад на Доситеју уобличио у сегментима књига *Језичко памћење и џеснички облик* (1976) и *Историја, сџалеж, сџил: Језичко памћење и џеснички облик II* (1985). У овим њиховим синтезама, међу најранијим радовима о *српском Анахарзису* издвајају се чланци из 1958. године и то чланци штампани у првом броју *Ковчежића. Прилога и трађе о Доситеју и Вуку*. Павићев прилог носи наслов „Два прилога о Доситејевом ‘Собранију’“ (Павић 1958: 130–136), а Маринковићев, који је штампан управо уз Павићев – „Око Доситејеве преписке“ (Маринковић 1958: 136–142).

Није стога искључено да је један од разлога због којих Маринковић није прештампао први рад о Доситеју, управо тај што је симболички желео да обележи заједничке *доситејевске* почетке са Милорадом Павићем. У трагању за још понекиим могућим одговором, наишли смо на Маринковићев

„Доситејев портрет сликара Стефана Суботића из 1801.“ (Маринковић 1972: 134–143), који је хронолошки последњи објављени рад о Доситеју у његовој књизи. Ради се баш о барокном портрету, пронађеном у Централној библиотеци Филозофског факултета у Новом Саду, у издвојеном фонду старих и ретких књига, залепљеном на унутрашњој страни предњих корица, испред насловног листа оригиналног издања Доситејевих *Басана* из 1788. године (уп. Маринковић 2008: 156). Потцртавајући запажања Дејана Медаковића по којима сликар Стефан Суботић није припадао епоси Арсе Теодоровића који је напустио парадну монументалност и идеализовање личности, већ је био укотвљен у период барокне естетике, Боривоје Маринковић је у извесном смислу, можда посредно овим барокним портретом који се нашао и на корицама књиге *Трајом Доситеја*, начинио мали омаж свом негдашњем пријатељу, аутору *Историје српске књижевности барокној доба: XVII и XVIII век* (1970), за кога га везују заједнички књижевни почети.⁴

Леп, пак, пример језичког портретисања Доситеја Обрадовића, научник чије је прегалаштво Радомир В. Ивановић, именовао императивом – *Знањем њрошњив заборава*, приредивши *Изабране радове Боривоја Маринковића* (2013), пружио је ретко зналачки приређеном књигом *Доситеј у њовору и њвору* (1961). Збирка записа и анегдота о Доситеју, илустрована је вињетама из његових оригиналних издања, портретом Арсе Теодоровића и бакрорезом манастира Хопово из 1756. године. Колико је ова књига интригантна и инспиративна сведочи и њена богата и разнородна рецепција: од за данашњег читаоца изненађујућег приказа књиге у листу *Практична жена* (Г. В. 1961: 46), преко надахнутог осврта „Доситеј данас“, у коме је у првом плану Доситејево „срце

⁴ Књига *Трајом Доситеја*, штампана само годину дана пре Павићеве смрти (2009), симболично обележава залог истог *доситејевској* пријатељства, али у некој другој стварности (смрти, књижевности, науци о књижевности). У истом, наиме, броју *Зборника Мајнице српске за књижевност и језик*, објављен је некролог Саве Дамјанова (2010: 447–453) писан поводом Павићеве смрти, али и приказ књиге *Трајом Доситеја*, Наде Савковић (2010: 429–432) – „Доситеј за сва времена“.

подобно летњој зори“ (Бандић 1961: 16) и чланка „Једна корисна књига“ где је акценат на Доситејевом „лику без ореола и божанских атрибута“ (Шијаковић 1961: 529), до за приказ преобимног (и минуциозног и малициозног) текста Божидара Ковачека (1961: 591–594), штампаног у *Лешојису Мајшице српске*.⁵

Доситеј у њовору и њвору, међутим, иако посредно, говори и о пријатељству Павића и Маринковића. Као инспирација за наслов, Маринковићу (1961: 11) је послужила књига *Карађорђе у њовору и њвору* (1904), приређивача Милана Ђ. Милићевића. Године 1954. Павић (1954: 10) је објавио своје прве радове, а међу њима и занимљив прилог у *Књижевним новинама* – „Једна заборављена Карађорђева слика“. Карађорђе и Доситеј, разуме се, били су не само савременици, већ је Доситеј био учитељ Карађорђевог сина. Трагајући за Доситејем у „Карађорђевој Србији“, за његовим пребивалиштима и кућама, Маринковић је вешто портретисао „Доситеја и стари Београд“ (1962а: 62–79). Поред осталог, у складу са сопственом методологијом класификовања „релативно поузданих домишљања од неистинитих тврђења, стварности од легенде“ (Маринковић 2008: 183), истакао је постигнућа професора Универзитета у Берклију – Џорџа Рапала Нојиса и историографа Првог српског устанка – Радослава Перовића.

То што помиње Нојиса, дакако, има своје утемељење и у томе што је Павићев први објављени чланак управо о његовој књизи, али то нам указује и на онај сегмент Павићевог рада на истраживању Доситеја, који је Маринковић високо вредновао. Ради се, наиме, о „Делу Доситеја Обрадовића у светској књижевности“ (Павић 1961: 523–530), но не само о овој студији, већ и шире – што симболички стаје управо у овај наслов. Од значаја је запазити да је Боривоје Маринковић само

⁵ Како наводи Лазар Чурчић (2009: 1032) у приказу Маринковићевих књига *Заборављени брајшћивеници њо њеру и Трајом Доситеја* (2008), под насловом „Откривени Доситеј и заборављени ствараоци српске књижевности 18. века“, са Боривојем Маринковићем студирали су не само Милорад Павић, већ и Предраг Палавестра и поменути Божидар Ковачек.

овај Павићев рад везан за *српској Сократи* цитирао у својим чланцима о Доситеју.⁶

Нећемо погрешити, ако на основу Павићевог истраживања дела и рецепције дела Доситеја Обрадовића, донесемо закључак по којем је истраживање у знаку „Дела Доситеја Обрадовића у светској књижевности“. „Два прилога о Доситејевом ‘Собранију’“ говоре о Цикинђаловом румунском преводу *Собранија* (Павић 1976: 168–175); „Доситеј код Мађара“ – о раним преводима из Доситеја (*Собранија*) (Павић 1976: 176–184); „Доситеј и херменеутика“ – о наравоученијима уз басне као систематском херменеутичком напору, са којим се упознао кроз сферу утицаја школе чувеног професора Кристијана Волфа (1679–1754) (Павић 1985: 101–104); док „Живот и прикљученија’ или роман у писмима“ Доситејево дело поставља у контекст како европског романа у писмима (Ричардсон, Русо), тако и егзотике у европској књижевности (Монтескјеових *Персијских писама* (1721)), али и сентименталног романа (Гетеовог *Вершера*) (Павић 1976: 207–240). Студија „Дело Доситеја Обрадовића у светској књижевности“ у извесном је смислу кореспондентна и са осталим Павићевим студијама, али, поред осталог, указује и на грчке преводе (Александра Захаријадеса), те бугарски превод Доситеја (и то жене – Станке Николице). Указано је стога на Доситејеву посредничку улогу између Европе и балканских култура и књижевности, али и на својевремено све атрактивнију Доситејеву аутобиографију на Западу: италијански (1949), француски (1952) и енглески (1953) превод *Живоша и прикљученија*.

Како је ову студију Павић објавио у години јубилеја – 1961. (150 година од Доситејеве смрти), она је за Маринковића била утолико значајнија, будући да је исте године он сам објавио незанемарљив број научних резултата о Доситеју, приредио књигу *Доситеј у говору и швору*, аутографе Доситејевих писама, чак и албум *Доситеј Обрадовић*

⁶ Поред овог чланка, Маринковић (1960: 93–99) је цитирао Павићев „Још један стални прилог проучавању наше књижевне историје“ (1959: 214–216) у раду „О датуму Доситејевог писма Стефану Шупљикцу“ и то у истом контексту помињући Павићевог течу – Ђорђа Живановића.

(1811–1961) и био један од приређивача *Сабраних дела Доситејева Обрадовића*.⁷

Преписка Доситејева била је грађа којој је Маринковић посветио највише истраживачке енергије и савесног рада на архивском и књижевноисторијском плану. Милорад Павић приступао је овој грађи више херменеутички, компаративно и са становишта *актуелизујуће традиције*. У још једном аспекту двојица научника плодно укрштају истраживања – у домену Доситејевих пословица.

Још једном је прича „Анђео с наочарима“ својим речитим *ћушањем* потврдила ово *иалимисесино* преклапање. Један од ликова кога у овој прилици ваља поменути, јесте Јован Мушкатировић, који је битно утицао на Доситејево коришћење пословица (уп. Павић 1983: 541), а у причи за добио следеће одређење: „Јоан од Мушкатирових добијао је све чешће нападе говорења у сентенцијама“ (Павић 2000: 32). Маринковић (2008: 170) је у раду „Пословице у делима Доситеја Обрадовића“, такође, подробно испитавши Доситејеве пословице указао на однос Мушкатировића и Доситеја, на одломак из другог дела *Живота и прикљученија*, одломке писама где се то најбоље види, и начинио драгоцен каталог пословица које се јављају у Доситејевим делима. За Павића (1976: 247) је питање пословице било интересантно и због трагања за Андрићевом теоријом пословице, о чему је сугестивно писао у чланку „Андрић и једна песма из XVIII века“, што би указивало и на шире схваћено питање пословица у српској књижевности, чему би и Павићева белетри-

⁷ Интересантно је да су се *Сабрана дела Доситејева Обрадовића* (1961) својевремено одлично продавала: „У Книну су на примјер, уз прославу годишњице Доситеја Обрадовића продали преко пет стотина примјерака [...] док су досад продана свега два комплета ‘Деоба’ Добрице Ћосића. Доситејева дјела препоручила је прошлост и оживјела их стварност. Она још у своје вријеме нису била тајна са девет печата, а ето ‘Деобе’ Добрице Ћосића, дјело изузетне вриједности остат ће у једном крају, најалост, за масовног читаоца тајна са девет печата захваљујући високој цијени“ (Милачић 1962: без пагинације).

стика могла допринети, уколико се његове поенте схвате као кончета или као гномски искази⁸.

Једна од поенти приче „Анђеос с наочарима“, коју је изговорио баш Антимос Газис јесте како: „Анђелима наочари не требују“, Јоан од Мушкатирових имао је своју: „Само уживај и трепни на готове очи“, а наратор приче се на крају запитао „јесу ли том лепом, старом господину, том анђелу с наочарима, доиста била потребна сочива? Можда је он зато и носио целога живота наочаре да би тог дана на Атосу могао да каже: – Не знам шта сам видео од онога што сам видео [...] путнички штап или змија“ (Павић 2000: 38–43). Радило се, наиме, о *речиџом* одломку из *Живоџа и љриклученија* који се нашао на месту Доситејевог *љређуџкивања* о свом боравку у Бечу. Описао је долазак на Атос, под Светопавловским манастиром када је ушао у „башчу, услаждавајући се красотом различитих воћних древеса, обременених плодом“ (према: Павић 2000: 42). Тамо му је пажњу привукло *неџиџо* што је или раскошно украсен штап или змија.

У овом, да се усудимо да кажемо – *Доситејево врџи*, нашли су се и Милорад Павић и Боривоје Маринковић. Један је можда видео штап, други је видео змију, или су обојица видели и једно и друго, само је питање шта у њиховом контексту⁹ значе штап и змија. Можда се ради о Доситеју као просветитељу (са отвореним *очима ума*), али и Доситеју као сентименталисти, предромантичару (са отвореним *очима срца*, које заједно отварају и барокне – *духовне очи слејої Дигима*).¹⁰ Штап би могла да буде синегдоха за дрво познања добра и зла из рајског врта – за отварање *очију ума*, а змија

⁸ О Павићевим поентама писао је Јован Делић (2010: 21–39) у раду „Прича и поента. О поенти у причама Милорада Павића“. О могућности да се Павићеве поенте схвате као кончета, па и пословице, указала је Јелена Марићевић (2013: 173).

⁹ За Доситеја Обрадовића штап је значио *љуџнички џџај* (странствовање), опредељење за Запад и просветитељство, разум и *очи ума* (уп. Павић 2000: 43). „На другој страни тог штапа“ била је Византија, Исток, *очи срца*, не тек предмет, помагало или статусни симбол, већ живи (отровни и лековити) организам – змија.

¹⁰ За Гаврила Стефановића Венцловића воћка (рајска воћка) значила је отварање *духовних очију* (Павић 1965: 438). Воћка расте на дрвету

би била ту да вечно куша и вечно враћа *пријатељство*, и да отвори јабуку срца, макар у *рајском врџу*.¹¹ Немати наочаре, значи прихватити и једно и друго, прогледати Доситејевим *духовним очима*, које са барокног портрета на књизи *Трајом Доситеја* као да потврђују речи Антимоса Газиса из Павићеве приче – како „анђелима наочари не требају“.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бандић 1961: М. И. Бандић, „Доситеј данас“, Београд: *Полиџика*, LVIII/ 17137 (25. јун 1961), 16.
- Г. В. 1961: G. V, „Borivoje Marinković: 'Dositej u govoru i tvoruu'“, Београд: *Praktična žena*, VI/ 1216 (5. јун 1961), 46.
- Дамјанов 2010: С. Дамјанов, „In memoriam: Откривање прошлости – откровење будућности“, Нови Сад: *Зборник Маџице српске за књижевност и језик*, 58/ 2, 447–453.
- Делић 2010: Ј. Делић, „Прича и поента. О поенти у причама Милорада Павића“, у: С. Дамјанов (ред.), *Павићеве њалимјесеси*, Бајина Башта: Рачанска баштина, 21–39.
- Ковачек 1961: Б. Ковачек, „Историја југословенске књижевности: 'Доситеј у говору и твору'. Приредио Боривоје Маринковић“, Нови Сад: *Летопис Маџице српске*, 137, 387, 6 (јун), 591–594.
- Ивановић 2013: Р. В. Ивановић (прир.), *Знањем прошив забораву: Изабрани радови Боривоја Маринковића*, Нови Сад: Филозофски факултет – Змај.

(штапу), а нуди је змија (жив штап, живо дрво), што сугерише да *духовне очи* отварају и *очи ума* и *очи срца*.

¹¹ У причи „Анђео с наочарима“ јавља се руски хрт, који се налази у Секерешевој кући. За Милорада Павића мотив руског хрта незанемарљиво је важан, будући да се може говорити о руском хрту као метафори за барок, спрам чега је вук (кога лове хртови) метафора за просветитељство. Аналогија је изведена по кружном трчању руских хртова који лове вука, чија је линија кретања увек праволинијска (просветитељски линеаризам). Уколико бисмо ову аналогију покушали да применимо и на метафоре штапа и змије, могло би се евентуално говорити о лепом штапу као праволинијском концепту погледа на ствари, а змији (која се увија) као барокном, од које је (као потенцијално опасне) Доситеј симболички побегао на крају Павићеве приче.

- Маринковић 1956: В. Marinković, „Najstariji Dositejev portret“, Sarajevo: *Život*, V, IX/ 11, (novembar), 756–759.
- Маринковић 1958: Б. Маринковић, „Око Доситејевог преписке“, Београд: *Ковчежић. Прилози и траћа о Доситеју и Вуку*, I, 136–142.
- Маринковић 1960: Б. Маринковић, „О датуму Доситејевог писма Стефану Шупљикцу“, Београд: *Ковчежић. Прилози и траћа о Доситеју и Вуку*, III, 93–99.
- Маринковић 1961: Б. Маринковић, „Нови подаци о Доситеју Обрадовићу“, Београд: *Ковчежић. Прилози и траћа о Доситеју и Вуку*, IV, 171–176.
- Маринковић 1961а: Б. Маринковић (прир.), *Доситеј у говору и твору: збирка записа и анегдота*, Београд: Нолит
- Маринковић 1962: Б. Маринковић, „Два Доситејева бечка познатика“, Крушевац: *Багала*, IV/ 42–45, (септембар-децембар), 19–21.
- Маринковић 1962а: В. Marinković, „Dositej i stari Beograd“, Beograd: *Savremenik*, VIII, XVI/ 7 (jul), 62–79.
- Маринковић 1972: Б. Маринковић, „Белешке о Стефану Суботићу“, Нови Сад: *Зборник Машице српске за историју*, V, 134–143.
- Маринковић 1989: Б. Маринковић, „Приступ Доситеју Обрадовићу“, Горњи Милановац: *Венац*, IX/ 172, 2–5.
- Маринковић 2008: Б. Маринковић, *Трајом Доситеја*, Београд: Службени гласник
- Марићевић 2013: Ј. Марићевић, „У барокном огледалу: Црњански – Павић“, Нови Сад: *Летопис Машице српске*, 189, 492, 1–2 (јул-август), 163–176.
- Милачић 1962: В. Милачић, „Тажна са девет печата“, Zagreb: *Vjesnik*, 3. VII 1962, bez paginacije (u dodatku: „Još o plasmanu knjige“).
- Милићевић 1904: М. Ђ. Милићевић, *Карађорђе у говору и твору*, Београд: Државна штампарија краљевине Србије.
- Ненин 2006: М. Ненин, *Стари лисац: присећања и преиштавања: приче и/о Павићу*, Београд: Народна књига – Алфа
- Ненин 2013: М. Ненин, „Химна пријатељству или необична прећуткивања: Писма Милорада Павића Боривоју Маринковићу“, Нови Сад: *Летопис Машице српске*, 189, 492, 4 (октобар), 530–545.
- Павић 1954: М. Павић, „Једна заборављена Карађорђева слика“, Београд: *Књижевне новине*, I/ 26, 10.

- Павић 1955: М. Павић, „Књига о Доситеју Џорџа Рапала Нојиса“, Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, XXI/ 1–2, 150–153.
- Павић 1958: М. Павић, „Два прилога о Доситејевом ‘Собранију’“, Београд: *Ковчежић. Прилози и траћа о Доситеју и Вуку*, I, 130–136.
- Павић 1959: М. Pavić, „Još jedan stalni prilog proučavanju naše književne istorije“, Sarajevo: *Izraz*, III/ V, 2, 214–216.
- Павић 1961: М. Павић, „Дело Доситеја Обрадовића у светској књижевности“, Београд: *Књижевност*, XVI/ 6 (јун), 523–530.
- Павић 1965: М. Павић, „Гаврил Стефановић Венцловић (II)“, Београд: *Књижевност*, XX/ XL, 5 (мај), 428–443.
- Павић 1970: М. Павић, *Историја српске књижевности барокној доба: XVII и XVIII век*, Београд: Нолит.
- Павић 1973: М. Павић, „Нови подаци о Доситеју. Непознати документи и списи о нашој старијој књижевности у архивима СССР-а, Париза, Беча и других центара“, Београд: *Полишика*, 17. март 1973, 15.
- Павић 1976: М. Павић, *Језичко ђамћење и ђеснички облик*, Нови Сад: Матица српска
- Павић 1983: М. Павић, *Рађање нове српске књижевности*, Београд: СКЗ.
- Павић 1985: М. Павић, *Историја стилез, стил: Језичко ђамћење и ђеснички облик II*, Нови Сад: Матица српска.
- Павић 2000: М. Павић, „Анђео с наочарима“, Јован Зивлак (прир.), *Анђео с наочарима: Панонске лејенде*, Београд: Драганић
- Павић 2005: М. Павић, „Писати у име Оца, у име Сина, или у име Духа братства“, Јелена Павић (прир.), *Роман као држава и групи ојлеги*, Београд: Плато.
- Павић 2010: М. Павић, „Дубровачки фрагменат“, Нови Сад: *Лешојис Мајице српске*, 186, 485, 5 (мај), 878–881.
- Поповић 2002: Р. Поповић, *Живојојис Милорада Павића: Први јисац шрећеј миленија*, Београд: Дерета.
- Савковић 2010: Н. Савковић, „Доситеј за сва времена“, Нови Сад: *Зборник Мајице српске за књижевност и језик*, 58/ 2, 429–432.
- Шијаковић 1961: М. Шијаковић, „Једна корисна књига“, Цетиње: *Стиварање*, XVI/ 6, 528–530.

JELENA Đ. MARIĆEVIĆ

THE PALIMPSEST PORTRAIT OF DOSITEJ OBRADOVIĆ:
BORIVOJE MARINKOVIĆ – MILORAD PAVIĆ

SUMMARY

Dositej Obradovic was great, a common topic of significant literary works – by Borivoje Marinković and Milorad Pavić, who studied together, who were close friends and both explored the old era of Serbian literature. It was obvious that they had a different approach to the literary material, and they were apparently interested in different aspects of the same works. Although their diverse approaches to work by Dositej Obradović, but still a nice example of the construction of one of its specific literary-historical palimpsest portrait, which can be seen from a certain distance in time and by comparative reading of the works of both research scientists. This portrait is also the testimony of one friendship, sign in the name of Dositej Obradović, scientific overlap by generational *brothers*.

Key words: the palimpsest portrait, friendship, Dositej Obradović, Milorad Pavić, Borivoje Marinković

Прилози
РИЗНИЦА

МОТРЕЊЕ ЈЕДНОГ СРБИНА УВЕЧЕ

Ено јаркої сунца, їди за їору залази, їоследње услуїе данашњеї дана чинећи; а ено їди се вече одсвуда извлачи и на све сїране їросїире. Пасїир ено їди руно сїаго своје кући шера, које идући дома још їоїаскује, а он їди за њима їолаїа-но сїуїајући у врулу свира, славуј ево їди на свом растїу нага-мном сїојећи умилно їева, а шева, їле, їди ено онде у зраку над ливадама їррейїећи, и све ближе и ближе к земљи сїушїајући се, своју вечерњу їесму савршује. Гле како несїашни скакавци око мене мирно цвркућу, а онамо їле како се їоїок жуборећи бежно слива. – Све је сада мирно – све ћуїи, и сам је вечерњи веїрић своја крила заусїавио. Роса їаде на земљу. Месец сјајни ено їди їо їлавом небу їррейїи, и сад од једної, сад од друїої облацића сакривен, шек свој їуїи бисїрим лицем насїавља. Но јел` истїина, шїа сад видим? Месец ено сїаде, и умилно своје зраке на једно месїо сїусїи. Шїа је їо? Тко їу лежи? Ах! ја їиїам їко їу лежи! Твоје їу кости леже, бесмерїни Обрадовићу! И небески їе жиїељи їочиїују, и с їобом се їо-носе; а како да їе ми на земљи живећи не їочлиїујемо, како да їе ми не слаavimo, који си нам їуїи изобраења їоказао. Гле како ївоји Србљи књижевно їоље їриљежно обдїелавају. – Ја радосно їледам како їи усїично жерїву блаїодарносїи їриносе. – Тако моји Србљи, шако један друїої їодражаїше, їа ћеїе и ви на онај сїеїен изобраења доћи, као и друїи учени народи.

Т. Радичевић, конїролор у ц. кр. миїници и солари

БЕЛЕШКА О ТЕКСТУ

Текст је објављен у листу *Пешићанско-будимски скорошеча*, 1843, бр. 50, стр. 296. Теодор/Тодор Радичевић је отац Бранка Радичевића. У вријеме слања овог текста је контролор у „цесарско-краљевској митници“ (тј. царинарници). Јављао се у српској периодици мањим прозним (басне, параболичне сцене) и пјесничким прилозима. Под именом Божидар Радичевић превео је Шилеровог *Вилхелма Тела* (1847) и штампао га Вуковим правописом. С Вуком је био у преписци и ревно прикупљао претплату на његове књиге. Велика је његова заслуга не само за Бранково образовање већ и за објављивање његове књижевне заоставштине (*Песме*, 1862) и чување Бранкових писама, изванредног свједочанства о генези његове поезије. Рођен је 1801. у Новом Саду, а умро у Темишвару, 1864; тестаментом је своју библиотеку оставио сремскокарловачкој гимназији, гдје се школовао и он и његови синови.

Ова поетска проза је један од знакова неприкосновеног мјеста Доситеја Обрадовића у српској култури прве половине 19. вијека, посебно у часописима, алманасима и листовима.

Душан Иванић

Бр. 122 Београд, 13.12. 2013.

Задужбина
**Доситеј
Обрадовић**

Жири за доделу награде „Доситеј Обрадовић“ за животно дело, на седници одржаној 12. децембра 2013. године, једногласно је донео

ОДЛУКУ

**ДА СЕ НАГРАДА ЗА ЖИВОТНО ДЕЛО У 2013. ГОДИНИ ДОДЕЛИ
АКАДЕМИКУ ВЛАДЕТИ ЈЕРОТИЋУ.**

ОБРАЗЛОЖЕЊЕ

Академик Владета Јеротић је својим животом, делом и деловањем по свему на трагу мисије коју је у српском народу остварио Доситеј Обрадовић. Његово просветитељско, филозофско-религијско и књижевно стваралаштво, прожето изразитом хуманистичком цртом његове личности, превазилази и наткриљује све посебности и искључивости својствене нашем времену.

Жири је радио у саставу: Војислав Јелић (председник), Славко Гордић, Марко Недић, Драган Симеуновић и Мирко Васиљевић.

Награду додељује Задужбина „Доситеј Обрадовић“ уз подршку Министарства културе и информисања, а састоји се од плакете са ликом Доситеја Обрадовића и новчаног износа. Добитнику ће награда бити уручена на посебној свечаности.

Београд, 12. децембар 2013. године

Председник Жирија
Војислав Јелић

Војислав П. Јелић*
Филозофски факултет
Универзитет у Београду
616.89:929 Јеротић В.

БЛАГО ТЕБИ АКО ТИ УМ У СРЦУ ПОЧИВА**

Академик Владета Јеротић је својим животом, делом и деловањем по свему на трагу мисије коју је у српском народу остварио Доситеј Обрадовић. Његово просветитељство, филозофско-религијско и књижевно стваралаштво, прожето изразитом хуманистичком цртом његове личности, превазилази и наткриљује све посебности и искључивости својствене нашем времену.

Свакоме се од вас чини, и то с правом, да је о награди одлучио сам Доситеј и ево мене задужио да гласно саопштим име њенога добитника, што ја и чиним. У име чланова жирија дозволите ми да кажем само још неколико речи о делу академика Владете Јеротића. Почео бих једном светоотачком мишљу коју он радо и често користи у својим промишљањима о човеку и његовом непрестаном трагању за смислом: *Благо теби ако ти ум у срцу почива*. Ову крилатицу је могао да изнедри само грчки дух. Од старих народа само су Грци, како пише госпођа Идит Хамилтон, класични филолог, сагледавали појаве као делове целине и ова навика је утиснута на свему што су учинили. Тако је и грчки храм, поиман као део своје околине, био поједностављен, најједноставнији од свих великих грађевина света. У складу са овим за грчки дух и људска бића нису се претежно разликовала, већ су претежно била слична.

Навели смо ове појединости као сликовити пример за појам *целине* који је, према нашем суду, карактеристичан

* vjelic@f.bg.ac.rs

** Беседа одржана поводом уручења награде *Доситеј Обрадовић* за животно дело.

и за укупно деловање и дело, како Доситеја Обрадовића, тако и професора Јеротића. У томе кључу, уверени смо, могли бисмо најлакше да сагледамо све оне различите области деловања и рада ове двојице учитеља и просветитеља српских. О целини сведоче и наслови њихових књига – на једној страни *Собраније, Венац, од алфавиџа*, на другој *Дарови наших рођака, Путовање у оба смера, Србија и Срби између изазова и одговора*. Када кажемо дарови, нужно мислимо и на ударја. Само тако они чине целину. Међу бројним рођацима, старијим и млађим, има светитеља, државника, песника, научника, филозофа. Да поменемо неке: Св. Петар Коришки, Његош, Тесла, Доситеј, Вук, Исидора Секулић, Момчило Настасијевић, Црњански, Бора Станковић, Дис, Ракић, Андрић, Меша, Десанка Максимовић. Сви они заједно представљају латице на истоме цвету, како би то рекао Настасијевић. Или пак онако како каже један енглески физичар Томсон: „Ви не можете затрести један цвет, а да не затресете звезде“. О појму целине, и то је познато, писали су готово редом сви најпознатији неуропсихијатри, међу њима и Алфред Адлер: „Само ће онај моћи да без страха иде кроз живот ко је свестан свога припадања целини“. Многим су још нитима повезани Доситеј и Јеротић. Краси их добронамерност, стрпљивост и блага реч, дају родитељске савете и брину за род и отечество. Уз Његоша, Теслу и Исидору они су родитељи по позвању и стога имају највише деце. Да ли и због тога њихова дела одишу животном радошћу? Они нам дају за право ако казујемо да гроб није симбол трајања и вечности, већ колевка. Покрај гроба се обично ћути, крај колевке пева. И Доситејева и Јеротићева размишљања о религији увек су везана за појам љубави зато што су уверени да ниједна религија на свету не може то уистину бити ако није заснована на љубави. А разумели су обојица ону крилатицу из старине која каже: да би се веровало мора се мислити, а да би се мислило мора се веровати. Завршићу речима Идит Хамилтон која каже да је грчка религија водила једноме свету у којем ниједан појединац неће бити жртвован ради неког циља, већ у коме ће свако бити спреман да се жртвује ради добра других, а у духу љубави, са Богом који је љубав.

Јована Н. Грујић*
Задужбина Владете Јеротића
Београд
616.89:929 Јеротић В.
615.851:271.2–183.5

О ВЛАДЕТИ ЈЕРОТИЋУ И ЊЕГОВОМ ДЕЛУ

Оригинална личност неуобичајено разноликог дела, Владета Јеротић, рођен је 2. августа 1924. године у Београду у Задарској улици, на Варош-капији, у чиновничкој породици. Бунтовник у младости, како се сећа, није посебно волео школу, мада је у основној школи био одличан ђак. Похађао је, за то време, елитне београдске школе. Прва два разреда основне школе, у школи Краља Петра I, а друга два у школи Краља Александра, у Дечанској улици. Школовање је затим наставио у Другој мушкој гимназији, која се налазила на месту данашње зграде *Полиџике*. Омиљени часови су му били веронаука и историја. У току адолесцентног доба доживео је значајан преокрет у мишљењу, осећању, понашању: из екстравертног, живог и немирног дечака, који је у умало био избачен из школе, изродио се, како сам каже, интровертан „мислилац“.

На крају гимназије двоумио се између два факултета, теолошког и филозофског. Након повреде ока и заљубљивања у једну удату жену, офталмолога, одлучио је да студира медицину, а након наглог обољења и скоре смрти друга Димитрија, оболелог од шизофреније, доноси одлуку да ради психијатрије упише медицину. У адолесцентном добу писао је стихове (од којих су неки објављени у часопису „Сведочанства“ и том приликом наишли на оштру критику

* jovana.n.grujic@gmail.com

од стране Оскара Давича), приче, започео са писањем неколико романа, док је у току целе младости писао и дневник.

Бомбардовање Београда 6. априла 1941. дочекао је у породичном стану у Кондиној улици. Отац му је био резервни капетан и сматрао је да је његов син, са непуних седамнаест година, способан да пође у рат, па га је и повео са собом. Били су послати негде између Чачка и Ужица, на, како сам каже, имагинарни „фронт“ који је требало бранити од Немаца. Крај рата дочекао је у једном селу изнад Ужица, не испаливши ни један метак и не видевши ниједног немачког војника. У току немачке окупације даноноћно је са пријатељима водио страсне разговоре поводом питања философске и религиозне природе, читао дела Достојевског, Сјенкјевича, Вајнингера, Шопенхауера и Платона и о њима, такође, распредао до дубоко у ноћ. Учествовао је у радној акцији „Националне службе за обнову Србије“, која га је одвела прво у Ћуприју, затим у Велику Плану и након тога вратила у Београд, на чишћење кућа после бомбардовања током 1944. године.

Уочи самог ослобођења Београда почео је да ради као болничар-волонтер на хируршком одељењу Опште државне болнице у граду. Након завршеног санитетског курса, требало је да буде послат у Босну на акцију сузбијања тифуса, али до тога није дошло. Брзо је напредовао до лекарског помоћника, а понекад је и асистирао при операцијама својим шефовима Иви Јовановићу, Стојану Новаковићу, Милошу Мисирлићу. Често истиче да никада није постао члан Комунистичке партије Југославије, али ни касније, све до данас, члан било које политичке партије.

У јесен 1945. године уписао је Медицински факултет. Те године је било преко 1000 студената, с обзиром на то да Београдски универзитет није радио за време окупације. Предавања је слушао у великој сали Коларчевог универзитета. У својој аутобиографији помиње професора Матавуља (хемија), Шљивића и Радојевића (анатомија), Ћорђевића и Димитријевића (бактериологија и фармакологија). У најлепшем сећању остао му је чувени професор Александар Костић, хистолог и сексолог, који је, по његовим речима: „најсубљи и најдосаднији предмет на читавој медицини – била је то

хистологија – својим бриљантним предавањима и истим таквим уџбеником, учинио једним од најзанимљивијих предмета у првим годинама студирања медицине“.

Био је веома задовољан наставом, вежбама, радом са болесницима у току студија медицине, па је и данас захвалан својим наставницима, доцентима и асистентима. Непријатност са којом се сусретао током студирања су биле обавезне „конференције“ студената медицине на којима су се, некад и појединачно, прозивали они студенти који нису били довољно ангажовани у политичком животу факултета међу којима се и сам налазио.

Преко двадесет година које је провео у раду у болници *Др Драгиша Мишовић* у Београду као психотерапеут и психијатар и четири године у иностранству (Швајцарска, Немачка и Француска), биле су најиспуњеније године његовог практичног рада са пацијентима.

По повратку из иностранства 1961. године, конкурисао је за место психотерапеута на тада једином психотерапеутском одељењу у Југославији код примаријуса др Владислава Клајна. Очекивао је да ће дуго чекати одговор, с обзиром на своју политичку неутралност и боравак у иностранству, који је провео на познатим психијатријским клиникама радећи као лекар-гост. Међутим, био је примљен на неуропсихијатријско одељење болнице *Др Драгиша Мишовић*. Наиме, нешто пре тога скинут је табу да у болницу могу бити примани само проверени лекари – комунисти. Неколико неуропсихијатара, изврских стручњака, који никад нису били чланови Партије, већ су радили код др Владислава Клајна, па затим и Јеротић.

Јеротићу је изузетно значила подршка В. Клајна. Радећи са њим уживао је пуну слободу рада, док је Клајн, са друге стране, умео да уочи и да цени Јеротићев ентузијазам за психотерапију.

Упоредо са напорним свакодневним радом са неуротичним и психотичним пацијентима, успевао је да се бави и научним радом, да пише чланке и књиге и да на европским и светским конгресима психотерапије презентује своје радове.

За самог Јеротића његов долазак на Теолошки факултет у Београду био неочекиван и изненадан. Наиме, 1984. године добио је позив наставничког савета Богословског факултета, претходно одобреног (и благословеног) од патријарха Германа и ондашњег Синода Српске православне цркве, да оснује Катедру за пастирску (пасторалну) психологију и медицину. Директори болнице *Др Драгиша Мишовић*, у којој је и тада радио као шеф Психотерапеутског одељења (од 1963. године), нису, међутим, одобрили његов упоредни рад у болници и на Теолошком факултету.

Након вишедеценијског рада у Психотерапеутском одељењу болнице *Др Драгиша Мишовић*, од 1985. као професор по позиву предаје Пастирску психологију и медицину на Теолошком факултету у Београду. Почетком 1985. године одржао је приступно предавање „Улога и значај религије у животу човека“. Предавању су поред студената присуствовали и патријарх Герман, многи епископи и професори Богословског факултета.

Своју недоумицу да ли је корисније да држи предавања за све заинтересоване за област пастирске психологије и медицине, међу којима би се нашли и студенти других факултета, као и образовани лаици, или да одржава затворена предавања за мањи број студената теологије, истински заинтересованих за тај предмет, поделио је са патријархом Германом, који му је, с обзиром на то да је био врло добро упознат са Јеротићевим дотадашњим резултатима на отвореним трибинама, саветовао да предавања буду приступачна свакоме ко жели да слуша и да поставља питања.

Током боравка у Лондону 1989. године добио је значајну подршку поводом вредности и значаја свог предмета за студенте православља од једног од највећих ауторитета у православном свету – митрополита Антонија (Блума).

Предмет Пастирска психологија и медицина обухвата широко подручје будуће пастирске делатности свештенослужитеља у односу на његову паству. Предавања су почињала достигнућима пренаталне психологије данас, да би се затим, прелазећи из једног у друго животно доба, преко веома значајног периода детињства, адолесцентног доба,

зрелог доба са заснивањем породице, завршно са добом старости, бавио свим оним што је здраво и болесно у сваком од ових доба, доводећи овакве појаве у везу са религијом, односно са превентивном улогом православне вере и православне цркве у спречавању психопатолошких појава, а када се оне манифестују и са одговарајућом православном хагиотерапијом.

Никада није сасвим изгубио везу са психотерапеутском праксом, мада је престао са радом у болници. Остајао је по неколико сати, након завршених часова на Богословском факултету, како би се састајао и разговарао са људима који би желели да се сусретну са њим. Такође, након сваког завршеног предавања или одржане трибине, разговарао би са свим својим читаоцима-слушаоцима који би му пришли.

Учествовао је, заједно са протом др Србољубом Булићем, теологом и психологом, у оснивању саветодавног психолошко-медицинског центра при Патријаршији СПЦ. То је саветовалиште, иначе прво такве врсте основано код нас, у коме волонтерски раде наши познати стручњаци православне вере, из специјализованих области алкохолизма и наркоманије, психоза и проблема секти, дечијих и адолесцентних поремећаја, као и брачних проблема и проблема старачког доба.

Од 1984. године Владета Јеротић је члан Удружења књижевника Србије, а редован је члан Медицинске академије. Изабран је за дописног члана Српске академије наука и уметности 27. 10. 1994. године, а од 26. 10. 2000. је и редовни члан Одељења језика и књижевности САНУ. Такође, Јеротић је члан и Српског лекарског друштва (психотерапеутска секција), Психотерапеутског друштва Србије, Јунговог удружења у Београду.

Одликован је, 2001. године, највишим признањем Српске православне цркве, Орденом Светог Саве првог степена. О том одликовању Јеротић је рекао: „Примити из руку једног од најдуховнијих и најчеститијих српских патријарха у двадесетом веку, господина Павла, Орден Светог Саве првог степена, за мене је велика част и од Бога благодет. О тзв. личним заслугама у езотерном хришћанству, наравно и у

православљу, за различита признања нема ни говора. С моје стране постојали су (целог живота) само труд и вредноћа. Верујте ми, ништа више. Све остало је била Божија воља и добра воља људи према мени.“

Културно просветна заједница Србије 2007. године доделила је Вукову награду, једно од најзначајнијих националних признања културе, које се додељује најзаслужнијима за изузетан допринос развоју културе у Републици Србији и свесрпском културном простору, академику Владети Јеротићу.

На Видовдан, 28. јуна 2007. године, а по жељи оснивача Владете Јеротића, основана је Задужбина Владете Јеротића са циљем објављивања сабраних дела аутора и организовања семинара, трибина, предавања. Такође, циљеви Задужбине су и сређивања и припреме за штампу рукописне оставштине Владете Јеротића, завршавања рада на издавању Сабраних дела, штампања библиографије радова и библиографије о Јеротићевим радовима, пописивања библиотечке и остале архивске грађе, објављивања књига и публикација из области сродних онима којима се бави Владета Јеротић...

Поводом значајног јубилеја, 80-те годишњице од рођења Владете Јеротића, у Нишу је 2004. на Филозофском факултету одржан скуп под називом *Владети Јеротић – делом у времену*, у чијем раду су учествовали филозофи, психијатри, социолози, педагози, теолози, етнологзи, књижевни критичари. Зборник радова *Владети Јеротић – делом у времену* са одабраним текстовима је уредио Драгиша Бојовић.

Истим поводом у Новом Саду у организацији САНУ, Педагошког факултета у Новом Саду и Издавачке куће *Ars libri*, одржан је научни скуп, коме је следио зборник радова *Духовности и образовање. Дијалоги са делом Владете Јеротића*. Зборник, који су уредили митрополит Порфије, Исидор Граовац и Душан Поповић, пружа поглед на Јеротићево дело из угла образовања и едукативног утицаја на младе.

У Ужицу, 19. јуна ове године, поводом 90-тог рођендана Владете Јеротића одржана је прва у низу Свечана академија под називом „Блага и истинита реч“ у организацији Старе цркве и Задужбине Владете Јеротића.

У фебруару 2014. године академику Владети Јеротићу уручена је и награда за животно дело „Доситеј Обрадовић“. Жириу свом образложењу наводи да Јеротићево, филозофско-религијско и књижевно стваралаштво превазилази све посебности својствене нашем времену. „У летописима Задужбине стајаће ваше име као ствараоца који је наставио племениту Доситејеву мисију“, рекао је председник Управног одбора Задужбине „Доситеј Обрадовић“ Радомир Путник.

Јеротић је развио обимну и плодну публицистичку делатност из граничних области религије и психотерапије и философије и психијатрије. Такође, редовно одржава предавања из психијатрије, религије и књижевности у готово свим већим градовима у Србији.

Немали стваралачки опус академика Јеротића садржи преко 60 књига из области религије, психијатрије, књижевности, филозофије, стотине студија објављиваних од 1950. године до данашњих дана, за шта је, уз поменуте највеће, награђен бројним наградама, одликовањима и захвалницама.

У том смислу, дело Владете Јеротића се условно, а оквирно, може поделити на радове из области религије, медицине и књижевности. Из тог разлога, врло је тешко да се на једном месту а компетентно говори о Јеротићевом целокупном опусу, па ће надаље бити дат тек преглед са кратким приказом његових досадашњих најзначајнијих књига.

У оквиру области религиозне есејистике и филозофских написа, *Повраћак оцима* је кључна књига јер означава новину коју целокупно Јеротићево дело доноси а то је почетак повратка учења хришћанских отаца у савремени српски духовни и интелектуални живот. Уз уводно слово почившег патријарха српског г. Павла и предговор митрополита Порфирија, ову књигу сачињавају три појединачна Јеротићева наслова: *Учење св. Јована Лествичника и наше време*, *Учење св. Исака Сирина и наше време* и *Св. Марка Подвижника и наше време*.

Хришћанство и психолошки проблеми човека је Јеротићев уџбеник за студенте Богословског факултета у Београду, у оквиру предмета Пастирка (пасторална) психологија и медицина. Рађена промишљено и студиозно, ова студија дав-

но је превазишла своју основну, и важну намену, као што су и Јеротићева дводеценијска предавања на истом факултету била посећивана и од бројних младих боготражитеља. Књига је допуњена „Азбучником важнијих појмова“, лепим уводом у Јеротићев новоуспостављени и већ доказани систем схватања појмова.

Оригинални, али и кључни, Јеротићев став, који и надаље изазива разнолико реаговање савременика, интегрално је исказан у књизи *Индивидуација и (или) обожење*. У питању је, наиме, суштина Јеротићевог теолошко-филозофског става да постоји извесни паралелизам између хришћанског процеса обожења и Јунговог процеса индивидуације.

Библијску реч из Јеванђеља по Матеју: „Будите мудри као змије а безазлени као голубови“, Јеротић у својој књизи *Мудри као змије, безазлени као голубови* тумачи преносећи речи патријарха Павла: „... развијајте своје умне способности све више, под условом да паралелно у себи развијате доброту. Но ум је хладан, а доброта топла, али слепа. Стога су нам потребни и ум и доброта, да једно другом држи равнотежу, да ум не пређе у злоћу, а доброта не пређе у глупост“.

У предговору своје књиге *Приближавање Боћу* Јеротић наводи да је то дело „настављање... вишегодишњих размишљања и доживљавања у тражењу и откривању воље за смислом, коју сматрам, заједно са бечким психијатром и филозофом Виктором Франклом, основним покретачем сваке људске делатности“, чиме даје заједничку основу бројним текстовима који је чине. Издвојмо следеће: „Неуспеле комуникације међу људима“, „Кривица, осећање кривице и грех“, „Здраво и болесно у религиозном доживљају“, „Рат и православље“.

Најбољи преглед Јеротићевог целокупног рада подељеног у поглавља: „Психологија, психотерапија“, „Богословље (теологија)“, „Између психологије и богословља“, „Хришћанство“, „Срби, српски народ“ и „Антропологија“ дат је у књизи *120 питања и 120 одговора из хришћанске психотерапеушке праксе*, која је истовремено резултат одабира најинтересантнијих постављених питања и савремених (а не тадашњих) Јеротићевих одговора на њих. Наиме, деценијама одговарајући на бројна питања на трибинама широм на-

ших крајева, Јеротић је разрешавао многе личне, болне и презначајне преокупације својих верних читаоца. Ову књигу сачињавају два првобитно појединачна наслова *50 питања и 50 одговора из хришћанске психотерапеутиске праксе* и *Нових 50 питања и 50 одговора из хришћанске психотерапеутиске праксе* која су допуњена додатним питањима у овом издању.

Својеврсни наставак ове књиге представљају *Новосадски разговори*. Књига *Новосадски разговори* садржи питања и одговоре која су академику Јеротићу постављена на предавањима, промоцијама и трибинама организованим у Новом Саду, на којима је гостовао претходних година. Питања на која Јеротић у овој књизи даје своје свевременске одговоре су подељена у области: „Хришћанство“, „Психологија“, „Мушкарац и жена“, „Породица, васпитање“, „Између психологије и богословља“, „Антропологија“.

Јеротићево размишљање на тему *Како замишљам да бих разговарао са владиком Николајем Велимировићем данас*, основни је текст у књизи *Духовни разговори*, али, временом, како се гасе духовници по нашим манастирима, ово би била и јединствена прилика да савремени, посебно млађи хришћанин, чује и аутентичну реч оца Тадеја, оца Јустина Дечанског и Савиначког, оца Јулијана, игумана Студенице, митрополита Антонија Блума... На велику личност Николаја Велимировића Јеротић се поново враћа у свом делу *Вера и нација*. Поред теме о сложеној и противречној личности Николаја Велимировића, Јеротић се бави и следећим питањима: „Да ли постоји зрелост народа?“, „О верском фундаментализму данас“, „Православље и запад“... Епископ Иринеј Бачки у предговору Јеротићевој књизи *Психолошко и религиозно биће човека*, што представља и најбољу препоруку за ово дело, каже: „Драги читаоче, у твојим рукама се налази несвакидашња, драгоцену књига, из пера научника који и сам, у броју наших признатих и угледних стваралаца, представља ретку и необичну појаву...“.

Објављујући зборник текстова „првенствено осмишљених нашем православном вером“ Јеротић у кратком предговору поручује: „С молитвом у срцу обраћам се Богу да Његов благослов почива над овом књигом: прислонио сам се

наслову *Само дела љубави осџају*, у дубоком хришћанском уверењу, и доживљајном и сазнајном, да је заиста тако и са ове и са оне стране...“

У Јеротићевим делима из области религије налазимо и књигу *Божанска и људска мудрост у Давидовим џсалмима*. Тумачећи Давидове псалме, Владета Јеротић је у традицији оваквог начина комуницирања са Светим писмом у европској литератури али је и у складу са најбољим сопственим настојањима да данашњем читаоцу приближи вечну важност и савременост и ове хришћанске ризнице мудрости.

Књига *Преџече хришћанствџа* представља јединствено издање двају Јеротићевих појединачних наслова: *Лао Це – начела Таоа* и *Будизам и хришћанствџо*. Јеротић овде износи своју тезу о вези старих религија са хришћанством, исказујући изузетно познавање ових учења. Један од извора за тумачење заснованости Јеротићеве посебне религиозно-филозофске мисли је књига *Савременост руске религиозне филозофије*. Она такође представља сажет и основан водич кроз ову многима интересантну али недовољно познату област. У књизи су заступљена учења следећих знаменитих руских мислилаца: Владимира Соловјова, Фјодора М. Достојевског, Николаја Берђајева, Василија Розанова, Дмитрија Мерешковског, Павла Евдокимова.

Књига *Сџарџо и ново у хришћанствџу* је, међутим, на одређени начин, запостављена у савременој рецепцији Јеротићевог стваралаштва, иако пружа подробне одговоре на данашња честа питања: Хришћанска вера и реинкарнација, Магија и хришћанство, Паганство и хришћанство...

Један нови, личнији, дневнички рукопис Владете Јеротића имамо прилику да упознамо у књизи *Сџаре и нове мрвице из џправославних манасџира*. Ови записи су настали на путовањима и посетама манастирима које је Јеротић, са својом супругом Јеленом, водио најпре педесетих година а затим и у последњим двама деценијама прошлог века.

Превод библијске књиге *Премудростџи Соломонове*, који је начинио митрополит Амфилохије Радовић, својим тумачењима обогатио је Владета Јеротић, прикључујући свој актуелни текст „Човек и његов кушач“.

„Пренесем ли верно објективне податке о појединим животним манифестацијама, од бескичмењака до сисара и човека, онако како су признати светски научници ове животне феномене изнели, учинило ми се да ће то за пажљиве читаоце можда бити довољно да заузму одређенији став у вековној расправи о пореклу живота на Земљи, расправи коју су водили и још је данас, не мање успламтело него некада, воде материјалистички опредељени еволуционисти са спиритуално опредељеним мислиоцима“, наводи Јеротић у предговору својој књизи *Недремано Божије око у чудима природе*.

У својој студији *Десјош Ђурађ Бранковић – његово и наше време* Јеротић се свесрдно залаже за поновно вредновање улоге знаменитог српског владара у нашој националној историји али и за његову значајнију позицију у оквиру Православне српске цркве, недвосмислено се одређујући као поборник настојања за његову канонизацију. Ова студија и велики низ огледа и есеја чине Јеротићеву књигу *Србија и Срби између изазова и одговора*.

У област популарне медицине сврстава се вероватно најпопуларнија књига академика Јеротића *Човек и његов идентитет*, која садржи одговоре и на питања: „Шта стварно значи бити зрела личност?“, „Избор партнера, случајност или законитост?“, „Инфаркт и психа“, „Психоанализа и јога“, а подељена је у поглавља „Психолошко-психијатријски проблеми данас“, „Љубав и сексуалност“, „Телесне болести и психа“ и „Источни-западни ветар“. Актуелност ових тема и питања која је Владета Јеротић постављао сам себи пре три деценије доказују бројна поновљена издања.

У књизи *Мистичка стања, визије и болести* Владета Јеротић разоткрива нека од важних питања ове области, као што су суштинска објашњења визија, екстаза, транса, преобраћења (конверзије), али и упућује на могућност објашњења визија и мистичких стања, на везе између визија и дроге, на плодотворност односа стваралаштва и мистике... У последњем поглављу аутор се бави депресијама, психопатијама и епилепсијом.

Књига *Неуроза као изазов* представља Јеротићев креативни дуг учитељима, Владимиру Вујићу и Владиславу

Клајну, чијим сенима је и посвећена. Сачињавају је следећа поглавља: „Теорија и пракса психотерапије“, „Примена психотерапеутских учења на свакодневни живот“, „Велики лекари психотерапеути“. Последње поглавље се бави односом Фројда и Јунга.

Далеке 1981. на Коларчевом универзитету Јеротић је одржао предавања која представљају основ књиге *Неурошичне појаве нашег времена*. Шест Јеротићевих тадашњих предавања била су изречена на теме: „Патологија духа времена“, „Породичне неурозе“, „Неурозе брачних парова“, „Сексуалне неурозе“, „Неурозе органа и психосоматске болести“ и „Неурозе услед одвајања“. Тим предавањима, која нису изгубила на актуелности, придодато је пет текстова, одређене психолошко-хришћанске тематике. Такође, књига *Личности наркомана* састоји се из две раније објављене Јеротићеве студије: „Дрога у разним културама“ и „Личност младог наркомана“. У првој студији аутор доказује да су у старим цивилизацијама познавали употребу разноврсних опојних средстава, али да су она примењивана у уском кругу, контролисано и са одређеном сврхом. Изум новијих времена је данашња (зло)употреба дрога, за коју аутор има разумевања, пошто сматра да је дух савременог доба – наркомански, али нема оправдања – јер доказује да је ствар избора личности којим ће путем у том времену кренути.

Психотерапија и религија крунско је дело сигурно најзначајнијег савременог српског световног религиозног филозофа. Дело *Психотерапија и религија* је избор кључних чланака које је академик Јеротић написао током последње деценије свог најплоднијег рада у овој области: „Потреба и значај религије за човека“, „Психолошка и теолошка одређења човека као задатак пастирске психологије“, „Психијатрија/психотерапија и религија“, „Етичке дилеме и одговорности психотерапеута“, „Психоанализа и религија“, „Фројд и Јунг – анализа односа личности“, „Архетипови у детињству“, „Психотерапеут и његова сенка“, „Психотерапеут-пацијент“, „Здраво и болесно у религиозном доживљају“, „О вређањима, опраштању и забораву“, „Спасење и излечење“, „Какву подршку психосоматским болесницима може да пружи религија као психотерапија“,

„Снови у Јунговом и хришћанском схватању“, „Правила светог Григорија Ниског са гледишта савремене динамичке психологије“. Обимна књига *Психодинамика и психотерапија неуроза* двојице аутора, иначе врхунских стручњака, Владете Јеротића и Милана Поповића, представља последњих деценија уџбеничку литературу за ову област.

У књизи *Јунг између истока и запада* дело и личност једног од тројице најзначајнијих психијатара XX века, Карла Густава Јунга, за кога често наводи да је извршио значајан утицај и на његов рад, Владета Јеротић анализира и представља у поглављима: „Јунг у савременом свету“, „Јунг и парапсихологија“, „Јунг и алхемија“, „Јунгов појам синхронизитета“, „Учење о симболима код Фројда и Јунга“, „Архетипови у детињству“, „Јунг и појам зла“, „Јунг и западно хришћанство“, и „Јунг и православље“.

Дванаест чланака књиге *Између ауторитета и слободе* Јеротић је објавио у књижевним часописима и новинама у периоду од 1968. до 1979. Читани данас, у односу на податак о њиховом настанку, још једном сведоче не само интелектуалну смелост њиховог аутора него и његово доказано визионарство. Текстови су подељени у три целине: „Човек данас“, „Индивидуа и друштво“ и „С оне стране психијатрије“.

Као прелазни радови ка области уметничког, а најпре литерарног стваралаштва, постављене су две Јеротићеве књиге.

У књизи *Психоанализа и култура*, Јеротић, на самим почецима свога рада, разматра основна питања односа психоанализе и мита, психоанализе и религије, психоанализе и парапсихологије, психоанализе и културне антропологије, као и психоанализе и стварања.

Зачетак рада на патографским студијама Владете Јеротића представља књига *Болести и стварање*. Свестан да се не само дело него и уметници лично опирају оваквом аналитичком приступу уметничкој творевини, Јеротић и упркос томе, користећи приметна знања из психоаналитичких студија, посебно Карла Густава Јунга, без узмицања и као први у нашој књижевној есејистици, наступа у анализи дела Франца Кафке, Хермана Хесеа, Ежена Јонеска...

Што се књига из области књижевности тиче, Владета Јеротић је поводом поновног објављивања првог тома књиге *Дарови наших рођака*, написао: „Имао сам тада (1984) шездесет година, а то је био тек почетак мога темељног бављења српском прошлoшћу, оном књижевном најпре, а потом – у Другој и у Трећој књизи – и националном, односно верском прошлoшћу. Да ли је то било онда ненадокнадиво закашњење или прави час моје душевно-духовне зрелости за почетак бављења једним оваквим одговорним радом?“. У другом тому књиге психолошких огледа из домаће књижевности *Дарови наших рођака* Владете Јеротића, разматрана су дела Вука Караџића, Проте Матије Ненадовића, Доситеја Обрадовића, Његоша, Лазе Костића, Борисава Станковића, Момчила Настасијевића и Љубомира Симовића. Трећа књига *Дарова наших рођака* за тему има дела архиепископа Данила II, Стефана Лазаревића, Вука Караџића, Радоја Домановића, Ива Андрића, Милоша Црњанског, Десанке Максимовић, Миодрага Павловића, Стевана Раичковића, Милорада Павића, Драгана Колунџије, Вука Крњевића, Србољуба Митића, а дат је и психолошки портрет Николе Тесле. Четврта књига Јеротићевих патографских студија се поново враћа делима Петра Петровића Његоша и Миодрага Павловића, а чак три студије су посвећене стваралаштву Исидоре Секулић. Јеротић такође пише и о књигама Дејана Медаковића, Ивана Лалића, Слободана Ракитића... У октобру 2013. године објављена је и пета књига *Дарова наших рођака* у којој академик Јеротић наставља са психолошким студијама дела Исидоре Секулић, Десанке Максимовић, Милорада Павића, Милутина Бојића и многих других. Делима страних писаца и филозофа Јеротић се бавио у својој књизи *Путовања у оба смера*, пишући о *Еју о Гилјамешу*, Шекспировом *Ричарду III*, о Новалисовом, Рилкеовом и Кафкином стваралаштву, као и о једном, по ауторовом сведочењу, најзначајнијем ауторитету, у литерарном али и у религиозно-филозофском смислу, европске цивилизације, Фјодору Михајловичу Достојевском.

Писац преко осамдесет текстова о делима шездесетак српских писаца, Владета Јеротић, посветио је знаме-

нитом српском песнику монографију под насловом *Милан Ракић и религија* коју чине поглавља: „Милан Ракић – личност“, „Стваралаштво Милана Ракића“, и „Милан Ракић и религија“, да би, на крају, анализирао осам Ракићевих песама које је препознао као религиозне.

„У људском свету одговори су промењиви и пролазни; вечна су питања, једино она уливају поуздање у људски род – тој мудрости Старих приклонио се овде Владета Јеротић, суочавајући се, тако, још једанпут, по стоти пут, са загонетком која већ деценијама искрсава пред њега чим се упита о вредностима и смислу човековог постојања на земљи, о људској вољи за стварањем и за вером, о могућим путевима индивидуалног самоостваривања и преумљења бића“, наводи у предговору Јеротићевој књизи *Одшкринућа враћа – Миодрај Павловић* Јован Делић.

Књига *Психолошка шумачења Вукових пословица* најављена је предговором у којем, између осталог, стоји: „Дубока Јеротићева религиозна и хуманистичка духовност, не мање него његова разбокорена интелектуалност, нашла је своје ново а тренутно уточиште у жељеном извору чисте народне мудрости. Та потрага за дијалогским изазовом, у вишедеценијској муци (или бици) ка коначном а вечно недостижном хришћанском идеалу, „открила“ је жељно давно „откривене“ Вукове пословице. Да ли и разоткривене?“ *Добро ѓамџи, а зло заборављај* – суштински се наставља на књигу *Психолошка шумачења Вукових пословица*. Поред анализе Вукових, Јеротић се у овој књизи бави и анализом руских народних пословица, уочавајући сличности и разлике у култури двају сродних народа.

Драгоцене сведочења Владете Јеротића о сусретима са знаменитим савременицима Исидором Секулић, Милошем Црњанским, Миланом Кашанином, Рашком Димитријевићем, Михајлом Лалићем, Добрицом Ћосићем, Рељом Катихем, Војином Матићем, Ксенијом Атанасијевић и патријархом Павлом, изнета су у књизи коју је аутор назвао *Посетице, одломци*, дајући, тако, на знање да се у његовим белешкама налазе и бројна друга значајна сећања на најугледније Србе нашег доба. То је делимично и потврђено, објављивањем

књиге под насловом *Сећања*, коју чине Јеротићеви сусрети и разговори са: Љубицом Марић, Енриком Јосифом, Светомиром Настасијевићем, Светозаром Светом Бркићем, Максом Еренрајхом, Живорадом Васићем, Хугом Клајном, Миодрагом Поповићем, Тарасом Кермаунером, Мешом Селимовићем, Добрицом Ћосићем...

Деценијама је Јеротић, конкретно у периоду од 1967. до 2002. године, својим краћим текстовима пратио појаву нових књига, домаћих и страних, из области филозофије, религије и књижевности. Избор таквих приказа и препорука, подељен у два поглавља: „Домаће врело“ и „Страна ризница“, сврстан је у књигу *Прикази, препоруке* представљајући својеврсни културно-историјски сажетак значајних догађања друге половине двадесетог века на територији тадашње Југославије.

Пишући и стручне текстове и есејистичке прилоге, Јеротић је умногоме изградио свој лични литерарни стил, који му је омогућио и да своја интимнија сећања уобличи у вид аутобиографске прозе. Најчешће су такви текстови настајали поводом бројних путовања, у виду путописних бележака.

Тако Јеротић у предговору књизи својих путних бележака, *Европа и Европљани. Записи са путовања*, после опаске да се са неким од својих тадашњих а изложених мисли и ставова данас не слаже, са другима би радо повео дијалог а трећима остаје привржен – задаје читаоцу задатак: „Нека је мало и напора код читаоца ових мојих *Записа* – да пронађе шта у понуђеном тексту, од пре тридесет, двадесет и десет година, припада првој, другој или трећој категорији мишљења или веровања које сам овде изложио“.

У уводној речи издања *Путовања, записи, сећања 1951–2001*. Владета Јеротић, наглашава да је ова његова књига првенствено аутобиографског карактера и да је то њена основна карактеристика. Она чини преписе из његовог дневника, и самим тим илуструје пут упознавања самога себе што је и мисао и захтев који Јеротић врло често упућује својим читаоцима и слушатељима.

Три књиге разговора Владете Јеротића са угледним публицистом Милошем Јевтићем (*Послојбина душе, Одбрана живоша и Адресе времена*), сврстане под заједнички наслов

Постојаности Владете Јеротића, драгоценост су сведочанство живе речи једног од најумнијих наших савременика. Поред ове књиге разговора 2013. године је штампан и лични одабир интервјуа академика Владете Јеротића, објављених у периоду од 1986. до 2009. године, у књизи *Човек – највећа зајонетка*. Интервјуи су сврстани по насловима: „Човек од страха“, „Човек и његов идентитет“, „Ратоборнији смо од предака“, „Три бића у човеку“, „Спој науке и религије је могућ“, „Значај психосоматске медицине“, „Исправљамо неслогу“, „Јубилеји“, „Човек – највећа зајонетка“, „Прошлост у савременом духу“, „Срце очишћено од греха“, „Бог је у мрављој киселини и у Баховој музици“, „Душа и тело стари, а дух никада“, „Свети Дух `дише где хоће`“, „Питања једног психолога Владете Јеротића“, „Наука и религија су комплементарне“, „Ако нема Бога све је дозвољено“, „О читању“, „Вера и нација“.

Водећи стални дијалог са својим савременицима, али и са литерарним сапутницима, Јеротић је устројио више књига које представљају, иако у различитим студијама, сублимат његових интересовања, преокупација и разрешења појединачних питања. Покушај разрешења питања са којима се суочава савремени човек објављена су, на тај начин, у зборницима текстова *Изазови хришћанства у 21. веку* и *Прејознасти Христа*.

У књизи *Узредна размишљања* Јеротић је своје текстове поделио у неколико поглавља: „Духовне теме“ (Хришћанство и мисионарство, Постоји ли чистиште?...), „Забележено у 2007“, „Забележено у 2008“, „Из данашње еротско-сексуалне праксе“ (Како мушкарац гледа (види) жену? Да ли ме моја девојка воли? Како муж и жена упропасте свој брак?...) а дао је и неколико приказа књига које су га занимале.

Најновија Јеротићева књига *Са Бојом, мимо Боја, око Боја* је подељена на пет тематских целина, од којих друга носи назив „Апостолске посланице“, трећа „Вукове посланице о Богу“, четврта „О усавршавању човека“, док су прва и последња, вољом аутора, остале без наслова. Први део обилује психолошко-религиозним темама, од којих се истичу „Зашто човек постаје зао?“, „Да ли су деца крива за грехе родитеља?“,

„Божија воља – човекова воља“. У другом делу академик Јеротић појашњава поуке из посланице Римљанима апостола Павла и Прве Јованове посланице, од којих издвајамо „Љубљени, сада смо деца Божија и још се не откри шта ћемо бити (Прва Јованова посланица, 3, 2)“. Трећи део, „Вукове посланице о Богу“, обухвата шест Вукових пословица теолошке тематике, чиме се наставља Јеротићево тумачење српских пословица у раније објављеним књигама. Четврти део чине четири популарне теме преузете са предавања Владете Јеротића, од којих се истичу „Човек – путник“ и „Вера и утопија“. У последњој, петој целини, заступљене су четири теме од којих се највише издваја „Поруке патријарха српског Павла и покушај тумачења“.

Дело Владете Јеротића, разнолико а јединствено, и даље је у настајању, непрекинутим жаром свога аутора.

Прикази
ДОСИТЕЈЕВИ ЧИТАОЦИ

Персида С. Лазаревић Ди Ђакомо*
Università degli Studi „G. d’Annunzio“
Chieti-Pescara
821.163.41.09 Обрадовић Д.
82.02ПРОСВЕТИТЕЉСТВО

ВИШЕСТРУКО КОРИСНО ДЕЛО О ДОСИТЕЈУ

(МАРИЈА РИТА ЛЕТО, *НЕСАВРШЕНО МАЈСТОРСКО ДЕЛО: ДОСИТЕЈЕВО ПРЕМОШЋИВАЊЕ СТВАРНОСНИХ И ПРИПОВЕДНИХ ГРАНИЦА*, Задужбина Доситеј Обрадовић, БЕОГРАД, 2014, с. 190)

Књига Марије Рите Лето, *Несавршено мајсторско дело: Доситејево премошћивање стварносних и приповедних граница* вишеструко је важна и корисна публикација о Доситеју. Марија Рита Лето је професор сербокроатистике на Универзитету „Г. д’Анунцио“ у Кјетију-Пескари (Италија) и истраживања о Доситеју и нашем просветитељству је започела преводом и приређивањем *Живоша и прикљученија* које је изашло на италијанском језику 2007. године (*Vita e avventure*, Argo, Лесе). Превод садржи и предговор („Introduzione“, 5–25) Марије Рите Лето о животу и раду Доситеја Обрадовића, као и општу слику историјског и књижевног периода у Срба у XVIII веку. Радећи на преводу Доситејевог аутобиографије, Марија Рита Лето је истовремено проучавала Доситејево дело у својој целисти и као резултат тог рада године 2011. је изашла из штампе књига *Il capolavoro imperfetto. Forme narrative e percorsi culturali in Vita e avventure di Dositej Obradović* (Liguori Editore, Napoli). Књига о којој је овом приликом реч, *Несавршено мајсторско дело* представља управо превод на српски наведене италијанске публикације (ауторке превода су Ивана Скендеровић и Марија Пејић).

* persida.lazarevic@gmail.com

Дело се састоји од увода и пет поглавља. „Увод“ ауторка отвара тиме што ставља нагласак на осећај присности коју српски народ осећа према Доситеју, и ту присност показује сама употреба имена, па Доситеја Срби никад не називају Обрадовић, мада се то противи чињеници да „оваквој блискости и присности не одговара подједнако распрострањено читање његових дела“ (7). Исто тако ова присност је у противречности са чињеницом да је Доситеј до сада учестало био предметом полемика. Ауторка затим привлачи пажњу на његова путовања, стварна и метафоричко, које траје и данас, те на мапу путовања која се налази на крају „Увода“. Неизбежно је дакако и поређење са Вуком, па Марија Рита Лето указује на једну разлику која је по њеном мишљењу недовољно истакнута: „Ако су обојица просветитељи који, заједно са Светим Савом чине ‘свето тројство’ – односно фигуре које су својом активношћу на одлучујући начин одредиле српску културу, усмеравајући је путем чије су последице видљиве и данас – Доситеј је за разлику од Вука, пре свега и писац. *Животи и прикљученија* је заправо књижевно дело, и као такво је оставило веома дубок траг“ (14). А да би се са становишта књижевности појмило читаво Доситејево дело, ауторка издваја неколике методе: филолошку критику, која се бави страним и домаћим утицајима на пишево дело, док Деретићеве студије означавају крај оваквог приступа и дају простора упоредним студијама; затим критику која види Доситеја као представника просветитељства па стога анализира културни контекст тог доба; исто тако важну критику која истиче Доситејеву везу са класичном традицијом; затим ону која покушава да прикаже дидактичко-педагошке аспекте његовог дела; и напослетку низ студија посвећених питању језика код Доситеја. Имајући у виду све ове аспекте и целокупну Доситејеву библиографију, ауторка истиче да њена студија покушава да успостави трочлани дијалог: са самим текстом, са критичком библиографијом, али и са разним традиционалним филозофијама и ставовима с којима је текст као *Животи и прикљученија* дошао у додир, па стога, да би истакла комплексност овог Доситејевог дела, ауторка каже: „покушала сам да повежем тематску критику

с анализом текстуалне реторике кроз коју се дело и гради“, и зато *Живошу и њриклученијима* „приступа из различитих перспектива с обзиром на различите жанрове које текст обухвата“ (18).

Прво поглавље је насловљено „Кроз списе и рукописе“ и читаоцима представља личност Доситеја, као и период у коме је живео, и то кроз три одељка: „Доситеј међу Србима“, „Змај и орлови“, и „Разум и религија“. У првом одељку, на месту у коме говори о објављивању *Живоша и њриклученија*, ауторка истиче да је то спис „који ће променити културну историју Срба“, а дао је Доситеју „право да стварним путовањима придода и авантуру другог степена: авантуру наратора сопствене приче“ (25). То значи да „Обрадовићева књига спроводи у дело свеобухватни процес стицања лаичке свести“, који се пресликава на читав српски народ (26). Марија Рита Лето дефинише *Живош и њриклученија* као „авантуристичку књигу 18. века“ која нуди „онеобичени поглед човека рођеног на периферији српског света“, па се животни пут аутора подударно са животним путем српског народа. У одељку „Змај и орлови“ ауторка даје опис периода у коме је Доситеј живео, повесне прилике живота Срба између отоманског и аустријског царства у XVIII веку. Ауторка види Доситеја као идеалног тумача потреба свог народа које се читавају с једне стране у вези с православљем, а с друге се увиђа да су се вера и цео српски народ морали подвргнути процесу осавремењивања, па стога истиче да је дивљење Доситеја Обрадовића према Јосипу II сасвим разумљиво „пошто се чинило да цар спроводи у дело његове сопствене идеје“ (34). Трећи одељак привлачи пажњу читаоца на тему просвећене вере и на појам разума и како се то одразило код Доситеја, и користи се прилика да се истакне како се у својим делима Доситеј брани од оптужби да подрива основе православља својим критикама (37): Доситеј се борио „за своје право говора, пошто га је ишчитавање учених књига оспособило да разликује сујеверје од правог јеванђеоског учења“, и Марија Рита Лето овом приликом истиче шта је Доситеј конкретно замерао монасима. Исто тако наглашава да је „и Доситејев однос према религији [...] много сложенији него што би се

рекло при првом читању“ (45), те сматра да „Доситеју полази за руком да одржи двоструки регистар, религиозни и лаички у исто време, и у томе је потпуно оригиналан, колико је оригиналан и његов животни пут и колико је неодољива снага и свежина којом износи властите идеје“, а поставља питање шта би се са њим догодило да је заиста инсистирао на најрадикалнијим аспектима својих ставова и да ли би заиста могао да утиче на свој народ. Марија Рита Лето подвлачи да је објављивањем *Живоша и њриклџченија* Доситеј објавио „егземпларну причу свог живота“ и та прича је постала „парадигма духовног уздицања појединца, друштва, нације – српске“, која је имала потребу „да се ослободи јарма догматског мишљења“ (48).

У другом поглављу, које носи наслов „Аутобиографска вокација“ и садржи четири одељка, дело *Живош и њриклџченија* се анализира као аутобиографија. Прва целина носи наслов „Живот и књижевност“ и већ на почетку ауторка објашњава да иако се ово дело дефинише као аутобиографија, „подједнако легитимно би могло да се сврста и у епистоларну врсту, авантуристички роман, билдунгсроман, путопис“ (49). Своје разматрање ауторка почиње питањем: „у којим је границама сам аутор поставио *Живош и њриклџченија*?“ (51). Сматра, дакле, да овај текст, у ствари, „Обрадовићу служи да постане писац и с тим циљем експериментише различитим типологијама текстова које је читао и сусретао током година образовања путујући Европом“ (52), па је резултат „изузетно комплексан текст“, а избор аутобиографије дефинише „стратешким потезом“ (53) јер „у њој Доситеј може да меша – и меша – све: али, на овај начин, чак и с формалне тачке гледишта, присуствујемо стварању нових књижевних врста у контексту оних традиционално присутних у тадашњој српској књижевној традицији.“ На тај начин Доситејев текст улази у европску савремену књижевност, док се истовремено у њему пресликавају „комплексност и готово кружни ток пута који се налази на мапи путовања аутора, који не само да спаја, да доводи у везу и прави мост између средњег века и истока свог народа и Европе свог доба, већ везује, припаја и уплиће сопствену с другим свет-

ским традицијама, тако да је тешко раздвојити сваки саставни елемент текста.“ Кад је реч о изјавама истинитости, Марија Рита Лето наглашава да нема потребе да се читалац увери у истинитост Доситејевих речи, већ да је све повезано са његовим начином бивствовања и искреним признањем преобразбе, па је истина Доситејевог списка с једне стране религиозна, али и „општег типа, скоро банална, могло би се рећи истина која се заснива на просветитељској вери у урођене људске врлине које се испољавају образовањем и мењају кроз делатности. [...] Истина се, дакле, поклапа с грађењем сфере јавне комуникације“ (56). Ауторка на крају овог одељка поставља питање: „Зар историјска личност не постаје *de-faced* (обезличена) управо када постане књижевни лик?“ (58) У другом одељку, које је насловљено „Световна хагиографија“, ауторка наглашава да управо с Доситејевом аутобиографијом „долази до десакрализације књижевног простора“ (59), мада сматра да то није била Доситејева намера, већ је он ујединио „оба окружења, сакрално и световно“ и тиме отворио пут новим стремљењима. Ради се, у суштини, о „лаичкој хагиографији, у којој Доситеј следи парадоксалну путању“ (62), тј. „Доситејева примарна прича јесте прича о обичном човеку који постаје изузетан захваљујући култури“ (63), па и овом приликом се поставља питање да ли Доситеј тражи признање и „да ли покушава да углед с алегоријског, изванземаљског, пренесе на историјски план?“ (64). Следи трећи одељак, „Аутобиографија и биографија“, с обзиром да је у делу *Животи и прикљученија*, како истиче ауторка, „веза између биографије и аутобиографије присутна [...] већ у наслову, у којем су повезана оба жанра, као и у мотивацији за писање“ (67), те су на овом месту представљени паралелизми између биографије и аутобиографије, и разматрају се разни аспекти тог односа. Следи потом целина „Аутобиографија и роман“ где ауторка истиче да док је за други део *Животи и прикљученија* Ричардсонова *Памела* обавезна референца, први део Доситејеве аутобиографије се може упоредити са архетипом авантуристичког романа, тј. са *Робинсоном Крусом* Данијела Дефоа (75), и наставља са паралелама између Дефоовог и Доситејевог текста, чиме се објашњава

„да су роман и аутобиографија очигледно међусобно зависни и неразлучиви једно од другог“ (78).

„Једно, десет, стотину путовања“ је наслов трећег поглавља у којем се разматра *Живош и њриклљученија* као путопис, па у првом одељку Марија Рита Лето расправља о „Путовањима и путописима“ и привлачи пажњу на чувени феномен XVIII века, тзв. *Grand Tour*, те на жанр путописне књижевности; на овом месту ауторка поставља питање какво је значење имало путовање у српској култури оног времена, па преузима став Јована Деретића о чувеној парадигми путовања у српској књижевности која се примењује на тзв. „свето тројство“ српске културе, тј. на Светог Саву, Доситеја и Вука Караџића. Наглашава овом приликом да од њих тројице „само је Доситеј претворио Европу коју је посетио, као и сопствена путовања, у књижевну тему“ (86), и своја је путовања укрстио „с путовањима *grandtourist*-а, и вероватно је, нарочито током његовог боравка у Енглеској, упознао део *Travel Literature* тог времена“ (87). Ауторка затим пише о Доситејевим „Годинама учења“ где бележи да „ни у једној земљи у којој је боравио није дошло до процеса идентификације“ (93), а његов живот задобија „јасну форму мапе (да, и она је изузетно симболична) његових путовања, на крају којих се указује један циљ, један идеал, један сан“ (93), те о „Годинама лутања: путовање у дванаест писама“ где се пита каква се то фигура помаља из ових писама (97). Доситеј је дакле *сиромашан њушник*, али и *ведри њушник* (98), који „истиче разлику између путовања *крз њосмашрање* и путовања *крз сѡзнају*“ (101), и примећује се да Доситеј иде путањом „која би се, према *Grand Tour*-у, могла дефинисати као ‘обрнута’, како са становишта времена, тако и простора, будући да се Доситеј креће од истока ка западу, са периферије ка центру, од прошлости ка садашњости, од античког до модерног доба“ (104). Исто тако се наглашава да је критика запоставила чињеницу да је Доситеј, иако није никада отишао у Рим, као незаобилазни циљ свих оних који су ишли на *Grand Tour*, био „изврстан познавалац италијанске културе“ (104–105), и, штавише, годинама му је италијански језик био једина веза са савременом европском културом.

На крају сегмента о путовањима ауторка коментарише да се Доситејево путовање одвија „у знаку динамичног односа губитака и добитака. Схема која се више пута понавља јесте напуштање неког места и тек стечене економске сигурности, као и одвајање од нових, драгих пријатеља, јер осећа да његов развојни пут још није завршен“ (109). Четврти одељак, „У потрази за књигом“, ауторка започиње упоређивањем са Лоренсом Стерном, и примећује да Доситеј никад изричито не позива своје сународнике да путују, и никад „не подстиче Србе да се лично упознају са напретком који су постигли други народи“ (111), но са својим савременицима просветитељима дели „оптимистичну веру у заједничку и потенцијално добру људску природу“ (115).

У четвртом поглављу, насловљеном „Од Јеленине буквице до новина мис Ливи: путовање ка модерној нацији“, Доситејева делатност из последњих година се доводи у везу са његовим открићем сфере јавног живота, па је Доситеј анализиран како у западњачкој перспективи, тако и кроз његов однос са класичним и црквенословенским наслеђем. Први одељак, „Од проповедника до издавача“, ауторка започиње констатацијом да се цео Доситејев опус може читати као педагошко дело просветитељства, и закључује да је то што је Доситеј препоручио српској омладини свој животопис као прву књигу свакако било корисније за читаоца него да је прво објавио *Совјетше здравога разума*, како је уосталом и најавио у *Писму Хараламџију*, чиме је такође намера била да „створи споменик себи“ (120) и да оправда оно што ради и што ће у будућности радити. Ауторка истиче да се у корену Доситејеве књижевне делатности налази у ствари молба једне девојке, Јелене која је тражила да јој Доситеј „просто српски“ преведе неколико одломака из Јована Златоустог, и у овој епизоди „налазимо *in nuce* оно што ће бити Доситејева улога учитеља/посредника, будући да не преводи тек текст с једног језика на други, већ тај превод и дорађује претварајући га у неку врсту буквице. Захваљујући преводу на говорни језик, Доситеј с Јеленом успоставља везу која, у овом случају, остаје у породичној атмосфери. Али, то је само први корак“ (122). Други корак би представљао прелазак из

приватне димензије у јавну, када тај текст постаје познат под називом *Ижица* или *Доситејева буквица*. Марија Рита Лето сматра да је Доситеј био свестан процеса који је желео да покрене, па стога када је почео с писањем имао је на уму тачно одређену публику, тј. он је, како тврди ауторка, „открио да је писана реч, а не усмена, одлика модерне културе и да она може да претвори заједнице људи у нацију“ (125–126). Други одељак има за тему Доситејеву „Необуздану типоманију“, када жеља за објављивањем књига постаје његова опсесија, па ауторка сматра да се Доситејев одлазак из Лондона не поклапа са жељом да се врати негде, већ да оствари свој циљ, да штампа, и примећује да термин који Доситеј користи јесте увек „штампати“, а не „писати“ књиге (128). Исто тако ауторка привлачи пажњу на то да у аутобиографији, али и у приватним писмима, Доситеј не узима никад лично економске потешкоће, већ увек у вези са проблемима око штампе (129–130), те да он своју жељу за бесмртношћу повезује с објављивањем књига. Марија Рита Лето поставља питање „шта је изазвало његову страст за штампањем и зашто је управо након боравка у Лондону Доситеј осетио да више не може да чека“ (133) и томе налази два могућа разлога: први је личне природе, с обзиром да се Доситеј обрео у дому породице Ливи која му је пружила пажњу и помоћ, па је ту нашао „домовину коју је изгубио много година раније“ (134), а други је да је у Енглеској Доситеј имао могућност да буде у директном додиру с низом феномена који одговарају појму „грађанске јавне сфере“ (135), те са слободном штампом, и управо у Лондону је Доситеј „схватио значај јавног мњења за развој цивилног друштва“ (138). Марија Рита Лето користи прилику да нагласи да Доситеј у план модернизације сопственог народа преко књига и штампе укључује и жене: „Чак и овај аспект изгледа да је везан за Енглеску где је могао да види активно учествовање жена у дебати о јавним стварима, али у оквиру сопствених домова“ (139), и закључује да Доситеј „тек у Лондону изгледа да налази практичну примену разних аспеката просветитељске етике“ (140).

Последње поглавље има за предмет „Рецепцију Доситеја Обрадовића у Италији“ где ауторка уочава три преломна пе-

риода (који се поклапају са три одељка): први, патриотско-рисорђиментални, са градом Трстом у средишту („Трст, Далматинци“); други, који почиње оснивањем славистике у Италији, и који траје све до деведесетих година XX века, кад критика посматра Доситеја у сенци Вука, те Доситејева делатност бива сведена на функцију претече („Слависти (Далматинци и други)“); и трећи период, који се тиче савремене славистике и који означава епистемолошки преокрет у односу на први период („Доситеј данас“), с обзиром да се данас, како ауторка истиче, „Доситејево дело посматра као транснационално и космополитско и с пуним правом смешта у оквиру европске културе онога времена“ (141). У овом поглављу ауторка доноси бројне значајне податке који се често поклапају са различитим етапама развоја славистике и сербокроатистике у Италији, али и односа Италијана према Јужним Словенима.

Вишеструкост значаја ове књиге потврђују свакако две чињенице: пре свега, Марија Рита Лето је писала књигу за Италијане, дакле Италијанима је требало да представи лик и дело Доситеја Обрадовића, што није био нимало лак задатак, ако се узме у обзир да у последњих више од десет година не постоје информације о Србији и Србима и овај информативни вакуум у медијима условљава да се о нама веома мало зна, а још мање о ауторима наше књижевности, макар била реч и о класицима. То је књига која с једне стране може да уведе читаоца лаика у свет српске књижевности и дело Доситеја и учини га доступним и привлачним; истовремено ова књига својом стручношћу, анализом, ставовима и критиком дијалогира како са италијанским, тако и другим европским славистима и тиме постаје референцијална тачка за студије српске књижевности и културе у Италији и Европи. Чињеница је, осим тога, да је Марија Рита Лето Италијанка, која своју књигу о Доситеју овом приликом представља Србима и на тај начин Србима нуди оно што је не само неизбежно, већ и пожељно: стручан став странца о нама и нашој књижевности и култури, који на објективан начин успева да сагледа бројне књижевне и културне феномене, те на потребној и пожељној дистанци може да нам пружи

рационалан став о вредности и разним аспектима Доситеја Обрадовића и српске књижевности уопште. Ради се о ауторки која се не зауставља на дубоко укореним општим местима наше културе, већ настоји, и у томе врсно успева, управо као и њен јунак, да премости границе које бројне интерпретације Доситејевог приповедања и стварности нуде.

Милица В. Ђуковић*
Институт за књижевност и уметност
Београд
821.163.41.09 Обрадовић Д.
82.02ПРОСВЕТИТЕЉСТВО

МЕНН ... МЕНН ЛІСНТ!

(Драгана Грбић, *Прекрешања: Хале-Лајпциг, њрекреи-ница у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović*, превод и редакција превода на немачки Ангела Рихтер. Übersetzung ins Deutsche und Redaktion der Übersetzung Angela Richter, Београд: Институт за књижевност и уметност, Halle: Seminar für Slavistik der Martin-Luther-Universität, Halle: Interdisziplinäres Zentrum für die Erforschung der Europäischen Aufklärung der Martin-Luther – Universität Halle-Wittenberg, Halle-Београд, 2012, 265 стр)

(ДРАГАНА ГРБИЋ, ПРЭКРЕТАЊА: ХАЛЕ-ЛАЈПЦИГ,
ПРЭКРЕТНИЦА У ЖИВОУ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА,
КАТАЛОГ, 31 СТР)

Двојезична (српско-немачка) монографија *Прекрешања: Хале-Лајпциг, њрекреи-ница у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* Драгане Грбић, објављена 2012. године, резултат је како изузетно опсежног и релевантног истраживања које је ауторка спровела у Немачкој и Србији, тако и институционалне сарадње Пројекта за проучавање периодике београдског Института за књижевност и уметност, односно Семинара за славистику Мартин Лутер Универзитета Хале-Витенберг, као и Интердисциплинарног центра за

* tiskicvet38@gmail.com

проучавање европске просвећености из Халеа, при чему се поменуте институције јављају уједно и као коиздавачи ове монографије. Научни допринос изучавању дела Доситеја Обрадовића, али и српске (и шире, европске) просвећености, који доноси монографија Драгане Грбић, може се класификовати на следеће аспекте:

- Аспект научног *и*ре кретања
- Транслатолошки аспект
- Компаратистички аспект
- Књижевноисторијски аспект
- Аспект изучавања периодике

Аспекти научно пре кретања. Настајала, како је у предговору и напоменуто, пре и током обележавања двестогодишњице смрти Доситеја Обрадовића (2011. године), а објављена уочи две стотине и тридесет година од појаве *Писма Хараламију*, монографија *Прекретања: Хале-Лајпци, ирекреицица у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* посвећена је у целости контекстуализацији манифеста Доситејеве просветитељске делатности у књижевне и културне токове немачке и српске просвећености. Композиционо, монографија је подељена на три сегмента, која сачињавају уводна студија (*Прекретања. Хале-Лајпци, ирекреицица у живоју Доситеја Обрадовића*), у којој су концизно али исцрпно предочене тематско-мотивске окоснице, идејна и стилска обележја *Писма Хараламију*, као и значај овог остварења за српску књижевну и културну историју; средишња студија (*Манифест српског просветитељства у контексту европске просвећености*), у којој се дело Доситеја Обрадовића доводи у везу са делима (и ширим философским, идејним токовима / историографском праксом) европских мислилаца (Еберхарда, Волтера, Бејла, Лесинга, Готлоба, Гебхардија, Аделунга), којима се придодаје трећи сегмент (*Прилози*), састављен од низа архивалија и другог илустративног материјала, сакупљеног у Немачкој (у библиотеци Интердисциплинарног центра за проучавање европске просвећености, Универзитетској и републичкој би-

блиотеци Заксен-Анхалт, Библиотеци и архиву Задужбине Август Херман Франке у Халеу, Градском архиву у Халеу, Универзитетском архиву у Халеу, Универзитетском архиву у Лајпцигу, Спомен-кући Кристијана Волфа) и Србији (у Задужбини „Доситеј Обрадовић“ у Београду, Галерији Матице српске у Новом Саду и Народној библиотеци Србије). Будући да се у монографији *Прекрешања: Хале-Лајпциг, прекрећница у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović*, кроз анализу *Писма Хараламџију*, предочава одлучујући тренутак (die Entscheidungsstunde) када лична егзистенцијална ситуација (ауто)биографског субјекта (Доситеја Обрадовића) постаје парадигматична за целу српску нацију и националну књижевну и културну историју, тј. моменат када се *историја једној ходања* пре(о)креће у *ход једне историје*, а имајући у виду важност мотива кретања / путовања у XVIII веку, када се „Путовање [...] сматра као користан облик за стицање знања и упознавање особености народа.“¹, насловна лексема (којој је префиксацијом увећано семантичко поље) *пре* кретања, у спектру властите функционалне полисемичности баштини како мотив кретања и одлучног (entschlossen) *пре* кретања, тако и мотив одлуке, решења, опредељења (die (Vor)entscheidung) на судбинску и културолошки сигнификантну прекретницу (der Wendepunkt), чиме *Писмо Хараламџију*, евидентно, задобија статус програмског и манифестног, одлучног и одсудног / пресудног (entscheidungs) личног усуђивања / одваживања (sich entschließen) на преображај / трансформисање, као и доношење одлуке (zu einer Entscheidung kommen) у једном народу о смени културних модела, тј. самоопредељењу и самоодређењу / самодефинисању, кроз процес испољавања велике одлучности (eine große Entschiedenheit an den Tag legen) у поступку постајања појединачног / колективног субјекта просвећеним

¹ З[оран] К[онстантиновић], „Просветитељство“, у: *Речник књижевних џермина*, Београд, Нолит-Институт за књижевност и уметност, 1985, стр. 612.

бићем / просвећеном нацијом.² Имајући у виду Доситејеву одлуку (die Entscheidung) и опредељење „...на искорак који ће одредити ток не само његовог будућег живота, него и ток поетике српске књижевности.“ (стр. 19), метафоричан наслов *Прекрешања* сажима како план садржаја монографије Драгане Грбић, тако и њена иманентна својства као релевантне научне публикације. Аналогно Доситејевим литерарним / поетичким *пре* кретањима, оствареним преласком из Халеа у Лајпциг и објављивањем „...на општем народњем језику...“³ манифеста српске просвећености *Писма Хараламију* и првог дела аутобиографије *Живош и прикљученија*, 1783. године, у Брајткопфовой штампарији у Лајпцигу, монографија *Прекрешања: Хале-Лајпциг, прекрешица у живошу Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* Драгане Грбић представља гест књижевноисторијске прекретнице у тумачењу стваралаштва Доситеја Обрадовића. Аспект научног *пре* кретања, према томе, могао би се означити и као *аспект свейлоси*. Идејни правац, чији се назив етимолошки доводи у везу са светлошћу, просвећеност је и метафорички могуће одредити као век светлости са-знања и раз-ума. Уводну студију *Прекрешања. Хале-Лајпциг, прекрешица у живошу Доситеја Обрадовића* отвара позивање на Франсиса Бекона, који је у

² При анализи лексема „die (Vor)entscheidung(en)“ и „der Wendepunkt“ служили смо се следећим речницима: 1. Светомир Ристић, Јован Канрга, *Енциклопедијски немачко-српски речник са српском фонетском ознаком изјавора књижевног немачког језика*, треће издање, том 1, Просвета, Београд, 2004. 2. Јован Канрга, *Немачко-српски речник. Wörterbuch der deutschen und serbischen Sprache*, седмо издање, Просвета, Београд, 2004. 3. *Немачко-српски, српско-немачки речник. Universal-Wörterbuch mit neuer Rechtschreibung, Stich wörtern aus Hoch-, Umgang- und Fachsprache und zahlreichen Anwendungsbeispielen, leicht verwendbar, mit Synonymen, Kurzgrammatik und Bildwörterbuch*, приредио Слободан Зечевић, друго издање, Јасен, Београд, 2005. 4. Бранислав Грујић и Јоспи Зидар, *Стандардни немачко-српскохрватски, српскохрватско-немачки речник са крајњом грамашким немачког језика*, 28. издање, Београд, Народна књига, Цетиње, Обод, Београд-Загреб, Медицинска књига, 1983.

³ Доситеј Обрадовић, *Писмо Хараламију, Живош и прикљученија*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића, књ. 1, приредила Мирјана Д. Стефановић, Београд, Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 2007, стр. 133.

Новој Атлантиди (1627) „...људе који путују у стране земље и при повратку из иностранства доносе књиге, експерименте и узорке различитих знања назвао 'трговцима светлости'...“ (стр. 17), али и одређење аутобиографског лика *Живоша и њрикнученија*, односно историјског лика Димитрија Доситеја Обрадовића као једног таквог „трговца светлошћу“. Ако се у обзир узме чињеница да је монографија *Прекрећања: Хале-Лајпциг, њрекрећница у живошу Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* настала истраживањима немачке и српске осамнаестовековне периодике која је ауторка спровела како у Србији тако и у Немачкој, захваљујући стипендији фондације Фриц-Тисен (Fritz Thyssen Stiftung) и стипендији Немачке службе за академску размену (DAAD), и сама Драгана Грбић указује се, без остатка, као савремени, Доситеју налик, „трговац светлошћу“. Светлост научног открића коју је изнедрило изучавање немачких периодичних публикација (пре свега берлинског месечника *Berlinische Monatschrift*-а и халских новина *Hallische Neue Gelehrte Zeitungen*, које су осамдесетих година XVIII века, посредством полемичког дискурса Целнер-Менделсон-Кант, умногоме допринеле формулисању термина и обликовању ставова о просвећености) огледа се у:

- Изналажењу веза између предавања *О обележјима њпросвећености нације (Über die Zeichen der Aufklärung einer Nation)* Јохана Августа Еберхарда, одржаног на Универзитету у Халеу 11. фебруара 1783. године и *Писма Хараламију Доситеја Обрадовића* (завршеног 13. априла 1783. године) и
- Открићу прве рецензије Доситејевог дела на немачком језику – приказа *Живоша и њрикнученија* у *Hallische Neue Gelehrte Zeitungen*, св. 46, за годину 1784, 10. V 1784, 366–377, који уједно представља (за сад познати) „њрви њриказ наше књижевности на културном њпростору Западне Европе.“ (стр. 148)

На овај начин, српска књижевност постала је битна чињеница европског културног дијалога. Као чинилац (крос)

култур(ал)ног дијалога фигурира и аспект превођења, преноса једног текста у другачији културни / језички ареал, и(ли) казивање (готово) исте ствари, како је на симболичан начин Умберто Еко означио праксу превођења.

Транслатолошки аспекти. Изузетан значај монографије *Прекрешања: Хале-Лајпциг, прекрешиница у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* огледа се у домену културне политике, чији битан сегмент несумњиво представља естетика и (по)етика превода. Обе студије (*Прекрешања. Хале-Лајпциг, прекрешиница у живоју Доситеја Обрадовића* и *Манифест српског просветишества у контексту европске просвећености*), које сачињавају монографију, у интегралном облику, неизмењене (са само неколико интерполираних разјашњења у тексту немачког превода), са српског језика преведене су на немачки језик, као што су и текстови (предлошци интерпретација) *Писма Хараламију* Доситеја Обрадовића и Еберхардовог предавања *О обележјима просвећености нације* преведени са српског на немачки, односно са немачког на српски језик. Преводи студија Драгане Грбић на немачки језик, као и редактура целокупног превода дело су професорке Универзитета у Халеу, др Ангеле Рихтер, док је пратеће текстове на немачки / са немачког превела ауторка монографије, у сарадњи са Евом Коволик и Тијаном Тропин. На овај начин, текст *Писма Хараламију* први пут је постао доступан, у целости, немачкој публици, као што је и текст Еберхардовог предавања први пут преведен на српски језик, што отвара могућности за исцрпнија истраживања и повезивања српске и немачке науке о књижевности.

Компаративистички аспекти. Тежиште проблемске студије *Манифест српског просветишества у контексту европске просвећености* и фокус научног истраживања Драгане Грбић садржани су у испитивању генетско-контактних веза између предавања *О обележјима просвећености нације* (*Über die Zeichen der Aufklärung einer Nation*) Доситејевог професора Јохана Августа Еберхарда и програмског текста српске просвећености, *Писма Хараламију* Доситеја Обрадовића. Теме-спојнице Еберхардовог и Доситејевог текста ауторка

проналази у 1. питању народног / матерњег језика, повезаног са поимањем нације, 2. питању образовања и изграђивања критичког мишљења и 3. питању религијске толеранције. Трећи и најобимнији део Еберхардовог предавања, посвећен питању језика, Драгана Грбић, кроз испитивање рецепције овог Еберхардовог текста и Доситејевог боравка у Халеу и Лајпцигу, доводи у везу са моделовањем Доситејевих ставова, формулисаних у *Писму Хараламџију*, док поимање религијске толеранције у манифесту српске просвећености идејно упориште има, како ауторка показује, превасходно у Волтеровој *Расџрави о џолеранцији* (при чему се као посебно важно указује поглавље *О ојшџој џолеранцији*), као и у *Есеју о џолеранцији* Џона Лока и *Речнику*, те *Сџису о комџи* Пјера Бејла (док је слављење Јосифа Другог у *Писму Хараламџију* неопходно повезати са његовим *Паџенџом о џолеранцији*, 1781. и *Паџенџом о цензури*, 1781). Методом компаративног читања Еберхардовог предавања *О обељжима џросвећеностџи нације* (*Über die Zeichen der Aufklärung einer Nation*) и Доситејевог *Писма Хараламџију*, Драгана Грбић испитује релације (сличности и разлике) између ових дела, при чему се у Доситејевом отклону од Еберхарда (интервенцијама и прилагођавању *Писма* српској читалачкој публици) откривају особености културног миљеа једне средине, док дистинкције у *моделу кулџурној џтрансфера* (п) остају занимљиве чињенице како књижевне тако и културне историје. Декларативно изнетим (у)општ(ен)им ставовима о толеранцији из Волтерове *Расџраве о џолеранцији*, Драгана Грбић супротставља спорадичне (али индикативне) знаке конфесионалне нетрпељивости према Турцима, код Доситеја (*Писмо Хараламџију*), Волтера (*Превод џоеме Жана Плокофа*) и Матије Антуна Рељковића (*Саџир илиџи дивџи човик*). Са Доситејевим ставовима о језику, изнетим у *Писму Хараламџију*, Драгана Грбић повезује предговор Карла Готлоба Антона (Karl Gottlob Anton) за дело *Први редови једној џокушаја о сџарим Словенима, њиховом џореклу, обичајима и џрадицији, мишљењу и знању* (*Erste Linien eines Versuches über der Alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuchte, Meinungen und Kenntnisse*), указујући на сличност запажања

и аргументације (али и разлику у позицији из које се дата проблематика сагледава: ЈА-МИ код Доситеја, ЈА-ВИ код Антона), те о могућем утицају и овог дела на стварање *Писма Хараламџију*.

Књижевноисторијски аспект. Позиционирање *Писма Хараламџију* у европске философске и књижевне токове XVIII века Драгана Грбић употпуњује ситуирањем овог дела у оквире српског просветитељства, где се као претеча (на плану разумевања значаја употребе народног језика) указује Захарија Орфелин, а као својеврсни антипод (у типу просветитељске делатности: везаност за манастирску келију – Рајић, путовања по свету – Доситеј) Јован Рајић. Као интригантна чињеница, описана у монографији *Прекрепашања: Хале-Лајпциг, прекрепашница у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović*, јавља се и тврдња о посредном (преко руских књига, првенствено букварâ) утицају *халско-лајпцишкој круџи* на формирање (об)лика српске просвећености. Трећи сегмент монографије (*Прилози / Anhang*) садржи обиман архивски материјал који је ауторка сакупила у Немачкој и Србији и који исцрпно приказује у монографији описане писце (њихове аутографе / новинске чланке), али и екстеријер Халеа и Лајпцига, чиме се књижевноисторијске тврдње илуструју, а монографија, кроз интермедијални дијалог, додатно приближава читаоцима.

Аспект изучавања периодике. Истраживање периодичних публикација које су излазиле у Немачкој у периоду пресудном за дефинисање термина просвећеност (осамдесетих година XVIII века), допринело је, у монографији Драгане Грбић, прецизнијој контекстуализацији *Писма Хараламџију* Доситеја Обрадовића у оквире српске и немачке науке о књижевности. Важна научна иновација, до које је ауторка дошла проучавањем периодике, састоји се у проналаску прве рецензије Доситејевог дела (*Живоша и прикљученија*) у новинама *Hallische Neue Gelehrte Zeitungen*, за 1784. годину. Ако би се Еберхардово сучељавање мрака и светлости, средњег века и просвећености, из предавања *О обележјима просвећености нације*, могло узети као апологија светла (раз)ума, знања,

индивидуалног прегнућа и открића (са универзалним значајем), а имајући у виду научну вредност монографије *Прекрећања: Хале-Лајпциг, њрекрећница у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović*, констатацију „Доситеј Обрадовић је заиста у духу Беконових 'трговаца светлшћу', враћајући се својим коренима, донео зрачак светлости своме народу.“ (стр. 24) могли бисмо применити и на истраживачку делатност ауторке ове монографије. Стога би и Гетеова (о)поручка и предсмртни вапај „Више светлости!“ („Mehr Licht!“), као амблематично одређење целокупне епохе, био уједно и адекватан сажетак и (пр)оцена монографије *Прекрећања: Хале-Лајпциг, њрекрећница у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* Драгане Грбић, која је у српску и европску науку о књижевности унела више (mehr), много више светлости.

(ДРАГАНА ГРБИЋ, ПРЕКРЕТАЊА: ХАЛЕ-ЛАЈПЦИГ,
ПРЕКРЕТНИЦА У ЖИВОТУ ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА,
КАТАЛОГ, 31 СТР)

Годину дана након публикавања монографије *Прекрећања: Хале-Лајпциг, њрекрећница у живоју Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* (2012), а поводом обележавања две стотине и тридесет година од објављивања Доситејевог *Писма Хараламџију* (1783, Лајпциг), у Београду је, у сарадњи Института за књижевност и уметност, Задужбине „Доситеј Обрадовић“ и Музеја града Београда, у просторијама Коначка кнегиње Љубице, организована изложба ауторке Драгане Грбић. За изложбу, која је трајала од децембра 2013. године до краја фебруара 2014. године, насловљену *Прекрећања: Хале-Лајпциг, њрекрећница у живоју Доситеја Обрадовића*, Драгана Грбић сачинила је богато опремљен и брижљиво израђен каталог, који сажима како садржај саме монографије, тако и садржај (опис књижевних, ликовних прилога и музејских експоната) саме изложбе. Каталог от-

вара попис цитиране литературе и краћи текст, као концизни увод у истраживачке резултате монографије, повод организовања изложбе и одлике Доситејевог стваралаштва, те значај боравка у Халеу и Лајпцигу за индивидуалну поетику овог аутора, али и поетику српске књижевности у целини. Као средишњи мотив опуса Доситеја Обрадовића, али и српске / европске књижевности XVIII века, Драгана Грбић издваја мотив путовања. Сходно томе, каталог *Прекрепшања: Хале-Лајпциг, њрекрепшница у живошћу Доситеја Обрадовића*, попут епиграфа, отвара цитат из Лао Цеове *Књије о љушћу* „Путовање од хиљаду миља почиње једним кораком“, што се уједно може узети и као метафоричка ознака Доситејевог поетичког *љре* кретања. Елевацијској тежњи просвећеног ума и потреби за светлошћу аналогна је и Доситејева жеља да види полетање балона на врућ ваздух, жеља која ће, како о томе сведочи запис у *Совјетшима здраваћо разума*, нагнати српског писца и просветитеља да из Лајпцига крене пут Француске. Ово *љре* кретање (осамнаестовековног) духа Доситеј ће у *Живошћу и љрикљученијима* метафорички представити као *узлет* на *Пећазу* „Пролеће, красота време! Све певајући да се горе и долине разлежу! Јошт да нисам се гдигди пастирски[х] паса плашио, чинило би ми се као да на Пигасу, Велерофонтову коњу јашем.“⁴ Сагледавши у овом, за епоху просветитељства карактеристичном мотиву, средишњу метафоричку ознаку како Доситејевог стваралаштва, тако и српске / европске осамнаестовековне књижевности, Драгана Грбић, уз адекватну и вешто осмишљену употребу дигиталног колажа *У небеским сферама – Доситеј на Пећазу и балони* Владимира Радујкова, предочава средства и циљ Доситејеве (по)етичке и естетичке прекретнице.⁵ Поред мотива *љушћовања*, Драгана Грбић, као кључна обележја

⁴ Доситеј Обрадовић, *Писмо Хараламћију, Живошћ и љрикљученија*, Сабрана дела Доситеја Обрадовића, књ. 1, приредила Мирјана Д. Стефановић, Београд, Задужбина „Доситеј Обрадовић“, 2007, стр. 90.

⁵ Овој тематици посвећена је студија Драгане Грбић „Писање о чудима у првим српским новинама“, у: *Традиција љросвећености и љросвећивања у српској љериодици*, уредник Татјана Јовићевић, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2012, стр. 79–93.

Доситејевих литерарних / егзистенцијалних „прикљученија“ издваја мотиве / топосе *буре и преоблачења*. Доситејево замонашење у манастиру Хопово, потом напуштање манастира, одлазак у Хале и Лајпциг, облачење „светских грешних хаљина“ и коначно, завршно преоблачење у мантију, сахрањивање и опевање јеромонаха Доситеја, преломни су тренуци, граничне ситуације, чију смену симболизује мотив преоблачења, којем је, како на изложби (костима из Фундуса костима Радио-телевизије Србије), тако и у каталогу *Прекрешања: Хале-Лајпциг, прекрешиница у живоју Доситеја Обрадовића*, посвећена, заслужно, велика пажња. Након мотива путовања и преоблачења, каталог расветљавају биографеме о Јохану Августу Еберхарду и Доситеју Обрадовићу, илустроване Еберхардовом силуетом (из Градског архива у Халеу) и литографијом Доситеја Обрадовића (дело Анастаса Јовановића, из Галерије Матице српске). Материјалом из Градског архива и Архива и библиотеке Задужбине Августа Хермана Франкеа у Халеу, односно Универзитетског архива и Музеја историје града у Лајпцигу, приказани су студентски живот и свакодневица у XVIII веку у овим градовима, чиме се каталог *Прекрешања: Хале-Лајпциг, прекрешиница у живоју Доситеја Обрадовића* убраја у важна поглавља (п)описа историје приватног живота српске интелигенције XVIII века. Посебну пажњу Драгана Грбић посветила је предочавању значаја издавачке куће и штампарије Брајткопф, коју је 1719. године у Лајпцигу основао Бернхард Кристоф Брајткопф и у којој је Доситеј (уједно ту и запослен као коректор за словенске књиге) 1783. године објавио *Писмо Хараламију*. Као трагове српске културне и књижевне историје, каталог *Прекрешања: Хале-Лајпциг, прекрешиница у живоју Доситеја Обрадовића* доноси транскрипт преписке између Доситеја и Брајткопфа и извод из штампарских књига фирме Брајткопф, са пописом дела која је српски писац објавио у Брајткопфовој штампарији (*Писмо Хараламију*, први део аутобиографије *Живој и прикљученија, Совјетши здраваго разума, Слово поучишелно тогодина Георгија Јоакима Цоликофера, Басне* и други део аутобиографије *Живој и прикљученија*). Каталог *Прекрешања: Хале-Лајпциг, прекрешиница у живоју Доситеја*

Обрадовића затвара систематизација програмских текстова (Еберхарда, Антона, Доситеја Обрадовића, Менделсона и Канта) који су одредили теоријске оквире поетике просветитељства (са исцрпним приказом насловних страна поменутих дела), која се завршава подсећањем на новуум (откриће прве рецензије Доситејевог *Живоша и њриклъченија* у *Hallische Neue Gelehrte Zeitungen*, 1784, која представља у исто време и „прв[у] рецензиј[у] српске књижевности на културном простору Западне Европе“) монографије Драгане Грбић. Монографија *Прекрешања: Хале-Лајпциј, њрекрешница у живошу Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* ауторке Драгане Грбић научна је публикација од великог значаја за проучавање дела Доситеја Обрадовића и српског / немачког просветитељства. Истраживање периодичних публикација (објављиваних осамдесетих година XVIII века у Немачкој), које је спровела Драгана Грбић, изнедрила је научне иновације у домену контекстуализације Доситејевих дела (пре свега *Писма Хараламџију* и *Живоша и њриклъченија*), њиховог уклапања у токове српске / европске књижевне и културне историје XVIII века, као и систематичан преглед зачетка рецепције српске књижевности у европском културном и књижевном кругу (где се Хале и Лајпциг указују као места *њре* кретања), чиме је потврђен значај периодикâ као „агенаса књижевности и културе“. Монографија *Прекрешања: Хале-Лајпциј, њрекрешница у живошу Доситеја Обрадовића. Vorentscheidungen: Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović* ауторке Драгане Грбић значајан је гест *њре* кретања у српској / европској науци о књижевности и доказ да изучавање периодике има важну улогу у савременим књижевноисторијским и књижевнотеоријским читањима (интер)националне књижевне и културне прошлости.

Ана С. Живковић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност
821.163.41.09 Обрадовић Д.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ КАО ВЕЧНИ ОРИЈЕНТИР СРПСКЕ КУЛТУРЕ

(Никола Грдинић, *О Доситеју Обрадовићу*, Завод за културу Војводине: Друштво за проучавање XVIII века, Нови Сад, 2013)

Књига *О Доситеју Обрадовићу* прикључује се обимном низу истраживања живота и рада оснивача нове српске књижевности. Никола Грдинић упућује нас на књижевно-теоријску и књижевноисторијску претпоставку: стваралаштво Доситеја Обрадовића припада реду књижевних споменика чији семантички потенцијал није ограничен једном епохом, јер битна новооткривена значења бивају успостављена у дослуху са нашим временом. У виду посебних поглавља различите теме обрађене су у књизи: естетска схватања, идеје просветитељства, путовања, Доситејева реченица, положај Доситеја током Првог српског устанка, однос са Вуком Караџићем.

Подсетивши нас на писмо упућено Јосифу Јовановићу Шакабенти 1784. године, Никола Грдинић активирао је једну од најпознатијих Доситејевих мисли: кружна линија путовања од Пожуна до Халеа, преко Сардиније, Цариграда, Бесарабије и Пољске, садржи тајну лепоте. Осим те водеће мисли, писмо чине и значајни савети који се односе на ситуацију у српској културној средини, стога бива постављено питање да ли је писмо заиста било намењено појединцу или ширем кругу људи. Према мишљењу аутора књиге *О*

* ja.zanita@yahoo.com

Доситејеју Обрадовићу писмо је написано с намером да подстакне Јосифа Јовановића на знатније културно ангажовање с обзиром на положај који има. С друге стране, тајна лепоте разложена у писму отворила је неколика питања: (1) каква је концепција образлагања појма лепог, (2) да ли је појам лепог свесно или несвесно опонашан и (3) која је функција таквог исказа у саветодавној беседи. Не одређујући онеобичавање Доситејејеве путне линије искључиво као реторско средство, аутор указује на места нестабилности у пишчевим тврдњама, јер Доситеј кружну линију у писму објашњава као последицу испуњавања универзалног закона лепог, док у аутобиографији објављеној 1788. године криву линију путовања види као резултат пословног плана и случаја. Просветитељски рационализам не треба једноставно и једнострано схватати, будући да Доситејева дела садрже прегршт описа и рефлексива чијих значења ни сам писац није био свестан. Слика света уочена од стране савременог читаоца или тумача сведочи да Доситејејев свет „није до краја транспарентан и разумом сазнатљив, већ садржи и тајне, загонетке и неразумљива дешавања изван контроле и моћи разумевања“. Помињање тајне несагласно је пишчевим просветитељским исказима против сујеверја или нечег „тајанственог“ у природи, стога су у књизи *О Доситејеју Обрадовићу* сумирани и резултати ранијих истраживања, посебно истраживања Јована Деретића и Драгана Јеремића, која су се бавила искључиво пореклом идеје о кружној или волновидној линији код Доситеја.

У време српске просвећености супротстављање кружне линије правој линији означавало је поетички и естетички сукоб. У претходним истраживањима указивано је на сличности Доситејејевих начела са естетичким ставовима енглеског сликара 18. века Вилема Хогарта, док је Никола Грдинић начинио велики помак у традицији тумачења Доситејевог књижевног рада компаративно самеравајући схватања нашег просветитеља са схватањима Лоренса Стерна, писца романа *Тристрам Шенди*. Стерн је деструирао праволинијски приповедни ток небројеним асоцијацијама стварајући нарацију која би се могла скицирати неправилном круголиком линијом. Ипак, упркос приметним сличностима, Хогартова

и Стернова концепција лепог разликују се у знатној мери, будући да се Стерн декларише као критичар рационалног просветитељства и зачетник романтизма, а Хогарт остаје на рационалистичкој линији настојећи да анализом утврди опште принципе лепог. Доситеј Обрадовић је типолошки посматрано ближи Хогартовом схватању лепоте, према мишљењу аутора књиге *О Доситеју Обрадовићу*, премда пишчев исказ о лепом „можемо ситуирати на једном од прелазних ступњева, од чисто рационалног тумачења појма лепог, који пребива искључиво у објекту, ка његовом премештању у субјекат“.

Оцењујући књижевноисторијски положај Доситејевог стваралаштва, Никола Грдинић подвукао је битну разлику којом се Доситеј удаљава од својих савременика и приближава нашем времену: применом појма естетског на неестетску делатност, естетизацијом практичне и свакодневно-животне активности, итинерером кретања важнијим од циља кретања. Естетизација неестетског први пут програмски била је формулисана у авангардној фази модернизма. Анализом стваралаштва неоавангардног уметника Балинта Сомбатија и Доситејеве дескрипције путање кретања, установљена је њихова тачка додира уношењем живота у уметност. Утврђена је разлика у функцији, јер код Доситеја живот бива естетизован, а у Сомбатијевом случају естетско подручје бива разорено како би се живот уздигао до ранга уметности. Потенцијалним читаоцима посебно може бити занимљиво одређивање сличности запажене између Доситејеве „исцртане“ путање и постмодернистичких разматрања означитељске праксе у *Њујоршкој шрилоџији* америчког писца Пола Остера, у којем јунак прави „путању“ од својих корака и „црта прстом по ваздуху“, што не оставља никакве поруке ни трагове. „То је део слике света каква се приказује у роману: ништа нема чврст идентитет и лако се преобраћа у друго. У том контексту Доситејево приказивање линије свога путовања као знака изгледа легитимно. И то је један знак у коме је избачен означитељ. Тврдњом да је кретањем у простору „цртао“ линију лепоте, Доситеј излази из своје епохе.“ Настојећи да одговори на питања у вези са семантиком Доситејевог исказа о путној линији, Никола Грдинић закључује да сваку

ситуацију у којој случајно, несвесно и ненамерно стварамо смислене творевине, које су притом очулотворење неког општег принципа, можемо назвати „доситејевском линијом“. Освешћивањем нових значења у Доситејевом литерарном раду и успостављањем дијалога са њим и његовим савременицима, начињена је знатна новина у интерпретацији просветитељевих погледа на свет, проширен и обогаћен је семантички потенцијал његових исказа, који су захваљујући томе постали занимљивији, комуникативнији и актуелнији у нашем времену.

Друго поглавље књиге *О Доситеју Обрадовићу* аутор је посветио проблематици Доситејевих путовања, при чему су заступљене две перспективе: (1) начин на који је Доситеј у аутобиографији протумачио своја путовања и (2) функција коју су путовања задобила у култури. Маркиране су карактеристике тих путовања: (1) била су стална, (2) повезана и готово неодвојива од просветитељевог живота, (3) испуњена случајностима какве доносе спољашње околности, (4) значајна и јединствена због транспозиције у литерарни текст. Објаснивши да Доситеј процењује сопствени живот из перспективе садашњости и с краја животног пута, указавши да је догађаје вредновао с обзиром на значај за сазнајно-етичко изграђивање личности, Никола Грдинић утемељио је закључак да је литерарна обрада пишневог живота обележеног путовањима постала битна за значења у култури и издвојила се као „текст културе“. Најважнији проблем у Доситејевом аутобиографском приказивању живота јесте однос намере и случаја. Интерпретацијом пишчевих коментара и објашњења поводом путовања, те упоређивањем намера са коначним циљевима, аргументовано се тврди: „Појам промисли у овом случају Доситеј повезује са оном врстом догађаја који су на правцу његових свесних хтења, а остварују се случајем. Тиме је промисао ограничио само на оне преломне догађаје у животу у којима се без свесног учешћа остварује оно што је свесна намера.“ Два основна циља у Доситејевом животу, стицање знања и организовање просветитељског покрета у сопственој култури, условила су поделу његових путовања на две групе: „Тако његова путовања од 1765. у Смирну, Модру, Беч, Хале,

Лајпциг, Лондон чине нит усмерену ка изграђивању себе, а путовања од 1788. у Шклов, Трст, Падову, Венецију и Београд ка изграђивању заједнице.“

Целокупан Доситејев живот задобио је симболичко значење у српској култури, нарочито се од најранијих времена посвећивала пажња његовом бегу из Хопова – симболичном почетку секуларизације културе. Осим тог догађаја, према мишљењу аутора књиге *О Досићеју Обрадовићу*, друго и најважније симболичко означавање Доситејевог дела односи се на преношење сазнања на заједницу, тј. на трансформацију националне културе након упознавања са страном. Систематично и подробно истраживање Николе Грдинића употпуњено је и симболизацијама које нису биле често у употреби: први део аутобиографије опредељен као метафорична приповетка о развиту српског народа; функција Доситеја Обрадовића као родоначелника модерне српске књижевности; просветитељ као симболична фигура, нетипична за тадашње српске услове, профилисана идејама о раду, стрпљењу, истрајности, могућности рационалног осмишљавања живота и достизања релативног савршенства и среће. Непрестана Доситејева жеља за штампањем различитих текстова на матерњем језику понајбољи је аргумент за разумевање његовог односа према другачијем и страном. Наш просветитељ се није задржао на спознаји страног нити идентификовао са њим, као Секереш, већ је модификовањем европских идеја утицао на развој просветитељског покрета и српске културе. „Овај процес може се представити у три фазе: у првој Доситеј спознаје страно, у другој стиче нову тачку гледишта о својој култури, а у најважнијој, трећој, уноси елементе страног у домаћу културу како би је изменио“, закључује аутор књиге.

Треће поглавље књиге *О Досићеју Обрадовићу* издваја се по важности и веома значајним научним резултатима изведеним захваљујући одличној информисаности аутора који је установио битну новину у вези са Доситејевим стилем: формом своје реченице Доситеј припада европској књижевности, будући да задржава и негује модел периодне реторске реченице сачуван из антике током латинског средњег века

и пренесен у готово све књижевности и културе Европе. Осврнувши се на истраживање Ернеста Роберта Курцијуса и његово уверење о заједничкој основи различитих европских националних књижевности, Никола Грдинић допунио је Курцијусову идеју на два начина: (1) издвајањем феномена дугог трајања у књижевности на грађи из једне словенске књижевности, што Курцијус није учинио због непознавања словенских језика, и (2) евидентирањем константних или повратних феномена присутних од антике до модерног доба. Тумачењем Доситејевих исказа о стилу и периоду у есејима о укусу и читању књига, осветљено је пишчево класицистичко схватање реченице као естетске форме чија лепота не произилази из деловања на читаоце, већ из примене општих правила: симетрије, математике, ритма, строге архитектонике периода. Међутим, узевши у обзир увођење појма укуса и премештање појма лепог у субјекат, аутор настоји да дефинише Доситејеву позицију „напредног класицисте, односно умереног предромантичара“.

Поседујући свест о различитим типовима читалаца, Доситеј периодну реченицу није доследно моделовао према античком узору, прилагођавао ју је приликама и публици захтевајући и од других писаца ни превише високопаран ни сувише прост стил, што је утемељило закључак о његовој слободнијој употреби традиционалних реторских образаца. Приступањем анализи Доситејевих периодних реченичних модела, од једноставнијих ка сложенијим, установљен је најважнији проблем: однос те артифицијелне конструкције и граматичке структуре природног језика на коме се реченице граде. Уочена су многобројна ограничења и правила приликом прилагођавања говорне реченице периодном обрасцу, на пример: захтев да се периодна реченица завршава главном мишљу, супротно природи српског говорног језика, или тежња да се мисао подређује музици и ритму. На основу свега претходно изреченог, према мишљењу аутора књиге, Доситеј је „и даље писао периодну реченицу, али без стилско-језичких средстава карактеристичних за њу (тропи, фигуре), без нумеруса (ритмизације метричким средствима), са ослабљеним протазис-аподозис односом, па је можемо тумачити као периодну реченицу која је изграђена на основу природног језика, али је стилски обликована према европским стандардима“.

чити као реченицу која се на подлози периода трансформише у правцу национализоване реченице, односно реченице која ће бити сличнија реченици говорног језика“. Захваљујући одличном познавању историје стила, Никола Грдинић дао је велики допринос истраживању периодологије у нашој књижевности, нарочито ако се узме у обзир чињеница о до сада успешном занемаривању ове области у науци. Посебну важност за будуће читаоце и истраживаче Доситејевих списа представља теоријско освешћење проблема који до сада није био уочен у литератури – измена пунктације у савременим издањима просветитељевих дела. Приређивачи су произвољно прилагођавали пишчеве реченице нашим данашњим интерпункцијским правилима правећи од једне реченице по неколико краћих. „Познавање стила традиције није антикварно знање, већ потенцијално корисно и инспиративно, зато га себи не би требало ускраћивати.“

Настојањем да се просветитељство прикаже у светлу покрета који не само да траје и данас већ ће трајати докле год буде постојала европска цивилизација, у књизи *О Доситеју Обрадовићу* протумачене су Доситејеве идеје о напретку, цивилизацији, држави и витештву, те решавање српског питања и став о Првом српском устанку у контексту помених идеја. Циљ просветитељског покрета – напредовање свих народа до ступња цивилизације – наш просветитељ је прихватио, само су се начини реализације тог циља, којим би српски народ био ослобођен варварства, мењали барем три пута, у зависности од историјских околности: (1) осамдесетих година 18. века „сматра да балкански Срби, заједно са аустријским Србима, треба да живе у аустријској држави“, (2) почетком 19. века посвећује се организацији аутономног српског просветитељског покрета, али више не под окриљем Аустријског царства, (3) након почетка Првог српског устанка уздизање народа види у националној држави. Примат цивилизацијског над политичким развојем идеја је која припада општем фонду просветитељских схватања, што нам доказује и Леополд Ранке у књизи *Српска револуција*, где су одређена значења и места Првог и Другог српског устанка. У раду Николе Грдинића компаративним испитивањем

Ранкеових уверења и Доситејевог мишљења дошло се до прецизног закључка: „Први и Други српски устанак јесу део светске историје када се посматрају као борба за напредак у цивилизацију, а локалног су значаја када се посматрају као борба за стварање националне државе. У томе је сличност Доситејевих схватања и Ранкеовог тумачења српске револуције.“ За потенцијалне читаоце и нове културне трудбенике од важности је и констатација да стварање државе није подразумевало остварење крајњег циља, јер су Срби морали и у наредним вековима да раде на духовном образовању не би ли се ослобађали племенског уређења, варварства и дивљег јунаштва. Треба управити пажњу и одговорити на питање у садашњем времену да ли српски устанци представљају за нас културни напредак у оквиру светске историје или само борбу за стварање националне државе. У налажењу адекватних одговора умногоме нам може помоћи књига *О Доситеју Обрадовићу*.

Када је посреди питање односа Доситеја Обрадовића и Вука Стефановића Караџића, у последњем поглављу књиге начињен је осврт на апстрактном нивоу којим су обухваћена до сада у литератури три најчесталија гледишта: (1) између Доситејевог и Вуковог дела постоји, уз све објективне разлике, развојни ток, јер је просветитељ својим радом и начелом о употреби народног језика припремио појаву Вука Караџића, (2) Доситејеви и Вукови теоријски концепти јесу комплементарни, „нису две одвојене етапе, нити континуитет, већ надопуњавање једног са другим“, (3) најређе је тумачење деловања двојице културних прегалаца као потпуних супротности, како је чинио првенствено Скерлић сматрајући Доситеја носиоцем рационалистичких а Вука носиоцем романтичних и усконационалистичких идеја. Констатована је сва сложеност њиховог односа и објашњен проблем у сагледавању положаја двојице културних делатника – избор тачке гледишта. Прва група тумача сматрала је најважнијим однос према језику, друга група усредсредила се на питање подлоге за развој националне књижевности и културе, док је трећа кључним прогласила однос према традицији „или је полазиште било у идеји формулисаној изван саме грађе

(промена менталних стања по закону акције и реакције)“. Настојањем аутора књиге, издвојен је посебице однос према традицији као нови елемент унесен у истраживање односа Доситеја и Вука заслугом Тихомира Остојића, будући да је укључивање тог елемента од значаја за књижевност XX века. „Ако питање односа према традицији узмемо као основу за типолошко разликовање, онда би свака модернистичка оријентација по своме духу била доситејевска, а свака традиционалистичка била би вуковска.“ Непрестано интересовање научника за Доситејево и Вуково дело показатељ је њихове битности и трајне актуелности у српској култури.

У књизи *О Доситеју Обрадовићу* можемо издвојити смернице спроведених тумачења којима се пажња читалаца управља ка константама у Доситејевом опусу: ка култу разума, образовању и изграђивању појединца, деловању унутар заједнице, ка идејама цивилизованости, напретка, државотворности и витештва. Захваљујући јасној, подробној и креативној анализи описано је Доситејево кретање од класицизма до предромантизма, назначена су извесна поетичка одступања, додељена значења којих ни сам просветитељ није био свестан, проширен и осавремењен појам лепог. С намером да објективно процени вредност доприноса српској култури не би ли Доситеја и данашња читалачка публика присвојила и препознала за оријентир будућег књижевног и културног усавршавања, Никола Грдинић бавио се испитивањем не само семантике дела већ и њиховим формалним карактеристикама са тежиштем на периодној реченици, те показао на који начин српска књижевност припада јединству европских књижевности. Двојакo спроведеним анализама, на аналитички и синтетички начин, усмеравањем ка целини опуса, као и ка појединачним остварењима, те компаративним тумачењем Доситејевих списа и потврђених дела познатих научника и уметника, осветљена је путања идентификовања Доситеја Обрадовића као оријентира српске културе. Потенцијалним читаоцима књиге нарочито може бити пријемчиво поглавље посвећено естетизацији путне линије, у коме је отворена могућност просветитељевог модернијег сензибилитета и профилисана идеја о блискости са постмодернистичком

кризом означитељске праксе. Никола Грдинић представио нам је улогу Доситеја Обрадовића у српској култури на начин у целости обавештеног истраживача, усредсређеног читаоца и предвиђачког аналитичара, што књизи *О Досићеју Обрадовићу* гарантује благонаклоност читалачке публике.

Ана С. Живковић*
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност
821.163.41.09–4(082)

О ПУТОВАЊУ И СТРАНСТВОВАЊУ НА XXXIX „ДОСИТЕЈЕВИМ ДАНИМА“

(ТЕМА: ПУТОВАЊА, УРЕД. НИКОЛА ГРДИНИЋ,
ДРУШТВО ЗА ПРОУЧАВАЊЕ XVIII ВЕКА: ЗАВОД ЗА КУЛТУРУ
ВОЈВОДИНЕ, НОВИ САД, 2013)

Захваљујући уређивачком раду Николе Грдинића у могућности смо да читалачкој публици представимо зборник *Тема: њушовања* штампан 2013. године у Новом Саду у издању Завода за културу Војводине и Друштва за проучавање XVIII века. Зборник је посвећен путовању, великој теми која је била популарна од настанка првих уметничких и научних дела, будући да се о путовањима одувек говорило, писало, сликало и певало. Садржи шест научних радова који нам осветљавају свецелу мрежу путовања: различите услове под којима се путовања одвијају, утицаје путовања на живот појединца и деловање појединца на организацију путовања, начине представљања у уметничким делима. Зборник *Тема: њушовања* настао је као резултат циклуса предавања одржаних за XXXIX „Доситејеве дане“ у Заводу за културу Војводине 22, 23. и 24. октобра 2013. године. Посебну вредност зборника чини приступ тематици из различитих дисциплина. Драган Проле у свом раду „Филозофска путовања“ сагледао је тему путовања из филозофске перспективе осврнувши се на егзистенцијална искушења која путовања могу провоцирати. Милица Андевска је радом „Педагошки

* ja.zanita@yahoo.com

смиао и значај путовања“ осветлила све проблеме са којима се суочава педагогија путовања, која је уступила своје обрасце деловања такозваној доживљајној рационалности и пројекту „лепог живота“. Из перспективе музикологије Ира Проданов Крајишник представила нам је у свом предавању „Путовање као *modus vivendi* композитора“ кључне ауторе српске уметничке музике чија су путовања далекосежно утицала на ток историје српске музике. Слађана Јаћимовић начинила је књижевнокритички осврт на путописна сведочанства Милоша Црњанског у раду насловљеном „Путовање као судбина“. Тамара Јовановић омогућила нам је увид у развој модерне туристичке индустрије и у психолошке околности тог развоја у предавању „Психолошки аспекти путовања“. Научним радом „Хуманистички аспект путовања“ Никола Грдинић подсетио нас је у коликој мери је тема путовања у нашој култури присутна захваљујући пре свега Доситејевом хуманистичком односу према заједници доминирајућем у његовом свеукупном животу и раду.

Драган Проле у предавању „Филозофска путовања“ скреће пажњу на недостатак путовања као теме у широком спектру филозофских тема и објашњава разлоге свесног препуштања ове теме књижевности и етнологији. Наиме, од античких времена највише филозофске вредности јесу истинско биће и истинско знање, те нису меродавни начини и спољашњи фактори наспрам филозофског циља до којег се дође. Аутор нам уверљиво тврди: „Испуњени лични живот којем се посрећило да присвоји неизрециве благодати небројених путовања још увек не представља гаранцију успешног филозофског геста, као што мукотрпно таворење у жалосној средини и борба за преживљавање у њој не имплицира појмовну јаловост и не упућује нужно на филозофску странпутицу.“ (Проле 2013: 13). Путовања су припадала сфери биографског, па иако пожељна због искустава која омогућавају, ипак нису придобила значајнију пажњу филозофа заинтересованих за трајне и одрживе идеје, за универзални појмовни језик. Усредсређујући се на разлике између верниковог и научниковог доживљаја путовања, Проле нам осветљава занимљива запажања: верујућем путнику путовање

представља хришћански идеал заснован на невезивању за нестабилна уточишта и лажне трајности, док се интерес научника за путовања објашњава заинтересованошћу за проналазак, експеримент и искуство, што се делимично може постићи путовањем уколико природа, људски свет и све до тада непознато заузму примарно место у вредносном систему. Читалачкој публици могу бити веома пријемчиве информације које се односе на древно схватање путника и путовања, јер у античком добу путовање и непрекидно кретање нису се доводили у везу са схватањем неспутане слободе. Добровољно лутање и бесциљно путовање разумевани су у контексту проклетства и судбинске осуђености. Путовања из такве перспективе сусрећемо код Андрића и Селимовића у ситуацијама када њихови романескни јунаци путују јер не знају шта би друго чинили са собом. Драган Проле нам казује и о измењеном вредновању путовања од почетка осамнаестог века када се рађа филозофска модерност која показује појачану потребу за путовањима, будући да она сада воде ка уверењу да је свугде присутан јединствени дух и да напуштањем непосредне околине човек упознајући друге истовремено спознаје један драгоцен а неистражени део себе. У савременом свету, упозорава нас аутор, овакав идеал путовања олако бива дестабилизован услед мноштва мотива који се скривају иза путовања, па се тако све чешће дешава да путовања немају промену и преображај појединца за циљ, већ самопотврђивање остварено уз помоћ проверености, лагодности и удобности.

Зборник *Тема: њушовања* садржи исцрпно истраживање Милице Андевске која студијом „Педагошки смисао и значај путовања“ пружа знатан педагошки допринос изучавању теме зборника. Говорећи нам о значају и могућностима не само путовања већ и пешачења, шетања и планинарења, ауторка наглашава да сви ови облици кретања, услед удаљавања од уобичајне свакодневице, подстичу учење, васпитање, самообразовање, самокритику, освешћење и деловање. Педагогија путовања има функцију у менталном припремању деце и младих за сусрет са новим светом и непознатим околностима. Педагогија доживљаја изједначава доживљај са

откровењем, подразумева нужност нехотичног изненађења и рачуна на позитивне ефекте ризика, што је доводи у сукоб са једном врстом технологије доживљаја која у савременом свету разнородним средствима планира и вештачки производи сам доживљај. Андевска нас подсећа да је пешачење било једна врста протеста немачке омладине крајем 19. века против друштвеног система, као и да је још Гете заједно са романтичарима идеализовао пешачење у природи насупрот понашању и конвенцијама градског начина живота. Ауторка подвлачи битну промену до које је дошло током времена – феномен путовања замењен је феноменом туризма. Читаоци зборника могу у овом раду пронаћи обиље информација које казују о развојној линији образовних путовања, као и о научном утемељењу путовања деце и младих. Андевска поводом теме примећује: „У последњих десет година, и теоријско и практично унапређење ове области рада са младима, у развијеним земљама, опада и тиме, у јавном (и идеолошко-политичком) смислу, добија маргиналну улогу.“ (Андевска 2013: 28). Још већи проблем представља недостатак речника и педагошке литературе на нашем говорном подручју из области педагогије путовања која има велику улогу у васпитању младих. Додељујући пешачењу почасно место, педагогија путовања инсистира на активности и ангажовању свих човекових снага, како телесних тако и умних. „Пешачење у двоје или у већој групи је проба друштвене зрелости; захтева самодисциплину и осећај заједништва, нуди простор за праве форме авантуре, за сопствене одлуке и за храброст, води из буке у тишину; пружа прилику за окупљање, присебност, ћутање и емоционалност.“ (Андевска 2013: 29). Истражујући сврху и смисао школских путовања, ауторка закључује које су предности и добробити спроведених путовања: унапређење здравља, превенција насиља и рад са проблематичним групама младих, интернационални и (интер)културални сусрети младих, припремање за живот и посао и студијска путовања, кампови за образовање и целодневни боравак у школи, интеграција са младим мигрантима. Циљ организовања путовања постао је профит, стога модерни туризам удовољава личним укусима муштерија,

укида особености појединих подручја и угрожава опстанак аутентичности, што у будућности може проузроковати велику нивелацију међу народима, земљама, обичајима. Ауторка стиче уверење да само дијалогом практичара и истраживача, интердисциплинарном разменом науке и праксе, могу бити осмишљени нови програми и пројекти путовања који ће активирати заборављене идеје и сачувати аутентичност дестинације.

Љубитељима музичке уметности нарочито може бити интересантно истраживање Ире Проданов Крајишник која у свом раду „Путовање као *modus vivendi* композитора“ проблемски приступа путовањима српских композитора откривајући нам да није искључиво недостатак музичких и културних институција у нас изазивао жељу за путовањима, чини се да је посреди ипак била потреба да се уметнички језик обогати новим утицајима, друкчијом средином и непознатом праксом. Почевши од Корнелија Станковића и Стевана Мокрањца, који су кренули на путовања „јер је то био једини начин да се овлада вештином компоновања“ (Проданов Крајишник 2013: 59), ауторка издваја најзначајније српске композиторе прве и друге половине 20. века не бисмо ли стекли што целовитији закључак о деловању путовања на њихову музику. Подвлачи неочекивани заокрет средином 20. века – од Европе ка Америци. „Тај Нови свет је генерацијама композитора у другој половини века постао много примамљивији него Европа. Можда баш зато што је вал модернизма понео наше ауторе тамо где је традиционално било заправо одсуство музичке традиције у западноевропском смислу и где су још Џон Кејџ (Cage) и његови следбеници тридесетих година 20. века поставили „правила игре“ чији су резултати имали бесконачно много решења.“ (Проданов Крајишник 2013: 61). Од великог значаја био је и боравак једне групе српских композитора у Прагу током прве половине века, јер су се захваљујући томе сусрели са атоналном музиком и додекафонском техником и опробали у најавангарднијим композиторским праксама тог доба. По повратку у стару средину стечену авангардност спојили су са традицијом створивши једну врсту локалне „авангардности“. Ауторка нас упознаје

и са актуелним стањем у српској музици указујући колико је номадски живот композитора поново постао популаран након распада Југославије, али да без обзира на то историја српске музике поседује „места смисла“ која чекају да буду препозната и пронађена.

Наше читалачко путовање зборником *Тема: путовања* наставља се радом „Путовање као судбина“ Слађане Јаћимовић којим су здружена не само два велика писца српске књижевности већ можда и два највећа путника међу српским књижевницима – Доситеј Обрадовић и Милош Црњански. Иако су њихове књижевноисторијске и поетичке особености неспојиве, „оно што чини блиским ове писце јесте велика и стална страст према путовању, према измештању из завичаја и сагледавању страних култура из позиције путника и странца“ (Јаћимовић 2013: 69). Слађана Јаћимовић скицирала нам је мапу Црњанских путовања уочавајући како се пишчева страст ка путовању претварала у нешто сасвим супротно – „у дубоку и болну чежњу за отаџбином, у несрећу обескореењеног човека који срећу и смирење није могао да нађе у туђини“ (Јаћимовић 2013: 70). Говорећи о Црњанским путописима и путописним репортажама, ауторка нам сугерише вредност и положај путописног жанра унутар пишчевог опуса, као и све заслуге за унапређење жанра који је до двадесетих и тридесетих година 20. века био на маргини. Место сусрета Доситеја и Црњанског видљиво је у њиховим намерама и тежњама да описима својих путовања просвете свој народ на Балкану, упознају са европским културама, пошаљу сигнал за разумевање другог, науче процењивању сопственог места на европској сцени. Путописи Милоша Црњанског нису доносили читалачкој публици само слике туђих културних модела, већ и стереотипе о балканским народима присутне у свести странаца, за које је писац окривио представнике наше културе у свету због неадекватног презентовања домаћих вредности. „Посебно јака просветитељска димензија присутна је у серији путописних репортажа са Крфа.“ (Јаћимовић 2013: 76). Не само да је Црњански проговорио о бесмислу ратовања већ пре свега о државној неодговорности која занемарује историјске светиње прокламујући националне

вредности празним фразама. Својим запажањима ауторка нам је дала веома корисне смернице за будуће и ново читање Црњанских путописних књига.

У зборник је уврштена и студија „Психолошки аспекти путовања“ Тамаре Јовановић којом је приказан однос психологије и туризма, као и тренутна ситуација у психолошкој науци где се не поклања довољно пажње овом односу ни факторима битним за понашање туриста. Ауторка подробно казује о циљевима путовања, која су све до XV века подразумевала сусрете са важним људима и обиласке светих места, јер тек средином XVII века настају путовања ради разгледања знаменитости. Запажене су промене у туризмомолошким истраживањима, будући да се данас примарни задаци туризма састоје у истраживању „обичног“ света из којег туриста долази и „необичног“ света у који долази, „фокус модерног туризма се помера са економског на социолошко-психолошки“ (Јовановић 2013: 82). Низ проблема је сагледан: недостатак теоријског оквира у туризму, игнорисање постојања и значаја домаћих туриста у појединим истраживањима, приметан мањак истраживача из области социјалне психологије. Ауторка подсећа да су још први зачетници психологије били заинтересовани за понашање посетилаца, за интеракцију култура и субкултура, те да је психологија у туризму настала из дисциплина заснованих на тим истраживањима. За туризам може бити од великог значаја испитивање органских основа понашања, меморије и обраде података, пажње и мишљења, испитивање когнитивних схема и менталних мапа, перцепције и обраде новог простора, односа вештина једне личности и учешћа у туристичким активностима, интеракције између индивидуалних процеса и социјалне ситуације, уочавање генералних и специфичних стереотипа које локалци стварају о туристима, анализа односа гост – домаћин. Казујући да је потребно сагледати и комуникацију унутар туристичке групе, невербално понашање и вредносне системе чланова групе, Тамара Јовановић закључује да осим недовољног интересовања за наведене појаве „проблем може бити и у томе што је доминантни маркетиншки интерес да се туризам посматра као

макроекономски (или макро-социјални) феномен или као феномен којим се профитабилно манипулише на нивоу индивидуалног потрошача“ (Јовановић 2013: 88).

Никола Грдинић у својој студији „Хуманистички аспект путовања“ појашњава сврху и смисао путовања у различитим епохама трудећи се да осветли основне хуманистичке претпоставке, које су неретко побуђивале на путовања и утицале на креирање итинерера. Запажајући код Петрарке и Доситеја истоветна питања која их заокупљују – ко су, шта је смисао њихових живота и куда иду – аутор стиче уверење да основац проналазе на самом изворишту хуманитета, у класичној старини. Будући да је код Доситеја могућно издвојити, као важну ставку, однос према заједници, приметно је да писац има за циљ првенствено изграђивање сопствене личности и сазнавање себе не би ли ту љубав према себи пренео и на друге људе. Из тих разлога путовања постају веома битан фактор приликом изградње Доситејеве личности, и то, како аутор подвлачи, две врсте путовања: путовања ради проналажења школа и путовања ради стицања средстава за школовање. Грдинић нам осветљава функцију енглеског Grand Tour-а, обавезног едукативног путовања виших сталежа од краја 17. века до почетка 19. века, закључујући да се та путовања могу препознати као „зачетак модерног туризма“ (Грдинић 2013: 100), с обзиром на то да су студенти разгледали већи број знаменитости површно упознајући културу и обичаје народа, тражећи често само забаву и провод. Едукативна путовања заживела су и у српској средини током 18. века, али су остала као непроучена појава. „Доситејев однос према Grand Tour-у за који смо приметили да је амбивалентан, презир и истовремено упражњавање презреног, разумљив је из његовог хуманистичког опредељења. Едукативна путовања више повлађују људској потреби за разонодом, задовољством, него што доприносе остваривању хуманистичких идеала.“ (Грдинић 2013: 104). Постављајући питање шта представља смисао путовања данас, аутор текста подвлачи значајну разлику: путовања више немају за циљ изграђивање личности нити сазнавање друкчијих култура, савремене путнике интересује само доживљај поводом онога

што виде, путује се да би се накратко заборавио сопствени идентитет, да би се замислио некакав нови живот, хуманистички идеали немају више никакву вредност. „Постмодерна путовања су истраживања самог себе, само-истраживања и само-откривања, а не истраживање и откривање непознатог света.“ (Грдинић 2013: 104). Грдинић долази до веома креативног решења и закључка – требало би путописну литературу прикључити туристичким путовањима – доживљаји би били јачи, потпунији и лепши, био би успостављен нови тип путовања који би био „између туристичког сакупљања слика и софистициране свести која се преиспитује у додиру са другачијим“ (Грдинић 2013: 110).

Зборником *Тема: иушовања* активирана је у оквиру широког научног поља никад довољно истражена тематика путовања. Осветљен из различитих перспектива, феномен путовања препознат је као комплексна и многострука појава која утиче на мишљења и сазнања, образовање и васпитање, на однос према ближњем и себи, на ставове и природу књижевности, на свеукупну културу појединца и заједнице. Зборником су издвојене све добробити путовања, али и установљени проблеми и недостаци у вези са темом, те будући читаоци и истраживачи, осим изобиља занимљивих и пробитачних научних резултата, могу пронаћи подстреке и мотивацију за анализу недовољно сагледаних појава.

Летопис Задужбине
„Доситеј Обрадовић“

Драгана А. Грбић*
Институт за књижевност и уметност
Београд
821.163.41:929 Обрадовић Д.(083.824)
82.02ПРОСВЕТИТЕЉСТВО(083.824)

**О РЕАЛИЗАЦИЈИ ПРОЈЕКТА ПРЕКРЕТАЊА.
ХАЛЕ – ЛАЈПЦИГ, ПРЕКРЕТНИЦА У ЖИВОТУ
ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА**

Заједнички пројекат Института за књижевност и уметност и Задужбине „Доситеј Обрадовић“ *ПреКретања. Хале – Лајпциг, прекретница у животној Доситеја Обрадовића* заснован је на ауторској изложби мр Драгане Грбић, која је била приказана у периоду од 10. 12. 2013. до 02. 03. 2014. године у музејском простору Музеја града Београда у Конаку кнегиње Љубице. Првобитно планирано трајање изложбе од два месеца је због великог интересовања публике као и чињенице да се изложба нашла на листи званичног националног програма обележавања Дана државности Републике Србије 2014. године продужено за додатних месец дана. Пројекат се реализовао са циљем обележавања важног јубилеја Доситеја Обрадовића али и српске културне историје – 230 година од објављивања лајпцишког опуса Доситеја Обрадовића (1783–2013/1784–2014), а у првом реду *Живото и прикљученија* и *Писма Хараламију*, дела које се сматра манифестом Обрадовићеве просветитељске делатности.

Изложбу је пратио обиман научно-популарни и културни програм, који је уредила и чију је комплетну реализацију организовала ауторка изложбе, а који се у току трајања изложбе одвијао у истом музејском простору. Изложбу су подржали Центар за промоцију науке и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а дизајн изложбе и техничку поставку реализовао је Venussi Design из Београда.

Изложба је кроз осам тематских целина сачињених од укупно седамнаест изложбених панела са шездесет и седам ликовних прилога, и десет експоната приказала околности Доситејевог студијског боравка у Халеу и Лајпцигу. Тематске целине су 1. Прекретања – Путовања; 2. Преоблачења; 3. Портрети просветитеља Ј. А. Еберхарда и Д. Обрадовића; 4. Хале – Универзитет у Халеу и Франкеове задужбине; 5. Студентски живот; 6. Лајпциг – Универзитет у Лајпцигу, лајпцишки опус и Брајткопфова штампарија; 7. Манифест(и) просветитељства; и 8. Рецепција Обрадовићевих дела у немачкој периодици.

Целину број два су пратила три костима из Фундуса костима РТС-а позајмљена за ту прилику („плаветна долама, чакшире и црвени опанци“; мантија; и „светске грешне хаљине“ тј. грађанско одела с краја 18. века) који су визуелном презентацијом допунили цитате из *Живоша и њриклученија* у којима је наглашена антрополошко-психолошка компонента развијана у аутобиографији кроз мотив преоблачења.

Целину број четири је употпунила витрина са приказаном репликом „Халске панацеје“ – надалеко чувене златне водиче, чудотворног лека који је изнео на глас халску медицину и доносио велике приходе апотеци Августа Хермана Франкеа; и репродукцијом дисертације првог српског доктора медицинских наука Јована Апостоловића који је стекао то звање 1757. године на Универзитету у Халеу и који је у предговору дисертације изразио наду да ће можда његов „успех покренути угледни српски род, до сада довољно славан по оружју, да убудуће такође буде прослављен по својој књижевности и науци, које једнако доприносе и телесном и духовном здрављу, и да се тако, не само мачем већ и науком, као што кажу, бори за напредак своје миле отаџбине.“

Целину број шест употпуниле су репродукције Обрадовићевих дела објављених у Брајткопфовој штампарији у Лајпцигу 1783, 1784. и 1788. године: *Писмо Хараламџију, Живош и њриклученија, Совјетши здраваго разума, Слово њоучишелно њосџодина Геориџија Јоакима Цоликофера, Езџйове и њрочих разних басношворцев с различних језика на славносерџски језик њреведене, сад њрви ред с наравоучишелними и*

полезними изјасњениама и настављениама издаше и сербској јуношћи посвећене басне и писма штампана у продужетку Басана као наставак Обрадовићевих „прикљученија“.

Околности Обрадовићевг боравка у Халеу и Лајпцигу допринеле су томе да се он у тренутку објављивања ових дела, директно укључио у философске, научне и културне токове у процесу дефинисања програмских оквира просветитељства, и захваљујући том прегалачком чину равноправно стао раме уз раме са тада у Европи водећим мислиоцима – Јоханом Августом Еберхардом, Имануилом Кантом и Мозесом Менделсоном, што је илустровано хронолошким распоредом насловних страна објављених просветитељских манифеста у изложбеној целини број седам. Поред материјала који доноси два важна научна открића у домену проучавања стваралаштва Доситеја Обрадовића – ову контекстуализацију Писма Хараламџију и прву рецензију српске књижевности у немачком часопису, изложба је приказала и до сада нашој јавности углавном непознат материјал којим се илуструје осамнаестовковни студентски живот и свакодневица, као и низ докумената који сведоче о Доситејевом боравку у Халеу и Лајпцигу, а који је прикупљен током студијског боравка ауторке у овим градовима.

Поставка је представљена и у илустрованом каталогу, а сама изложба је проистекла из истоимене двојезичне (српско-немачке) монографије Драгане Грбић, у којој је на научни начин представљена гореописана проблематика. Са намером да се и страном публици учини доступним контекстуализација српске просвећености у западно-европске просветитељске токове, у оквиру изложбе су коришћени и цитати превода проф. др Ангеле Рихтер из немачког дела монографије *VORENTSCHEIDUNGEN. Halle-Leipzig, Wendepunkt im Leben von Dositej Obradović*.

На отварању изложбе говориле су директорка Музеја града Београда Даница Јововић-Продановић, директорка Института за књижевност и уметност др Весна Матовић, директорка Задужбине „Доситеј Обрадовић“ Мирјана Драгаш, и ауторка изложбе, а изложбу је отворио „млади Доситеј Обрадовић“ тј. Михајло Чулић, ученик Основне школе

„Вук Караџић“, који је тумачио лик Доситеја у представи *Доситејево баснојозорје*. Отварање изложбе су увеличали Хор слависта Филолошког факултета Универзитета у Београду под руководством Мине Ђурић извођењем химне „Востани Србије“, и Ангелина Живковић извођењем „Прелудијума из друге свите“ Ј. С. Баха за соло виолончело.

Изложбу је пратио мултимедијални и интердисциплинарни програм осмишљен са циљем да се на различитим научно-популарним нивоима (од најмлађих до најстаријих и од стручно упућених до основно информисаних) дух 18. века и важност просветитељских идеја приближи што ширем кругу људи. Пратећи програм је обухватио укупно:

- десет ауторских вођења кроз поставку (17. 12. 2013, 21. 12. 2013, два пута 28. 01. 2014, 07. 02. 2014, два пута 11. 02. 2014, 12. 02. 2014, 13. 02. 2014. и 25. 02. 2014.);
- четири тематска и проблемски фокусирана предавања: проф. др Мило Ломпар је 16. 01. 2014. одржао предавање „Дух просвећености у српској аутобиографији“, у којем су кроз низ кључних елемената духа просвећености анализирани скривени црте Обрадовићеве аутобиографије *Животи и њириклученија* на идејном хоризонту европског просветителства; проф. др Зорица Несторовић је 23. 01. 2014. одржала предавање „Доситеј и метод критичког мишљења“ у којем је наглашен значај елемената аутобиографске структуре за реализацију принципа критичког мишљења; доц. др Ненад Николић је 30. 01. 2014. одржао предавање „Доситеј, Србија и Камчатка или о просвећеном национализму“ у којем је Доситејево „намеравани“ пут на Камчатку сагледан као најдубљи егзистенцијални покрет у којем су спојени начело кретања као основни животни принцип и љубав према нацији; мр Драгана Грбић је 06. 02. 2014. одржала предавање „Трговац светлошћу Доситеј Обрадовић“ у којем је Доситеј Обрадовић у духу Беконове метафоре приказан као путник који трансформишући себе странствовањима по повратку са вишедеценијског путовања доприноси и променама свог народа;

– пет Књижевних салона *Код Доситеја* са темом *Традиција просвећености и просвећивања у српској периодици*, које је испред Задушбине „Доситеј Обрадовић“ и као дугогодишњи сарадник Пројекта за проучавање српске периодике Института за књижевност и уметност водио др Марко Недић. Сарадници Института окупљени око истоименог зборника који је уредила др Татјана Јовићевић показали су у својим излагањима континуирано вишевековно присуство Доситејевих идеја у српској штампи, магацинима и специјализованим часописима, а сваки Салон је у духу Хабермасове идеје о формирању јавности био праћен дискусијом са публиком. Увод у тему је дала 12. 12. 2013. уредница зборника др Татјана Јовићевић опсежним излагањем „Медијски ликови просвећивања: просветитељске идеје и схватања просвећености у српској периодици“, а затим и др Видосава Голубовић предавањем о „Доситеју Обрадовићу у *Летопису Маџице српске*“ као часопису са најдужом традицијом. Уместо првобитно планираног излагања доц. др Зоране Опачић „Повести Госпоже Добронаравне. *Поучићелни маџазин* за децу Аврама Мразовића – посрба магацина Жан Мари Лепренс де Бомон“, због спречености ауторке 10. 01. 2014. о идејама о образовању жена у српској периодици 18. века говорила је мр Драгана Грбић, а мр Станислава Бараћ је у излагању „Просветитељски дискурс листа *Сељанка* (1933–1935)“ представила идеје просвећености и еманципације жена у српској периодици између два светска рата. О Доситејевим савременицима и следбеницима 17. 01. 2014. говорили су др Смиљана Ђорђевић „Идеологија традиције у доба просветитељства – Јован Мушкатиновић“ и Жаљко Рошуљ „Један Доситејев настављач – *Афоризми о воспитанију* Ђорђа Натошевића“, који је дао и посебан допринос овом *Салону код Доситеја* поделивши са публиком своје успомене на обележавање једног Доситејевог јубилеја у чијој је организацији учествовао заједно са Васком Попом. О медијским

- представама идеја просвећености говорили су 31. 01. 2014. др Марта Фрајнд на тему „Позоришни часописи као образовно штиво“ и др Бојан Јовић на тему „Авангардисти као популаризатори и просветитељи – почеци тематизовања филма у нашој авангардној публицистици“. У оквиру последњег Салона 06. 02. 2014. одржана је промоција књиге мр Драгане Грбић *ПреКрешања. Хале-Лајпциј, њрекрејшница у живоју Доситеја Обрадовића* о којој су говорили проф. др Мило Ломпар, проф. др Зорица Несторовић, доц. др Ненад Николић и др Марко Недић.
- У оквиру пратећег програма за најмлађе одржана су два извођења (11. 12. 2013. и 28. 1. 2014) представе за децу *Доситејево баснојозорје* у режији Радице Ристић, учитељице Основне школе „Вук Караџић“, према драматизацији Доситејевих басана Златка Грушановића. Припремању представе су претходиле радионице са ученицима Основне школе „Вук Караџић“ из Београда, а представу су извели ученици других и трећих разреда ове школе.
 - У духу осамнаестовековне салонске атмосфере одржана су два концерта класичне музике *Хале и Лајпциј у музичком дијалогу*. На репертоару првог концерта 13. 12. 2013. била су дела за чембало Јохана Себастијана Баха и Георга Фридриха Хендла, у изведби проф. др Светлане Стојановић Кутлаче и младих чембалиста јединог специјализованог Студија за рану музику у Србији Музичке школе „Јосип Славенски“. На репертоару другог концерта 24. 1. 2014. била су дела немачких, енглеских и француских осамнаестовековних композитора, која су извели ученици различитих одсека Музичке школе „Јосип Славенски“

Пратећи програм у организацији ауторке изложбе реализован је захваљујући изузетном ентузијазму и доброј вољи појединаца и окупио је укупно осамдесет и седморо учесника. У један део пратећег програма (извођење представе за децу и ауторска вођења) уз ангажман Андрије Станисављевића и

васпитача била су укључена и деца са посебним потребама, чиме је пројекат остварио своју праву хуманистичку црту у духу просветитељских идеја. Цео пројекат је и медијски био добро пропраћен, а према извештају Музеја града Београда изложбу је видело око 2200 посетилаца, а од тога је око 650 посетилаца пропратило отварање и пратеће програме.

Ауторка пројекта дугује неизмерну и најискренију захвалност свим учесницима у пратећем програму изложбе, институцијама које су пројекат подржале, дизајнерском тиму који је изложбу продуцирао, и публици која је активним учешћем у дискусијама допринела оживљавању духа просветитељске епохе.

ИЗДАВАЧКА ДЕЛАТНОСТ
ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ“
У 2013. ГОДИНИ

1. Награђени радови на конкурсy „Радионица баснописца“ за ученике основних школа *У свешћу басне*
Приредио: Слободан Станишић
Формат: 28 x 20,5 цм
Обим: 97 стр.
Писмо: ћирилица
Издање: 2013. година
2. Есеји студената Учитељског факултета у Београду
Звуци мајерњеј језика
Приредио: проф. др Војислав Јелић
Формат: 23,5 x 15 цм
Обим: 155 стр.
Писмо: ћирилица
Издање: 2013. година
3. Зборник радова са међународног научног скупа *Досишеј Обрадовић у српској историји и култури*
Приредио: проф. др Душан Иванић
Формат: 23,5 x 15 цм
Обим: 866 стр.
Писмо: ћирилица
Издање: 2013. година
4. Годишњак Задужбине „Доситеј Обрадовић“ *Досишејев врш* – год. 1, бр. 1
Одговорни уредник: проф. др Драгана Вукићевић
Формат: 24 x 15,5 цм
Обим: 296 стр.
Писмо: ћирилица
Издање: 2013. година

ЛЕТОПИС ЗАДУЖБИНЕ „ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ“ 2013. година

12. јануар – У организацији Друштва за српски језик и књижевност и Министарства науке, просвете и технолошког развоја, на Филолошком факултету у Београду одржана је завршна свечаност Републичког такмичења ученика средњих школа из књижевности у оквиру Републичког семинара за професоре српског језика и књижевности. Задужбина „Доситеј Обрадовић“ је уручила награде ученицима и њиховим наставницима за најбољи други школски писмени задатак. На основу одлуке Министарства просвете и науке Републике Србије, Задужбина је покровитељ ове активности од 2010. године.

25. јануар – Задужбина „Доситеј Обрадовић“ је, по други пут, била организатор традиционалне Светосавске академије, под називом „Потомци Светог Саве“, која се сваке године одржава под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Програм је реализован под уметничком дирекцијом Радомира Путника и Мирјане Драгаш. Сценарио је написала Марија Бишоф, а композитор и музички уредник био је Мирољуб Аранђеловић Расински. Програм се одвијао у режији Дарка Камарита и под арт дирекцијом Предрага Милошевића. У програму су учествовали глумци: Танасије Узуновић, Марија Вицковић, Срђан Карановић, Нина Јанковић и Иван Михаиловић; вокални солисти: Тања Андрејевић и Ивана Петерс-Негатив; Дечја драмска група: Јана Дугалић, Јована Лепојевић, Матеја Бокан, Богдан Дугалић и Видан Дугалић; Хор АКУД „Лола“ – диригент Милован Панчић, Академски хор „Collegium Musicum“ – диригент Драгана Јовановић, Дечји хор „Чаролија“ – ди-

ригент Леонтина Вукомановић, Хор Дечјег културног центра Београд – диригент Невена Ивановић; деца вокални солисти: Даница Крстић, Ирина Арсенијевић и Матеја Бокан; дует Бојана Пековић, гусле и Никола Пековић, хармоника; Етно група „Српске виле“, солиста Марина Богдановић; ученици Балетске школе „Лујо Давичо“, кореограф Владимир Логунов. Визуелни идентитет представе реализовала је Агенција „Watch out“, а извршни продуцент био је Сава Центар.

3. март – У Задужбини „Доситеј Обрадовић“ организована је свечаност поводом додела награда и признања ученицима и њиховим наставницима за учешће у пројекту „Радионица језикословаца – од А до Ш“. Због школског распуста и минулих празника, ова свечаност је уприличена неколико месеци након коначне одлуке Жирија. У пројекту Задужбине, као и претходних година, учествовали су проф. др Зона Мркаљ (координатор пројекта и председник Жирија), ђаци и наставници основних школа са територије града Београда.

15. март – У Задужбини је одржан Књижевни салон „Код Доситеја“ поводом промоције књиге „Монах златног века – Европски пут Доситеја Обрадовића“, аутора Радована Ковачевића, у издању „Завода за уџбенике и наставна средства“ у Београду. О књизи, аутору и његовом преданом раду поводом овог издања, говорили су: мр Бранислава Марковић, проф. др Милослав Шутић, проф. др Војислав Јелић и др Марко Неђић, уредник салона.

21. март – Светски дан поезије Задужбина „Доситеј Обрадовић“ је обележила програмом под називом „Песничко подне“ у Народном позоришту, на сцени „Раша Плаовић“. Програм је приређен поводом годишњица великана нашег песништва: Петра II Петровића Његоша, рођеног пре 200 година, Милоша Црњанског који је рођен пре 120 година и Десанке Максимовић која је умрла пре 20 година. „Песничко подне“ је започето поздравном речи Мирјане Драгаш, управ-

нице Задушбине и свечаном песмом и химном Задушбине „Востани Србије“ у извођењу Љубодрага Беговића, тенорасолисте Београдске опере. Проф. др Радивоје Микић је одржао беседу о песницима. Стихове песника казивали су глумци: Гојко Шантић стихове Његоша, Небојша Дугалић стихове Милоша Црњанског, а Рада Ђуричин је оживела лик и песме Десанке Максимовић.

11. април – Поводом 202 године од смрти Доситеја Обрадовића, одржан је помен у Саборној цркви у Београду. Парастос је служио Петар Лукић, протојереј ставрофор, уз пратњу црквених великодостојника и Хора Првог српског певачког друштва. Полагањем цвећа на Доситејев гроб, Задушбина „Доситеј Обрадовић“ одала је пошту просветитељу чије име носи. Овом чину присуствовали су поштоваоци дела Доситеја Обрадовића, пријатељи и сарадници Задушбине „Доситеј Обрадовић“.

22. април – Поводом Светског дана књиге, Задушбина „Доситеј Обрадовић“ је у Библиотеци града Београда одржала Књижевни салон „Код Доситеја“, и представила три најновије књиге из едиције **Млади ствараоци: „У свету басне“**, награђени радови на конкурс „Радионица баснописаца“ за ученике основних школа, **„Идућ’ учи у векове гледа“**, награђени радови на конкурс за ученике средњих школа и **„Звуци матерњег језика“**, есеји студената Учитељског факултета у Београду. Након беседе књижевника Љубивоја Ршумовића, о књигама су говорили уредници: Марија Бишоф о књизи **„Идућ’ учи у векове гледа“**, Слободан Станишић уредник зборника „У свету басне“ и Војислав Јелић који је приредио **„Звуке матерњег језика“**.

4. јун – Организована је свечаност у Зоолошком врту у Београду, на којој су уручене награде најбољим „баснописцима“, ученицима трећег и четвртог разреда основних школа и њиховим учитељима који су учествовали на конкурс „Радионица баснописаца“. Конкурс је расписан за ученике основних школа Републике Србије уз подршку Министарства

просвете, науке и технолошког развоја. Вредни ученици уз подршку својих учитеља, послали су преко 350 радова. Жири у саставу: Слободан Станишић, књижевник, председник жирија, Предраг Тодоровић, академски сликар, Сузана Поњавић, председник Друштва „Пријатељи деце Новог Београда“ и Марија Бишоф, књижевница, имали су тежак задатак да у 10 категорија изаберу најбоље. Награде је уручио председник жирија, песник Слободан Станишић. Уручења награда пратила је анимација Дечјег позоришта „Цврчак“, које је награђене ученике провело, кроз увек нову, вечиту игру веселог цврчка и вредног мрава.

12. јун – Задужбина „Доситеј Обрадовић“ узела је у закуп пословни простор у улици Змај Јовина број 4/II. Уз помоћ донатора простор је адаптиран и опремљен, а од 12. јуна Задужбина је на новој адреси. Од свог оснивања седиште Задужбине је било у простору Културно просветне заједнице Србије у Нушићевој улици број 4/ II.

27. јун – У новим просторијама Задужбине, свечано су уручене награде за најбоље литерарне радове, по конкурс „Идућ’ учи у векове гледа“ на којем су учествовали ученици средњих школа из Србије и региона. Пристигле радове прегледао је жири у саставу: проф. др Слободан Ж. Марковић, Марија Бишоф и Мирјана Драгаш и изабрао најбоље, чији су аутори, као и њихови професори, награђени. Награде је уручио председник Управног одбора Задужбине Радомир Путник. О Доситеју и радовима ученика говорио је проф. др Слободан Ж. Марковић и са задовољством констатовао да су радови приспели на конкурс жанровски разнородни – од типично школских радова, преко есеја, до приповедне прозе и поезије. Већина радова заснована је на познавању Доситејевог живота и дела, а један број на понекој идеји коју је Доситеј пронео или на суду о Доситејевом делу из неких потоњих времена. У великом броју радова, ученици дају паралелну слику Доситејевог и свог времена, уносећи тако у њих посебну свежину.

11. септембар – У организацији Задужбине и Међународног славистичког центра, млади слависти из свих земаља Европе, обишли су манастир Хопово и Матицу српску у Новом Саду. Славистима је говорио проф. др Слободан Ж. Марковић и домаћини у Матици српској.

17. септембар – У просторијама Задужбине промовисан је Зборник радова са међународног научног скупа „Доситеј у српској историји и култури“, који је одржан 2011. године поводом 200 година од постављења Доситеја Обрадовића за првог српског министра просвете и 200 година од његове смрти. Присутне научне раднике, ауторе радова, госте и представнике медија поздравили су Радомир Путник, председник Управног одбора и Мирјана Драгаш, управник Задужбине. Захваљујући свима који су помогли одржавању Научног скупа и објављивању Зборника, Радомир Путник је посебно истакао немерљив допринос преминулог академика Чедомира Попова, тада председника Матице српске, који је као председник Организационог одбора научног скупа, уложио огромну енергију и знање у осмишљавање и окупљање великог броја научника и успех самог скупа. На промоцији су говорили уредници Зборника и учесници научног скупа: проф. др Душан Иванић, проф. др Војислав Јелић, др Марко Недић, др Милан Радуловић и проф. др Миодраг Стојановић. Промоцијом овог Зборника обележено је и 9 година рада Задужбине.

20–27. октобар – Међународни београдски сајам књига. Задужбина „Доситеј Обрадовић“ је и ове године учествовала на Сајму књига. Стара и нова издања Задужбине, представљена на посебном штанду у Хали 4, заинтересовала су многе посетиоце и госте Сајма. Штанд Задужбине су, између осталих, посетили: проф. др Томислав Јовановић, министар просвете, науке и технолошког развоја; Мирослав Прстојевић, издавач и власник књижаре и галерије „М1“ из Беча; Ала Татаренко, професор славистике на Филолошком факултету у Лавову, Украјини; Љубивоје Ршумовић, књижевник који је отворио овогодишњи Сајам књига; као и многи други угледни на-

учници, књижевници, поштоваоци Доситеја Обрадовића и љубитељи књиге.

21. октобар – На Сајму књига у сали „Слободан Селенић“ уручена је награда „Доситеј Обрадовић“ страном издавачу за 2013. годину, издавачкој кући „Пирамида“ из Лавова, Украјина. Одлуку је донео Жири у саставу: Радомир Путник-председник, Зоран Хамовић, Гојко Божовић, Марко Недић и Драган Великић – чланови Жирија. Овај издавач је последњих година, у континуитету, превео и издао већи број дела наших аутора: Иве Андрића, Милорада Павића, Саве Дамјанова, Данила Киша, Давида Албахарија, Зорана Живковића, Звонка Карановића. Њихова издања присутна су и у многим земљама света: Канади, САД, Аустралији, Русији и другим. Награду коју додељују Министарство културе и информисања, Сајам књига и Задужбина „Доситеј Обрадовић“, на Сајму књига уручио је министар просвете, науке и технолошког развоја проф. др Томислав Јовановић, а примила је Олена Концевец.

29. октобар – У Задужбини „Доситеј Обрадовић“ одржан је још један Књижевни салон „Код Доситеја“, у част премијере монодраме о Доситеју *Сајушник* др Миодрага Матицког. Дрamu је веома изражајно казивала драмска уметница Рада Ђуричин. Пред бројним гостима, о овом својеврсном делу говорили су: др Марко Недић, проф. др Зорица Несторовић, проф. др Бошко Сувајцић и аутор др Миодраг Матицки.

15. новембар – У организацији Задужбине „Доситеј Обрадовић“ и Правног факултета Универзитета у Београду, група од преко 50 професора овог факултета, на челу са деканом проф. др Симом Аврамовићем, посетила је родну кућу Доситеја Обрадовића у Чакову и културно-историјске споменике српске заједнице у Темишвару. У Чакову су госте дочекали амбасадор Републике Србије у Румунији, господин Бранко Бранковић, генерални конзул Републике Србије у Темишвару, господин Лазар Манојловић, представници Савеза Срба у Румунији, на челу са председником Огњеном

Крстић. Гости са Правног факултета су положили ловоров венац на родну кућу Доситеја Обрадовића, обишли поставку у спомен музеју и српску цркву у Чакову, која је саграђена 1768. године у Доситејево време. У Владичанском двору у Темишвару гостима су о Доситеју беседели проф. др Војислав Јелић и господин Стеван Бугарски. Песме о Доситеју, чији су аутори Срби из Румуније, читали су уметници из Темишвара Миланка Петров и Ђока Стојанов. Боравак је настављен посетом музеју Владичанског двора, са веома вредним и ретким експонатима и Саборној српској православној цркви, која је саграђена средином 18. века и има изузетну уметничку вредност.

22. новембар – Задужбина „Доситеј Обрадовић“ је организовала књижевно-уметнички програм „Доситејева стаза“ у ОШ „Доситеј Обрадовић“ и Дому Војске Србије у Врању, а 23. новембра у Дому ученика средњих школа у Нишу. Прилагођен средини и узрасту публике, програм су реализовали: др Миодраг Матицки, песници: Љубивоје Ршумовић, Марија Бишоф и Мирослав Максимовић, гитаристи: др Урош Дојчиновић и Марија Нинковић, глумци: Биљана Ђуровић и Лепомир Ивковић као и управница Задужбине Мирјана Драгаш.

6. децембар – На позив Савеза Срба из Темишвара, у организацији Задужбине, министар просвете, науке и технолошког развоја проф. др Томислав Јовановић, посетио је родну кућу Доситеја Обрадовића у Чакову и Српску гимназију „Доситеј Обрадовић“ у Темишвару. Поред министра, делегацију министарства чинили су: Весна Фила, помоћник министра за развој образовања и међународну просветну и научну сарадњу и Зоран Јовановић, посебни саветник министра. У делегацији Задужбине били су и проф. др Мирко Васиљевић и проф. др Војислав Јелић, чланови органа Задужбине и Мирјана Драгаш, управница Задужбине. Разговорима су присуствовали и амбасадор Републике Србије у Румунији господин Бранко Бранковић и генерални конзул Конзулата Србије у Темишвару господин Лазар Манојловић.

10. децембар – Поводом Дана људских права, уз подршку Канцеларије за сарадњу са црквама и верским заједницама, одржан је Округли сто на тему „Доситеј Обрадовић и верска толеранција“. Скуп је поздравио др Милета Радојевић, директор Канцеларије за сарадњу са црквама и верским заједницама, а беседу о људским правима и толеранцији одржао је проф. др Јовица Тркуља. На скупу су о толеранцији уопште, верској толеранцији и религијској култури у делима Доситеја Обрадовића, своје радове изложили професори Универзитета и научни радници: проф. др Душан Иванић, проф. др Љубивоје Стојановић, др Бојан Јовановић, проф. др Миодраг Стојановић, проф. др Војислав Јелић, Дејан Милић, др Александра Павловић, др Александар Раковић, проф. др Жарко Петковић, Горан Раденковић и др Милан Радуловић. Сви радови изложени на овом скупу ће бити штампани у посебном Зборнику уз подршку Канцеларије за сарадњу са црквама и верским заједницама.

10. децембар – У Конаку кнегиње Љубице отворена је изложба *ПРЕКРЕТАЊА Хале-Лајпциг, њрекрејница у живошћу Доситеја Обрадовића* ауторке Драгане Грбић. Изложба је заједнички пројекат Задужбине „Доситеј Обрадовић“ и Института за књижевност и уметност, а подржали су је Министарство просвете, науке и технолошког развоја и Центар за промоцију науке. Изложба је настала поводом 230 година од објављивања „Писма Харалампију“ и „Живота и прикљученија“, са циљем да осветли околности Доситејевог студијског боравка у Халеу и Лајпцигу. Ауторка изложбе Драгана Грбић је за време свог научно-истраживачког боравка у Немачкој, дошла до нама непознатих новина, као и низа докумената који сведоче о Доситејевом боравку у Халеу и Лајпцигу. Сав прикупљени материјал је обрађен у двојезичној монографији „ПРЕКРЕТАЊА Хале-Лајпциг, прекретница у животу Доситеја Обрадовића“ из које је ова истоимена изложба и потекла.

12. децембар – Жири за доделу награде „Доситеј Обрадовић“ за животно дело, у саставу: проф. др Војислав Јелић,

председник, проф. др Славко Гордић, др Марко Недић, проф. др Драган Симеуновић и проф. др Мирко Васиљевић, донео је одлуку да награду која се додељује први пут, добије академик Владета Јеротић. У образложењу Жирија стоји да је академик Владета Јеротић својим животом, делом и деловањем по свему на трагу мисије коју је у српском народу остварио Доситеј Обрадовић. Његово просветитељско, филозофско-религијско и књижевно стваралаштво, прожето изразитом хуманистичком цртом његове личности, превазилази и наткриљује све посебности и искључивости својствене нашем времену. Награду додељује Задужбина „Доситеј Обрадовић“ уз подршку Министарства културе и информисања, а састоји се од плакете са ликом Доситеја Обрадовића и новчаног износа. Добитнику ће награда бити уручена на посебној свечаности.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

У годишњаку *Доситејево врт* објављују се радови из свих области истраживања Доситејевог дела и српске културе 18. века као и других култура повезаних са Доситејевим деловањем. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у Годишњаку. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе потребно је навести у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка. Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу – као отворени документ (Word) и у PDF формату, на следеће адресе: dragana.vukicevic@vektor.net или zaduzbina.dositej@open.telekom.rs. На линији Subject написати **Za Dositejev vrt**. У случају да аутор користи специјалне знаке (нпр. старогрчке, старословенске, хебрејске и сл.), дужан је да пошаље тип нестандардног фонта који је коришћен.

Редакција часописа *Доситејево врт* прима рукописе на разматрање током целе године. Након уредничког читања и одобравања, рад се даље прослеђује на анонимну рецензију. Да би био објављен, текст треба да добије две позитивне рецензије. Аутор има право да затражи извод из рецензије из ког се, за ту прилику, изоставља име и презиме рецензента.

Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се у свим чланцима објављеним у часопису на исти начин, у складу са усвојеном формом навођења (MLA – Modern Language Association Handbook for Writers of Research Papers).

1. **Дужина рукописа:** до 12 страница (35.000 словних знакова са размацама, укључујући и литературу)

2. **Формат:** *фонџ:* Times New Roman; *величина фонџа:* 12; *размак између редова:* Before: 0; After: 0; Line spacing: Single

3. **Параграфи:** *формати:* Normal; *први ред:* увучен аутоматски (Col 1)

4. **Име аутора:** Наводе се име(на) аутора, **средње слово** и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.

5. **Назив установе аутора (афилијација):** Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

6. **Контакт подаци:** Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној напомени, која је двема звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

7. **Језик рада и писмо:** Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, ћирилицом. У договору са Редакцијом часописа, рад може бити објављен и на другом језику.

8. **Наслов:** Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.

9. **Апстракт:** Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има до 100 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и

кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или језику чланка. Апстракт треба да буде испод наслова рада, без ознаке *Апстракт*. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

10. Кључне речи: Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан сажетак. У чланку се дају непосредно након апстракта, са ознаком *Кључне речи*. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

11. Претходне верзије рада: Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

12. Навођење (цитирање) у тексту:

У часопису *Досишејев врш* се употребљава парентетички модел цитирања, док се за навођење литературе на крају рада користи модификовани MLA (Modern Language Association's Style: <http://owl.english.purdue.edu/owl/section/2/11/>) начин библиографског цитирања. Приликом цитирања у тексту, библиографска парентеза треба да садржи презиме аутора, годину објављивања рада, двотачку и број странице са које је цитат преузет: (Иванић 2008: 42). За радове са два или више аутора наводе се презимена прва два аутора, одвојена зарезом: (Ивић, Клајн и др. 2007: 32).

Када се цитирају текстови на страном језику, имена аутора у парентези наводе се у изворном облику док га у тексту треба транскрибовати: „као што Стјуарт Хол истиче у свом тексту... (Hall 1997: 78)“. Уколико се цитира превод, у парентези се даје транскрибовано презиме: (Хол, 1996: 4). Када се у раду помиње више студија које је један аутор публикувао исте године, у парентези је потребно одговарајућим азбучним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из коначног списка литературе ради, на пример (Иванић

2010а: 217). Уколико библиографски извор има више аутора, у загради се наводе презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др.*: (Ивић, Клајн и др. 2007).

Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику:

... (Бошковић 1978: 47–51) ...,
 (в. Бошковић 1978: 47–51) ...,
 (уп. Бошковић 2001: 47–51) ...,
 Бошковић (1978: 47–51) сматра да ...

[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „“]

13. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

14. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

15. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа, са ознаком: ЛИТЕРАТУРА. Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абецедним редоследом. Ако се више библиографских јединица односи на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Референце се не преводe на језик рада. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Оледи из ѿеишке*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Милановић 2000: А. Милановић, „Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила“, Београд: *Српски језик*, V/1–2, Београд, 623–639.

[за прилог у зборнику]

Чутура 2009: И. Чутура, „Употреба прилошких израза са именицом 'место' у пренесеном значењу“, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, *Српски језик у ујоџреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277–288.

[за радове штампане латиницом]

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Блумфилд 1970: L. Bloomfield, *Language*, 12. ed., Unwin, London: University Books.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Плотњикова 2000: А. А. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a*, *b*, *c* или *a*, *б*, *в*, нпр.: *2006a*, *2006b* или *2009a*, *2009б*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Симић, Остојић*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и гр*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.: Лич ²1981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth *etc.*: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, преко апликаата Paragraph – са менија Format), нпр.:

Гутшмит 2003: К. Гутшмит, Имена собственне в социалних диалектах, Београд: *Срџски језик*, VIII/1–2, 251–258.]

Поступак цитирања докумената преузетих с интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиџе*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Veltman, K.H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>.02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов џериодичне џубликације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклоџедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Wilde, Oscar. *Encyklopedia Americana*.< >15.12.2004.

16. Резиме: Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка ЛИТЕРАТУРА. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа.

ИЗДАВАЧ
Задужбина „Доситеј Обрадовић“

ЗА ИЗДАВАЧА
Мирјана Драгаш

ТЕХНИЧКИ СЕКРЕТАР
Александра Угреновић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА
Александра Угреновић

ПРИПРЕМА И ШТАМПА

Cigoja
Ш Т А М П А

office@cigoja.com

ТИРАЖ
300

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41

ДОСИТЕЈЕВ врт : годишњак Задужбине
„Доситеј Обрадовић” / одговорни уредник
Драгана Вукићевић. - Год. 1, бр. 1 (2013) -
. - Београд : Задужбина „Доситеј Обрадовић”,
2013 - (Београд : Чигоја штампа). - 24 cm

Годишње.
ISSN 2334-9476 = Доситејев врт
COBISS.SR-ID 203263244